

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

**DEDE ÖMER RÛŞENÎ'NİN BİR ŞİİRİNİN ŞERHİ: MÜŞKİL-GÜŞÂ
(METİN-İNCELEME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan ATEŞ

MAYIS-2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

**DEDE ÖMER RÛŞENÎ'NİN BİR ŞİİRİNİN ŞERHİ: MÜŞKİL-GÜŞÂ
(METİN-İNCELEME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan ATEŞ

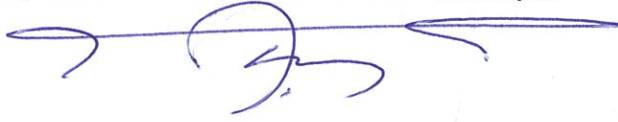
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mücahit KAÇAR

MAYIS-2017

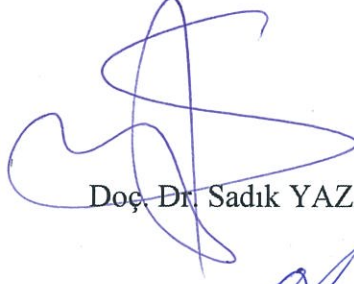
TRABZON

ONAY

Canan ATEŞ tarafından hazırlanan “Dede Ömer Rüşenî’nin Bir Şiirinin Şerhi: Müşkil-Güşâ (Metin-İnceleme)” adlı bu çalışma 30/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mücahit KAÇAR (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Sadık YAZAR

Yrd. Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Canan ATEŞ

29/05/2017

ÖNSÖZ

Şerhler, tasavvufi düşünce sisteminin doğru olarak anlaşılması ve büyük mutasavvıfların manzum ve mensur eserlerinin sırrına vakıf olunabilmesi için büyük bir önemi haizdir. Tasavvufi düşüncenin doğru olarak anlaşılabilmesi, bu şerh metinlerinin araştırmacılar tarafından doğru olarak okunup notlandırılmasına bağlıdır. Biz de bu çalışmamızla hem şerh çalışmalarının kıymetini ortaya koymaya hem de tasavvufi düşünce sistemi ve ilim dünyası için faydalı olacağını düşündüğümüz değerli bir şerh metnini edebiyatımıza kazandırmaya çalıştık. Tezimize konu ettiğimiz eser, 15. yy. mutasavvıf şairlerinden Dede Ömer Rûşenî'nin bir terkeb-i bendinin İlâhî mahlaslı biri tarafından “Müşkil-Güşâ” adıyla yapılmış şerhidir. Bu tez çalışmasını yapmaktaki amacımız, hem “Müşkil-Güşâ”nın metnini günümüz alfabesine aktarmak hem de onu muhteva yönünden incelemektir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin muhtevası tarafımızca özetlenmiş ve tasavvufi kaynaklara başvurularak değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde metnin en önemli özelliği olan “seciler” de incelenmiştir.

Bu tez çalışmasının her aşamasında benden maddi manevi desteğini esirgemeyen, yönlendirmeleriyle en doğruyu bulmamda bana ışık tutan kıymetli hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Mücahit KAÇAR'a, yine eseri değerlendirme ve anlamlandırma kısmında sürekli yardımına başvurduğum Araştırma Görevlisi Ahmet AKDAĞ'a, eserin Arapça ve Farsça kısımlarını bilgisayara aktarma konusunda bana büyük yardımları olan Araştırma Görevlisi Mevlüt İLHAN'a, özellikle metnin özetlenmesi ve değerlendirilmesi safhasında yardımlarını benden esirgemeyen Şalpazarı Çok Programlı Lisesi Müdürü çok kıymetli arkadaşım, hocam Kemal TÜRKMEN'e ve son olarak da sürekli yanımda olan ve beni destekleyen eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunuyorum.

Mayıs, 2017

Canan ATEŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLÂHÎ'NİN KİMLİĞİ, EDEBÎ YÖNÜ VE ŞÂRİHLİĞİ.....	5-22
1.1. İlâhî'nin Kimliği	5
1.2. İlâhî'nin Edebî Yönü	6
1.2.1. İlâhî'nin Nâsirliği	6
1.2.2. İlâhî'nin Nesir Üslûbunda Secinin Yeri	7
1.2.3. İlâhî'nin Nesrinde İştikâk, Akis, Telmîh ve Cinâs Kullanımı	14
1.3. İlâhî'nin Şâirliği.....	17
1.4. İlâhî'nin Şerh Metodu.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜŞKİL-GÜŞÂ'NIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ	23-103
2.1. Metnin Hazırlanmasında Dikkat Edilen Hususlar	23
2.2. Metnin Yazımında Kullanılan Transkripsiyon Alfabesi	23
2.3. Metin.....	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜŞKİL-GÜŞÂ'NIN İNCELENMESİ	104-146
3.1. Müşkil-Güşâ'nın Dil Özellikleri.....	104
3.2. Müşkil-Güşâ'nın Muhtevâsı	106
 SONUÇ	147
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	149
ÖZGEÇMİŞ	154

ÖZET

Şerhler geçmişten günümüze, kültür ve edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadırlar. Özellikle tasavvufi düşüncenin sırlarına vakıf olmak ve büyük mutasavvıf şairlerin şerhe muhtaç eserlerinde anlatılmak isteneni kavramak adına şerh külliyyatımızın gün ışığına çıkarılması elzemdir. Bu anlamda üzerinde çalıştığımız eser, Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye kolunun kurucusu 15. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerden Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'ye ait olan bir terkib-i bendin şerhidir. Müşkil-Güşâ adı verilen ve İlâhi mahlaslı bir şarihe ait olan eserin tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde 2955/6 kayıt numarasıyla bulunmaktadır. Eserin müellifi olan İlâhî'nin kaynaklarda adı geçmemektedir; ancak büyük ihtimalle Rûşenî'nin müritlerinden biri olabileceği düşünülmektedir.

Bu tez çalışmasını yapmaktaki amacımız, hem “Müşkil-Güşâ”nın metnini günümüz alfabesine aktarmak hem de onu muhteva yönünden incelemektir. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin muhtevası tarafımızca özetlenmiş ve tasavvufi kaynaklara başvurularak değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde metnin en önemli özelliği olan “seciler” de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, terkib-i bend, Dede Ömer Rûşenî, Müşkil-Güşâ, İlâhî.

ABSTRACT

The annals occupy an important place in our daily culture and literature. Especially, it is essential to be aware of the secrets of mystic thinker and to be brought into the light of our daylight collecting commodity in order to understand what is required to be told in the poems of great sufistic poets. In this sense, the work we are working on is the study of a *terkib-i bend*, belonging to Dede Ömer Rûşenî, the Sufi poet who lived in the 15th century, the founder of the Rûşeniyye arm of the Halvetiyya sect. The only copy of the work, called *Müşkil-Güşâ* and belonging to a divine verse, is numbered 2955/6 in the Manisa Provincial Public Library. The name of the writer of the divine *Ilhi* is not mentioned; But most likely it is thought to be one of Rushni's disciples.

Our aim in doing this thesis is to transfer the text of "*Müşkil-Güşâ*" to today's alphabet and examine it in terms of content. Our work consists of two parts. In the first part, the transcriptional text of the work is included. In the second part, the content of the work is summarized by us and evaluated by referring to mystical sources. In this chapter, "*seci*", which is the most important feature of the text, is examined.

Keywords: Şerh, *terkib-i bend*, Dede Ömer Rûşenî, *Müşkil-Güşâ*, *Îlâhî*.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: bin
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
c.c.	: celle celaluhu
çev.	: çeviren
ed.	: editör
H.z.	: Hazret
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahu aleyhi vesellem
say.	: sayı
tah.	: tahkik
trc.	: tercüme
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Çalışmamıza konu edilen ve İlâhî mahlaslı birisi tarafından şerh edilen şiirin sâhibi Dede Ömer Rûşenî'dir.¹ Asıl adı Ömer b. Ali İbn Umur Bey olan şair daha çok şiirlerinde kullandığı ‘‘Rûşenî’’ mahlasıyla tanınmaktadır. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız şairin memleketi olarak kaynaklar, Aydın ili Güzelhisar kasabasını gösterir. Kesin olmamakla birlikte doğum tarihi olarak da 820/1421 yılı verilmektedir.

Kaynaklara göre ağabeyinin aracılığıyla Bakü'ye giderek Halvetî Şeyhi Şeyh Yahyâ Şîrvânî'ye intisap eder. Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin gayretli talebelerinden olan Rûşenî, birçok kere erbaine girer. Uzun bir süre ibâdât, riyâzât ve mücâhedât ile uğraşır ve böylece şeyhinin muhabbetine mazhar olur. Böylelikle tasavvufî tahsilini tamamlayan şair, hayatının bundan sonraki döneminde Dede Ömer Rûşenî adıyla şöhret bulur. Seyyid Yahyâ Şîrvânî onu halifesi olarak Anadolu'ya göndermek isterse de Rûşenî, şeyhin hizmetinden uzak kalmamak için Bakü'den ayrılmaz. Civar bölgelerden Gence, Berda'a, Şîrvan, Karabağ ve Karaağaç'ta halkı irşad etmekle meşgul olan Dede Ömer, şeyhinin ölümünden sonra da buralardaki faaliyetlerine devam eder ve şeyhinin yerine geçer. Bir vesileyle Dede Ömer ile görüşme olanağı bulan İbrahim Gülşenî, aradığı mürşidi bulur ve ona bağlanır. Bu sayede Rûşenî'nin de tarikatını devam ettirecek kuvvetli isim, İbrahim Gülşenî olur. İbrahim Gülşenî'nin onun müridi olması ve saray çevresine olan yakınlığı Dede Ömer'in Tebriz'de şöhret bulmasını sağlar. Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunu kendi adlarıyla Kahire'de devam ettirecek olan İbrahim Gülşeni (Gülşeniyye), Şeyh Demirtaş (Demirtaşıyye) ve Şahin Halveti gibi büyük şahsiyetleri de bu sırada yetiştirir. Ayrıca Ruşeni Halvetiyye tarikatının esaslarından biri olan ‘‘esma-i seb'a’’yı da on ikiye çıkarır.

¹ Tezimizin bu bölümünde aşağıdaki çalışmalardan yararlanılmıştır:

- a) Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni, 2005, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (16/02/2015).
- b) SemraTunç, Dede Ömer Rûşenî, s.1.[SÜ TAE Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 1997, say. 5, s. 317-328] http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20/TURK%20%20EDEBIYATI/tunc_03.pdf

Kaynakların çoğunda Dede'nin 892 /1486-87 yılında vefat ettiği ve Tebriz'de Selçuk Hatun tarafından yaptırılan tekkesinin haziresinde gömülü olduğu söylenir. Nimetullah adlı bir oğlu olduğu bilinmektedir. Rûşenîzâde lakabıyla tanınan bu zat, Bursa, Trabzon ve İstanbul'daki çeşitli medreselerde görev yapmıştır. Nimetullah Efendi, Halep'ten sonra Medine-i münevvere kadılığı görevindeyken 969/1561-62 yılında orada vefat etmiştir.

Dede Ömer Rûşenî'nin Türkçe Divanı, dört mesnevisi (Çobanname, Miskinnâme ve Ney-nâme), Farsça manzûm Halvetilik silsile-namesi ile tasavvufî terbiyeyi öğretmek amacıyla Arapça olarak mensûr bir şekilde kaleme aldığı eserleri (Hâşiye alâ Envârî't-Tenzil ve Esrârî't-Te'vîl, Tarikatname, Risâle fi't-tecvîd ve fi't-tasavvuf) bulunmaktadır.

Rûşenî, XV. yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir şair olup şiirlerinde dikkat çekici yön Hazreti Peygambere övgü, Hazreti Mevlana sevgisi ve Halvetiliğin de ilkelerinden olan ehl-i beyt sevgisidir. Bakü, Gence, Tebriz, Berde'a ve Şirvan gibi şehirlerde halkı irşad ile meşgul olduğu için eserlerinde Azeri Türkçesi ve Çağatay Lehçesinin kendini hissettirdiği bir dil hâkimdir. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen şair, bazı mesnevi ve kasidelerini de bu dillerde yazmıştır. Şiirlerinde çoğu zaman lirik bir söyleyişin hâkim olduğu da gözden kaçmamaktadır.

Müşkil-Güşâ'da şerh edilen şiir, Dede Ömer Rûşenî'nin Divanı'nda yer almaktadır. Bu şiirin nazım şekli şerh metninde her ne kadar tercî-i bend olarak zikredilse de, şiir aslında bentler arasındaki vasıta beytinin her defasında değiştiği bir terkîb-i bend örneğidir. Zaten Dede Ömer Rûşenî'nin Divan metninde de şiir “fi't-terkîb bi-tariki rumûz” başlığıyla kaydedilmiştir.²

Müşkil-Güşâ'nın birkaç yerinde kendi mahlasını “İlâhî” olarak zikreden biri tarafından yazılan bu şerhin elimizde tek bir nüshası bulunmaktadır. Eser, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2955 numarayla kayıtlı olan bir mecmuanın 114b-152b yaprakları arasında kayıtlıdır. Neshtalik hattıyla yazılmış olan eserde genel siyah renkli mürekkep kullanılmış ancak secili ifadelerin belli olması için duraklarda kırmızı mürekkeple noktalar

² Orhan Kemâl Tavukçu, a.g.e., s. 207.

konulmuştur. Bazı sayfalarda değişmekle birlikte genel olarak her sayfada 17 satır bulunmaktadır. İlâhî bu esere Müşkil-Güşâ ismini verdiğini sonlara doğru şu beyitle ifade eder:

Eserin te'lîf veya istinsah tarihine dâir bir notun düşülmediği metinde, İlâhî bu şerhi H. 884 tarihinde Kurbân bayramında bitirdiğini şöyle ifade eder:

Selhe yetmişdi şehir-i zî'l-kā' de
Tâ el urdum bu 'ağd-i mün' aqide

'îd-ı adhâda vâzih oldu bu râz
Ve' d-Duḥâ sûresi kimi dut yâz

Çünkü var anda şevk-i 'ilm ey yâr
Oldı târîhi zevk-i hilm ey yâr

İlâhî'nin ifadesine göre kendisi bu eseri “zevk-i hilm” tamlamasının ebced karşılığı olan H.884/M.1480 yılında tamamlamıştır. Beyitlerdeki ifadelere göre, İlâhî bu şerhi Zilkade'nin selhinde yani son birkaç gününde yazmaya başlamış ve îd-i Adhâ'da yani Kurbân bayramında (Zilhicce ayının 10-13. günlerinde) ortalama olarak 15 günde bitirmiştir. Buna göre İlâhî, bu eseri Milâdî takvime göre 11 Şubat 1480 tarihinde yazmaya başlamış ve eserini 24 Şubat 1480 tarihinde de bitirmiştir.

İlâhî'nin bu eseri, 2015 yılında bir yüksek Lisans tez çalışmasına konu edilmiş, bu çalışma daha sonra yayımlanmıştır³. Bizim Yüksek Lisans tez çalışması olarak belirlediğimiz bu metin üzerindeki çalışmalarımız 2013 yılından beri sürmektedir. Bu metni tez çalışması olarak hazırladığımızı gerek www.osmanliedebiyati.com gibi bu alanda çalışma yapanların ellerindeki metinlerin çalışılıp çalışılmadığını kontrol edebildikleri sitelere, gerekse de tez danışmanımın akademik sayfasına kaydetmiştik. Çalışmayı yapan Ömer Uyan'ın bu hususu gözden kaçırdığını zannediyoruz. Kendisi bu

³ Ömer Uyan, **Ömer Rüşenî'nin Bir Tercî'-Bendi'nin Şerhi: Müşkil-Güşâ, İnceleme - Açıklamalı Metin - Tasavvufi Kavramlar Sözlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. Tezin yayımlanmış hâli için bkz: Ömer Uyan, **Müşkil-Güşâ (İnceleme-Metin)**, İstanbul: Kitabevi, 2016.

alışmasında Müşkil-Güşâ'nın transkribe edilmiş metnini yayımlamış ve çalışmasının sonuna da bu metinde geçen tasavvufî kavramların indeksini eklemiştir. Bizim çalışmamızın da esas olarak bu yönde olması hedeflenmişti. Ancak tezimizin son döneminde haberdar olduğumuz bu çalışmadan dolayı, kendi tez çalışmamızı biraz daha farklılaştırmaya karar verdik. Bu sebeple tezimizde Müşkil-Güşâ'nın transkripsiyonlu metni dışında, İlâhî'nin edebî yönünün incelenmesi ve metnin sadeleştirilip notlandırılması da yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLÂHÎ’NİN KİMLİĞİ, EDEBÎ YÖNÜ VE ŞÂRİHLİĞİ

1.1. İlâhî’nin Kimliği

Dede Ömer Rûşenî’nin divanında yer alan bir terkeb-i bendin şerh edildiği Müşkil-Güşâ’da şârih kendi mahlasını birkaç yerde “İlâhî” olarak zikreder.

Ey ilâhî yûri revân cehd it
Bulara kônşî olmağa ‘ahd it (143a)

Ey ilâhî bu neşri itme nisâr
Nazm idüp neşri söyle gevher-vâr (151b)

Kaynaklara göre, XV. yüzyılda İlâhî lakabıyla bilinen iki mutasavvıf vardır. Bunların her ikisi de XV. yüzyılda yaşamış olup isimleri Ahmet İlâhî ve Abdullah İlâhî’dir. Bu iki mutasavvıf da aynı lakabı kullandığı için kaynaklarda ikisi ile ilgili bilgiler zaman zaman karıştırılmıştır. Eserde kendisini İlâhî olarak zikreden kişinin Ahmet İlâhî mi yoksa Abdullah İlâhî mi veya bunlardan başka bir İlâhî mahlaslı kişi mi olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bu sebeple elimizdeki şerhin yazarının tespiti son derece güçleşmektedir.

Kaynaklarda Abdullah İlâhî’nin Fatih Sultan Mehmet’in ölümünden sonra Manisalı Kazasker Çelebi Muhyiddin’in ısrarlı daveti üzerine İstanbul’a geldiği belirtilmektedir.⁴ Aslen Buharalı olan Molla Ahmet İlâhî de XV. yüzyılın mutasavvıf şeyh ve şairlerinden olup Fatih zamanında Bursa’ya gelerek irşat faaliyetlerine başlamıştır. Dede Ömer Rûşenî’nin de 1487 yıllarında öldüğü ve eserdeki İlâhî mahlaslı kişinin de Dede Ömer Rûşenî’ye yakın birisi olduğu bilindiğine göre eseri şerh eden İlâhî’nin Fatih Devrinde

⁴ Mustafa Kara ve Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 110.

yaşayan bu iki İlâhî'den biri olduğu söylenebilir. Fakat bu İlâhîlerin Nakşibendî olması, eserin bunlara ait olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Halvetiyye, Melamiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisap eden Mollâ Ahmet İlâhî, Halep'te Necmeddin Kübrâ'nın varislerinden Şeyh Necîb'in tekkesinde bir süre kalmıştır. Bursa'ya gelip yerleştikten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Dede Ömer Rûşenî'nin Halvetî olduğu bilindiğine göre, daha çok Nakşibendî şeyhi olarak bilinen iki Mollâ İlâhî'nin bu eserin şârihi olma ihtimâli düşüktür. Bu durumda başka İlâhî mahlaslı birisinin varlığı ihtimâli kuvvet kazanmaktadır.

Elimizdeki eserin yazarı olan İlâhî, Dede Ömer Rûşenî'nin başka bir şiirini daha şerh etmiştir. Bu şerh metnini Yüksek Lisans tezi olarak hazırlayan Büşra Kaplan'ın da kendi metninde tespit ettiği gibi⁵ İlâhî, bu iki şerh metninde de kendisini “Rûşenî'nin kölesi, bendesi, kapısının iti” gibi tevazu bildiren sıfatlarla anması, Allâh'tan kendisini Dede Ömer Rûşenî'den ayırmamasını söylemesi, eserini aşağıda da söyleyeceğimiz gibi 1479 yılında yani Dede Ömer Rûşenî'nin ölümünden 8 sene önce yazması gibi hususlar göz önüne alınınca, Rûşenî'nin bu iki metnini şerh eden İlâhî'nin yukarıda ismi geçen Abdullâh ve Ahmet İlâhî'lerden farklı birisi olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

1.2. İlâhî'nin Edebî Yönü

1.2.1. İlâhî'nin Nâsirliği

İlâhî, 15. yüzyıl gibi Türk edebiyatında şiir ve düzyazı alanında dil ve üslup bakımından tekâmülleşmenin henüz yeni yeni başladığı bir dönemde kaleme aldığı bu eserinde süslü nesrin en güzel örneklerinden birini vermiştir. O'nun nesrinde acemilik göstergesi olan cümlelere rastlanamaz; aksine her bir cümlesi üzerinde uzun uzadıya durduğu, her bir cümlesini ilmek ilmek dokuduğu görülür.

İlâhî'nin nesrinde en çok dikkat çeken hususların başında süslü nesrin olmazsa olmazı olan seciler gelmektedir. İlâhî, metnini secili cümleler üzerine kurarken adeta her bir cümlesini bir seci örneği olması için yazmış gibi davranmaktadır. Neredeyse her

⁵ Büşra Kaplan, **Rûşenî-nâme: Şerh-i Ebyât-ı Rûşenî (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

cümlesinde bir mutarraḥ veya mütevâzî seci örneği veren İlâhî, bu secileri adeta noktalama yerine kullanmıştır.

İlâhî'nin nesir üslubunun ön plana çıkan diğeri bir önemli yönü de cümlelerini kurarken edebi sanatlardan sürekli yararlanması ve secilerle kurduğu sağlam metninde kelimelerin ses ve anlam bakımından her türlü imkân ve çağrışımlarından yararlanmasıdır. Bu bağlamda İlâhî'nin nesrinde sürekli olarak birkaç anlama sahip olan kelimeler kullanmak suretiyle kelimelerin her türlü anlam çağrışımlarından yararlandığını görmekteyiz. Ayrıca yazılış, ses ve iştikak bakımından birbiriyle çeşitli yönlerden ilişkileri olan kelimeleri kullanarak da okuyucunun her defasında yeniden okuyup üzerinde düşüneceği bir metin meydana getirdiği görülmektedir.

İlâhî'nin nesrinde vurguladığımız bu özellikler, aşağıda ayrı ayrı başlıklar hâlinde incelenmiştir.

1.2.2. İlâhî'nin Nesir Üslûbunda Secinin Yeri

İlâhî'nin nesrinde en dikkat çekici yön, metnin secili ifadeler üzerine kurulmuş olmasıdır. İlâhî, bu eseri şerh ederken neredeyse her cümlede seci kullanmıştır. Aşağıda İlâhî'nin bu yönüne dikkat çekmek amacıyla öncelikle seci türleri hakkında kısa bir bilgi verilecek ve ardından da her bir tür için örnek teşkil etmesi hasebiyle Müşkil-Güşâ'dan alınmış örnekler sunulacaktır. Son olarak da eserin seci yönünün daha iyi anlaşılması için yine Müşkil-Güşâ'dan seçilmiş iki paragraf, seci yönünden incelenecektir.

Seci, lügat anlamı olarak kumru, güvercin gibi kuşların aynı sesleri tekrarlayarak ötmeleri demektir. Nesirde ise fasıla sonlarında aynı harfin bulunmasıdır. Fâsıla, şiirde kafiye'nin bulunduğu mısra sonuna benzer ve kafiye'de olduğu gibi secide de revî harfinden sonra tekrarlanan harfler seciyi oluşturmazlar.⁶ Seci türleri şunlardır:

⁶ M. A. Yekta Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Gökkuş yay., İstanbul, 2013, s.257.

a. Mutarraf Seci: Farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerinin (revilerinin) aynı olmasıdır.⁷ İncelediğimiz eser olan Müşkil-Güşâ'dan bu türe aşağıdaki gibi açıklamalı örnekler verebiliriz.

“Anuñ maķāmı seyr-i ila‘llāhdur, bilür bu sırrı ol kim āgāhdur. Anı evvelki ism eyler meşrûh tâ kim ola ser-be-ser maẓhâr-ı rûh. (116a)”

Burada mutarraf seci vardır. Zira “ilallâh” ile “âgâh” ve “meşrûh” ile “rûh” arasında sadece kafiye birliği vardır.

“Üçünci tavr ey ķalbi şāf, anuñ adıdur şegâf.. (116a)”

“sâf” ile “şegâf” kelimeleri arasında kafiye birliği olduğu için mutarraf seci vardır.

“Seyrân-ı Hâķ olmasaydı mevcûdatta her dem, ne ‘âlem vücûd tapardı ne âdem. (120a)”

“dem” ile “âdem” kelimeleri arasında sadece kafiye birliği olduğu için mutarraf seci vardır.

“Hırķa-püşdan murâd ey ehl-i reşâd bu cismün libâsıdur ki rûh-ı pākün palâsıdur (123a)”

“murâd” ve “reşâd” kelimeleri ile “libâsıdur” ve “palâsıdur” kelimelerinde kafiye birliği yani mutarraf seci vardır.

“Diğle yine ey miskîn, tâ gide senden kibr ile kîn. (127b)”

“miskîn” ve “kîn” kelimeleri arasında kafiye birliği olması hasebiyle mutarraf seci vardır.

“Pes her vücûd-ı insânda ki vardur bu cihânda, bir Kâ‘be var ve bir künişt eger biri hûbsa biri zişt. (128b)”

Bu cümlede “insanda” ve “cihânda” kelimeleri ile “künişt” ve “zişt” kelimelerinde kafiye birliği olması dolayısıyla mutarraf seci vardır.

⁷ Saraç, a.g.e., s. 257.

“Pes kavm-i dünyâ degül bu cemâ‘at kim ahlarda ola bizâ‘at yâ âhiret ehlinden degül bu cumhûr kim ideler fikr-i hûr u kuşûr. (132a)”

“cemâ‘at” ve “bidâ‘at” kelimeleri ile “cumhûr” ve “kusûr” kelimelerinde kafiye birliğı olması dolayısıyla mutarraf seci vardır.

“Ya‘nî ey ehl-i dîd, terk-i izâfetdûr tevhîd. Eyle kim sâlik-i mûntehî olana ve kendü vücûdunda yol bulana terk-i izâfetdûr şart-ı râh kim enâniyyetden gelendûr ‘ayn-ı günâh.” (134b)

Cümledeki “dîd-tevhîd”, “râh-günâh” kelimelerinde kafiye birliğı yani mutarraf seci vardır.

“Dünyâ begleri zâlim olup olmasa ‘âdil, bâıldur beglikleri eyle bil. (140a)”

Cümlede geçen “âdil-bil” kelimelerinde kafiye birliğı dolayısıyla mutarraf seci vardır.

“Zirâ ki bizde lâ-yecûz yecûz olmaz, bu cevâza fetvâ veren uz olmaz. (144a)”

Cümledeki “yecûz-uz” kafiye birliğı olması dolayısıyla mutarraf seci vardır.

“Pes bu nikâh mübâhdur ve ğayet de ucuz faķahetûn olsa dime lâ-yecûz. (146a)”

Bu cümlede de “ucuz-yecûz” kelimeleri arasındaki kafiye birliğı dolayısıyla mutarraf seci vardır.

b. Mütevâzî seci: Fasılaların revî harfî yanı sıra vezin itibariyle de aynı olmasına denir.⁸ Bu seci türüne eserimizden şu şekilde örnek verebiliriz:

“Tevfik istedûm refikûm oldı, şıdķa yapışdum şadıkum oldı. (115a)”

Cümlede mütevâzî seci vardır. Çünkü “refik” ile “şefik” kelimeleri hem kafiye açısından hem de vezin yani kelimelerin okunuşları ve harf sayıları açısından eşittir.

⁸ Saraç, a.g.e., s. 257

“Muḥabbete mesken olur, genc-i ‘ışka maḥzen. (116a)”

Cümledeki “mesken” ile “mahzen” kelimeleri arasında mütevâzî seci vardır Zira kelimeler arasında kafiye birliği dışında bir de vezin yani okuyuş birliği vardır.

“Bî-niyâzdur mekân u zamândan, müstağnîdür yaḥşî vü yamândan. (121b)”

“zamân” ve “yamân” kelimeleri arasında kafiye ve vezin birliği olduğu için mütevâzî seci vardır.

‘İşk fâriğdür caḥîmün ‘azâbından ve na‘îmün Kevser-i şarâbından. (125a)

Kafiye birliği ve vezin birliği olması dolayısıyla “caḥîm-na’îm” kelimeleri arasında mütevâzî seci vardır.

“Zirâ ki ḥâk keşîfdür egerçi ḥıynet-i âdem olduğundan şerîfdür. (129b)”

Cümledeki “kesîfdür-şerîfdür” kelimelerinde kafiye ve vezin birliği olması dolayısıyla mütevâzî seci vardır.

‘Acz diyârında mesken duta vü miskinlik ġârında me‘men (132b).

“mesken-me’men” kelimeleri arasında kafiye ve vezin birliği olması dolayısıyla mütevâzî seci vardır.

Taḥta-i vücûd içre üstâd-ı ezelden, mekteb-i ḥurûf içre mu‘allim-i lem-yezelden; dersümüz bir elifdür hemân, tekrârumuz oldur her zamân. (136b)

Cümledeki “ezelden-yezelden” ve “hemân-zamân” kelimeleri arasında hem kafiye ve hem de vezin birliği olması dolayısıyla mütevâzî seci vardır.

Ṭahâret ikidür ey ṭâhir, biri bâṭındur ve biri zâhir. (138a)

“tâhir-zâhir” kelimeleri arasında kafiye ve vezin birliği olması dolayısıyla mütevâzî seci vardır.

c. Murassa seci: Fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de karşılıkları olan kelimelerin de secili olmasına murassa seci denir.⁹

“Lisân-ı fûşâhâ kışırdur beyânundan ve kemâl-i büleğâ‘ âcizdür nişânundan.” (120b)

Burada murassa seci vardır. Yani sadece “beyânundan” ve “nişânundan” kelimeleri değil, bunlardan önceki kelimeler de birbirleri arasında secilidir. Dolayısıyla “kâsırdur beyânından” ile “âcizdür nişânundan” arasında peşpeşe gelen en az iki kelimededen oluşan seciden dolayı murassa seci vardır.

d. Mütevâzin seci: Mütevâzin, “düzgün, düzenli, vezinli” demektir. Seciyi oluşturan kelimeler arasında revî birliği olmadan sadece vezin birliği ile yapılan seci türüdür. Bu seci türü birçok eserde yanlış olarak mütevâzî secinin bir başka adı şeklinde ortaya konulmaktadır.¹⁰

“Tahta-i vücûd içre üstâd-ı ezelden, mekteb-i hurûf içre mu‘allim-i lem-yezelden; dersümüz bir elifdür hemân, tekrârumuz oldur her zamân. (136b)”

Cümledeki “vücûd-hurûf” kelimeleri arasında sadece vezin birliği olduğu için mütevâzîn seci vardır.

Aşağıda Müşkil-Güşâ’dan alınan iki paragraf üzerinde seci türlerine dair örnek çalışma yapılmıştır.

Murâd ol şîr-i şütürden ‘ilm ü hîlmdir ey hâlim zîrâ ki anlara konşı olan olur selim. Ya‘ni kahr u gâzab kisvesinden ‘ârî olur ve ahlâk-ı zemîmeden ‘ârî. Eyle kim hikâyetde var ki Hâzret-i Ahmed Muhtâr şalla‘llâhu ‘aleyhi ve ‘âlâ âlihi‘l-aḥyâr bu beşerîyyet ‘âleminden ḥurûc idende ve a‘lâ-yı illiyyîne ‘urûc idende hâmil-i vahy-i ḥayy-i mübîn, peyk-i Hâzret-i Cebre‘il-i emîn; cānib-i ‘izzetden yetdi, i‘zâzile selâm itdi. Kemer-i ḥidmet belinde, iki kadeḥ elinde; biri şarâb u biri şîr, iç didi birisin ey beşîr. Ol faḥr-i dü‘âlem, seyyid-i evlâd-ı Âdem;aldı kâse-i şîri nûş itdi, ḥâtır-ı feyyâzında deryâ-yı ‘ilm cûş itdi. Ya‘ni ‘ilm u hîlme işâret idi ol kâse-i şîr ve bu ma‘nîdir ol şürete müşîr. Ve şarâb içmedügi ol ḥabîb-i maḥbûbuḡ ve ol ṭabîb-i kulûbuḡ bu ma‘nîdendür ki şarâbıḡ ḥâssasıdur cûş u ḥurûş ve lâf u

⁹ Saraç, a.g.e., s.

¹⁰ Cihan Okuyucu ve diğerleri, Klâsik Dönem Osmanlı Nesri, 2. Baskı, Kesit Yay., 2011, s. 18.

lûf itmekden olmaz hāmūş. Egerçi şarāb mazhār-ı ‘ışkıdır ey mest-i harāb ‘ışk-ı müfrit
māni’ -i rāh-ı Hāk’dur bilā-irtiyāb. (143b)

Ya’ni tevbedir hırzumuz Hāk’dan ve biz anuñ mahrūzıyuz bu nesağdan. ‘Avāmuñ tevbesi
günāhdandır ve havāşşuñ tevbesi mā-sivā’llāhdan. Nā-gāh eger ‘ālem-i vahdetden keşrete
gelse sālīk-i rāh-ı Hāk bu mertebe aña günāhdur muṭlağ; meger ki da’vet-i halkiçün ola ol
cānibe ve ol da’veti kabūl itmekdür vācib her ṭālībe. Nice kim ‘ibādet ise bu da’vet,
günāhdur evvelki maḳāma nisbet. Ya’ni tevbe itdügi oldur anuñ ol ‘āleme ‘urūc ister ve bu
‘ālem-i beşeriyetden ḥurūc ister (146b).

Murād ol şīr-i şütürden ‘ilm ü ḥilmdir ey ḥalīm zīrā ki anlara ḳonşı olan olur selīm.

Cümledeki “halīm-selīm” kelimelerinde hem kafiye ve hem de vezin birliğı olması
dolayısıyla mütevâzî seci vardır.

Eyle kim hikāyetde var ki Hāzret-i Aḥmed Muḥtār şalla’llāhu ‘aleyhi ve ‘ālā ālihi’l-aḥyār
bu beşeriyet ‘āleminden ḥurūc idende ve a’lā-yı illiyyīne ‘urūc idende ḥāmil-i vahy-i
ḥayy-i mübīn, peyk-i Hāzret-i Cebre’il-i emīn; cānib-i ‘izzetden yetdi, i’zazile selām itdi.

“muhtār-ahyār” kelimeleri arasındaki kafiye birliğı dolayısıyla mutarraf seci vardır.
“hurūc-urūc” kelimeleri arasında hem kafiye açısından hem de vezin yani kelimelerin
okunuşları ve harf sayıları açısından eşitlik olması dolayısıyla mütevâzî seci vardır.
“mübīn- emīn” kelimeleri arasında kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci vardır. “yetdi-
itdi” kelimeleri arasında ise yalnız kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci vardır.

Kemer-i ḥidmet belinde, iki ḳadeḥ elinde; biri şarāb u biri şīr, iç didi birisin ey beşīr.

“belinde- elinde” kelimeleri arasında kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci vardır.
“şīr- beşīr” kelimeleri arasında kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci vardır.

Ol faḥr-i dü ‘ālem, seyyid-i evlād-ı Ādem;aldı kāse-i şīri nūş itdi, ḥātır-ı feyyāzında deryā-
yı ‘ilm cūş itdi.

“ālem-Ādem” kelimeleri arasında yalnız kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci
vardır. “nūş-cūş” kelimeleri arasında ise kafiye ve vezin birliğı olması dolayısıyla
mütevâzî seci vardır.

Ya’ni ‘ilm u ḥilme işāret idi ol kāse-i şīr ve bu ma’nīdir ol şūrete müşīr.

“şîr- müşîr” kelimeleri arasında kafiye birliğı olduğu için mutarraf seci vardır.

Ve şarāb içmedügi ol ħabīb-i maĥbūbuñ ve ol ṭabīb-i ḳulūbuñ bu ma‘nīdendür ki şarābıñ ħāşşasıdur cūş u ħurūş ve lāf u lūf itmekden olmaz ħāmūş.

Burada sec-i murassa’ vardır. Yani sadece “maĥbūbuñ” ve “ḳulūbuñ” kelimeleri değıl, bunlardan önceki kelimeler de birbirleri arasında secilidir. Dolayısıyla “ħabīb-i maĥbūbuñ” ile “ṭabīb-i ḳulūbuñ” arasında peş peşe gelen en az iki kelimededen oluşan seciden dolayı sec-i murassa vardır. Bunu da incelersek “ħabīb” ile “ṭabīb” arasında hem kafiye hem de vezin birliğı olduğu için Sec-i mütevâzî; “maĥbūb” ile “ḳulūb” kelimeleri arasında da sadece kafiye birliğı olduğu için sec’-i mutarraf vardır. Ayrıca “ħurūş-ħāmūş” kelimeleri arasında da sadece kafiye birliğı olduğu için sec’-i mutarraf vardır.

Egerçi şarāb mazĥār-ı ‘ışkdır ey mest-i ħarāb ‘ışk-ı müfriṭ mānī’-i rāh-ı Ħaḳ’dur bilā-irtiyāb.

“ışkdur-Ħaḳdur” kelimeleri ve “harāb-irtiyāb” kelimeleri arasında sadece kafiye birliğı olduğu için sec’-i mutarraf vardır.

Ya‘ni tevbedir ħırzumuz Ħaḳ’dan ve biz anuñ maĥrūzıyuz bu nesaḳdan.

“Ħaḳdan- nesaḳdan” kelimeleri arasındaki kafiye birliğı dolayısıyla mutarraf seci vardır.

‘Avāmuñ tevbesi günāhdandur ve ħavāşşuñ tevbesi mā-sivā’llāhdan.

“avām-ħavāş” arasında sadece vezin birliğı olduğu için mütevâzîn seci vardır.

Nā-gāh eger ‘ālem-i vaĥdetden keşrete gelse sālīk-i rāh-ı Ħaḳ bu mertebe aña günāhdur muṭlaḳ; meger ki da‘vet-i ħalḳiçün ola ol cānibe ve ol da‘veti ḳabūl itmekdür vācib her ṭālībe.

“Ħaḳ-muṭlaḳ” kelimeleri arasındaki kafiye birliğı dolayısıyla mutarraf seci vardır. “cānibe- ṭālībe” kelimeleri arasında mütevâzî seci vardır Zira kelimeler arasında kafiye birliğı dışında bir de vezin yani okuyuş birliğı vardır.

Nice kim ‘ibâdet ise bu da‘vet, günâhdur evvelki ma‘kâma nisbet.

“da‘vet-nisbet” kelimeleri arasında yalnızca kafiye birliği olması dolayısıyla mutarraf seci vardır.

Ya‘ni tevbe itdügi oldur anuñ ol ‘âleme ‘urüc ister ve bu ‘âlem-i beşeriyetden ħurüc ister.

“urüc-ħurüc” kelimeleri arasında mütevâzî seci vardır. Çünkü kelimeler arasında kafiye birliği dışında bir de vezin yani okuyuş birliği vardır.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere İlâhî, Müşkil-Küşâ’yı şerh ederken secilerden faydalanmış, adetâ metnin etkileyiciliğini secilerle sağlamıştır. Eserinde en çok mutarraf seci ile mütevâzî seciyi kullanmış, ancak süslü nesir geleneğine uygun olarak az sayıda da olsa murassa seci ve mütevâzîn seci türlerine de başvurmuştur.

1.2.3. İlâhî’nin Nesrinde İştikâk, Akis, Telmîh ve Cinâs Kullanımı

İlâhî, Müşkil-Güşâ’da metnin etkileyiciliğini sadece secilerle sağlamamıştır. Yukarıda da vurguladığımız gibi, Müşkil-Güşâ’da secileri adeta noktalama işaretleri yerinde kullanan İlâhî, cümlelerinde kullandığı her bir kelimenin ses ve anlam özelliklerinden de yararlanmış, aynı zamanda kelimelerin seçiminden dizilişlerine kadar da farklı edebi sanatlardan yararlanarak metnin edebîlik özelliğini zirveye taşımıştır. Aşağıda İlâhî’nin metnin bu yönlerine örneklerle değinilecektir. Ancak örneklerin sayılarının fazlalığı nedeniyle, aşağıda ilgili hususlar için en dikkat çeken birkaç örneğin verilmesiyle yetinilecektir. Bahsedeceğimiz bu özellikler, eserin her bir paragrafında rahatlıkla tespit edilebilir.

İlâhî’nin üslubunda ve nesrinin etkileyiciliğini artıran unsurların başında iştikak sanatı da en az seciler kadar önemli bir yer tutmaktadır. O, her bir cümlesinde aynı kökten türemiş kelimeleri bir arada kullanarak ve cümlelerinin sonunu seciyle bağlayarak cümlelerin anlamını iştikak sanatından yararlanarak kuvvetlendirmiştir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, bir cümlede iki kere iştikak sanatından yararlanmakta hatta bunların birini bir dua kelimesi ile aynı kökten gelen bir kelimeyle yapmaktadır. Bütün bunları yaparken de

anlamı göz önünde bulundurduğu, anlamı okuyucuya etkili bir şekilde aktardığı görülmektedir:

Himmet diledüm ihtimām itdi,¹¹ رَبِّیْ didüm tamām itdi. [115a]

İlâhî, metninin çoğu yerinde bir cümlede birden fazla iştikak örneğinden yararlanır.

Ya‘nî çün sâlik sülûkunda kâmil oldu vü mükemmel, elbette tenezzül maķâmında dutusardur menzil [132b].

Eyle kim mâh-ı burc-ı şafâ, dürr-i dürr-i iştîfâ Muḥammed Muştafâ (s.a.v.) [133a] kurb-ı Ḥaḳḳ’a karîn olana [133a].

Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere, bazen de bir cümlede birçok farklı kelimenin aynı anlam dairesindeki iştikaklı örneklerinden yararlanarak anlamı vurgular. Aşağıdaki örneklerin hepsinde iştikaklı kelimeler arasında “fâil-mef‘ûl” ilişkisi vardır.

Nâ-gâh istedi ki kendünün zât u şîfâtını müşâhede kıla ‘âşîḳ u ma‘şûḳ âyînesinde kendü ḥüsnini ‘arza kıldı nâzır u mânẓur adı zâhir oldu ve tâlib u maṭlûb ismi ḥâzır. [125a]

İlâhî, metinde sık sık iştikak sanatına başvururken bazen de okuyucunun zihnine tuzaklar kurar ve aynı kökten gelmiş olan iki kelimenin yanına aynı köktenmiş izlenimi veren başka kelimeleri de koyarak şibh-i iştikak örnekleri de verir:

fi‘l-cümle şuffe-i şafâda şûfî olanlar ve ḳubbe-i vefâda mûfî olanlar [141a]
Felek-i çârümde sâlik ola, dimen melek mülkine mâlik ola. [116b]

İlâhî, metinde sık sık akis sanatına başvurarak hem kurduğu cümlelerin anlamına hem de metinde vurgulamak istediği temel anlama okuyucunun dikkatini çekmeyi başarır. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, bazen bu akislerde anlam değişmez, sadece tamlamalı olarak verdiği ifadeyi yeniden tamlamasız olarak sunar:

Müşkilât-ı ebyâtını, ebyâtınun müşkilâtını ḥall ideler [114b]

İlâhî’nin akis sanatını başvurduğu yerlerin çoğunda ise, yukarıdaki örneğin aksine farklı anlam birlikleri kurmak üzere akisten yararlanıldığı görülür. Müşkil-Güşâ’da peşpeşe gelen iki cümlede geçen aşağıdaki akislerin ilkinde üç kelimelik bir tamlamadaki

¹¹ “Rabbim tamamla”

iki kelimenin yerinin değiştirilmesiyle akis yapılırken, peşinden gelen cümlede iki akis birden yapılmıştır:

tecellî-yi celâl-i cemâlinden hâlî degül ve tecellî-yi cemâl-i celâlinden. Nîşinde nûşî var ve nûşında nîş, kışında yazî var ve yazında kış. [148b]

Îlâhî'nin nesrinde ses ve anlam bakımından uyumlu olan kelimelerin seçildiği, böylece metnin okuyucuyu etkilemesi için her türlü imkândan yararlanıldığı görülür. Örneğin aşağıdaki cümlelerde kelime seçimlerinde benzer sesli kelimelerin bir arada kullanımına özen gösterildiği, adetâ kelimelerin okunuşuyla çıkan seslerle gizli bir musikî meydana getirildiği görülmektedir:

Pes ey dervîş-i dil-rîş, sen daî dîrîş [119b]

Zîrâ ki bizde lâ-yecûz yecûz olmaz, bu cevâza fetvâ veren uz olmaz. [144b]

Pes her kimün sücûdından ve bâ-vücûd cûdından bâr-ı menfa'at ya meyve-i ma'rifet türemese sücûdî hîlâf üzeredür ya'ni bî-hâşıl ve bî-hâşıl olan Hâkk'a olmaz vâsıl. Bizüm sücûdumuzdan terk-i enâniyet türer ve nefy-i vücûd ve bağ-ı ma' nîde meyve-i lezîz budur ey ehl-i cûd. [144b]

Ya'ni zer u zûrumuz yoğdur, zîrâ ki fakîrüz âh u zârumuz çoğdur, çün 'ışk-ile esîrüz. [145b]

Îlâhî'nin ses bakımından uyumlu kelimeler kadar, birçok anlamı olan ve metinde anlatılan meseleyle ilgili bir takım anlamları çağrıştıran kelimeleri de seçmeye özen gösterdiği dikkat çeker. Bu bağlamda, kendisinin aşağıdaki örnekte olduğu gibi metinde sık sık -sadece sanat gösterisinde bulunarak- metinden bağımsız bir şekilde birbiriyle alakalı kelimeleri bir araya getirerek tarihî bir olaya göndermede bulunduğu görülebilir.

Hızr-ı hâmeyi ele al, zulûmât-ı devâta sal. İçür mürekkebdan âb-ı hayâtı tâ görmesün zalâm-ı memâtı [115a].

Bazen de aşağıdaki örnekte olduğu gibi Îlâhî'nin bir kelimeyi kullanırken o kelimenin sözlük anlamını mı yoksa telmihte bulunulan bir anlamına mı işaret ettiğinin anlaşılamadığı, metnin ancak dikkatle okununca anlaşıldığı görülür.

Çün tevfiğ refîk olup tamâm oldu bu te'vîlüm, 'ilm-i hâle ulaşup kesildi kâl u kîlüm. Bu me'âniden beyân olan ma'ni bedî' olmaz Keşşâf'a kâlsa. Da'vi muhtaşar müfiddür, muṭavvel degül; kelâm ehlinün mantığına mu'avvel degül. mufaşşal disem mişbâhdur, vâzîh disem îzâhdur. [151b]

İlâhî'nin nesrinde dikkat çeken son özellik ise, yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerin yani cinaslı kelimelerin kullanımlarıdır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği gibi, İlâhî yazılışları tamamen aynı olan iki farklı kelimeyi bir arada kullanarak okuyucuyu şaşırtmaktadır.

maḳāmât-ı İlâhî'den iste bu râzı, tâ taḥsîn oḡuya rūḥ-ı Faḥr-i Râzî. [117b]

İlâhî'nin sadece tam cinas örneklerinden yararlanmadığı, aşağıdaki iki örnekte de görüleceği üzere, yazılışları aynı olduğu halde okunuşları farklı olan kelimeler (muharref cinâs) ile yazılışlarında sadece tek bir harfin farklı olduğu (mütekarib cinâs) kelimeleri de bir arada kullandığı görülmektedir:

Pes sevgü hemân Allâh'a gerek, ne sevgü ola andan yigrek. [117b]

‘Aks-i rûy-ı nigârdan ey refîḳ-i şefîḳ [119b]

1.3. İlâhî'nin Şâirliği

İlâhî'nin Müşkil-Güşâ'sında, Rûşenî'nin beyitleri mensûr olarak şerh edildikten sonra bir de konu daha sade bir dille manzûm olarak da toparlanmıştır. Bu husus, İlâhî'nin diğer şerhi olan Rûşenî-nâmede de görülmektedir. Bu sayede, elimizde İlâhî'ye aidiyeti kesin olan yüzlerce beyit bulunmaktadır. Örneğin, sadece Müşkil-Güşâ'da 340 beyit bulunmaktadır ve aslında bu 340 beyit bize İlâhî'nin şâirliği hakkında bir fikir verecek yeterliliktedir. Biz, İlâhî'nin şâirliğinin hem Müşkil-Güşâ'da hem de Rûşenî-nâme'de yer alan şiirleri üzerinden ayrıntılı bir karşılaştırmayla daha net bir şekilde ortaya çıkarılması gerektiği düşüncesindeyiz. Bu yüzden aşağıda, Müşkil-Güşâ'da yer alan şiirleri üzerinden İlâhî'nin şâirliğiyle ilgili temel tespitlerimizi paylaşmak istiyoruz.

Müşkil-Güşâ'da nazım şekilleri açısından çeşitlilik görülmemektedir. Zira, İlâhî yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, bu şiirleri mensûr olarak belirttiği düşüncelerini manzûm olarak özetlemek için kaleme almıştır. Bu yüzden herhangi bir divanda veya mecmuada karşılaşacağımız farklı türden nazım şekillerini kullanmamıştır. Müşkil-Güşâ'da yer alan şiirler, genelde “nazım” başlığıyla verilen ve bir iki yer müstesna olmak

üzere mesnevî nazım şeklinin kafiye sistemi olan “aa bb cc dd” şeklinde her beytin kendi arasında kafiyelenmesiyle oluşan şiirlerdir.

Müşkil-Güşâ'da 62 şiir vardır. Bu şiirlerde en çok kullanılan aruz vezni, Hafif bahrinin “Feilâtün Mefâilün Feilün” kalıbıdır. Hem ahengi hem de kullanılışının kolaylığı nedeniyle Türk şâirlerince de en çok benimsenen kalıplardan olan bu vezin, İlâhî tarafından 30 şiirde kullanılmıştır. Bu da şiirlerin %48'ine denk gelmektedir. Bunu 19 kez (%30) kullandığı Hezec bahrinin “Mefâilün Mefâilün Feûlün” kalıbı ile 7 (%11) kez kullandığı Remel bahrinin “Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” kalıbı takip eder. İlâhî'nin Müşkil-Güşâ'daki vezin tercihleri incelendiğinde, Dîvan edebiyatı geleneğinde sık kullanılan “kısa” kalıpları tercih ettiği, vezin çeşitliliğine gitmediği ve şiirlerin %90'ını (62 şiirin 56'sını) bu kalıplarla yazdığı görülecektir.

İlâhî'nin şiirlerine teknik açıdan bakıldığında, karşımıza usta bir şâir çıkmaktadır. Zira aruz kusurları açısından şiirlerini incelediğimizde zihâf gibi büyük aruz kusurlarını işlemediğini, herhangi bir usta şâirin şiirlerinde karşılaşılabilecek türden imâle, med ve vasl gibi uygulamalara anlama da uygun olarak yerinde başvurduğunu görmekteyiz. İlâhî'nin şiirlerinde kafiye açısından bir inceleme yaptığımızda da aşağıdaki “tartışmalı” birkaç beyit dışında kafiye açısından özellikle vurgulanacak dikkat çekici kafiye hatası tespit edemedik.

Aşağıdaki beyitte “-ı Hak oldu” redifi ve “yş” mukayyed kafiyesi kullanılmış olduğu görülmektedir. Ancak kulaktan ziyade göze hitap eden bu kafiye sisteminde, okuyucunun gözü eski harfli olarak yazılan metinde bu kafiyei gördüğü halde, beyti seslendirdiğimizde “y” harfinin ikinci mısra da “i” sesini verdiğini görürüz.

Bularuñ ‘ işret ü ‘ ayşî Hâk oldu
Bularuñ fikr ü teşvîşî Hâk oldu [132a]

Aşağıdaki beyitte de “mey” ve “şey” kelimeleri kafiye yapılmıştır. Yazar bu beyitte yukarıda verdiğimiz beyitte uyguladığı “göz için kafiye” yerine “kulak için kafiye” anlayışını uygulamıştır. Normalde “şey” kelimesinin sonunda yer alan “hemze”den dolayı bu kelimenin “mey” ile kafiyelendirilmesi kafiye kusuruna sebep olur. Ancak geleneksel şiir anlayışımızda bu tür kafiyelerde hemzenin görmezden gelinmesi anlayışını göz önüne

aldığımızda bu beyitteki kullanımı da bir hata olarak değerlendirmemek gerektiğini düşünüyoruz.

Bir ola reng-i cām u şüret-i mey
Ola aşlına rāci‘ anda her şey [132b]

Yukarıdaki beyitler gibi başka örnekler de sunulabilir; fakat bu örneklerin hepsinin şiir geleneğimizdeki yaygın kullanımlar olduğunu belirtmemiz gerekir. İlâhî’nin şiirlerine bu açıdan bakıldığında kendisinin teknik yönden sağlam bir şâir olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İlâhî’nin Müşkil-Güşâ’da yer alan şiirlerine üslup ve muhtevâ açısından bakıldığında, şiirlere eserin muhtevâsına uygun olarak “nasihatçi” ve “açıklayıcı/anlatıcı” üsluplarının hâkim olduğunu görürüz. İlâhî, metnin mensûr kısımlarında anlattığı meseleleri bir de manzûm olarak anlatmakta ve anlattığı meseleyle ilgili nasihatlerde bulunmaktadır. Aşağıda, İlâhî’nin Müşkil-Güşâ’da yer alan şiirlerindeki üsûbunun tipik iki örneği görülmektedir:

İkinci tavr anuñ qalb oldu ismi
Egerçi genc-i ma‘ nîdür tılısmı

Anuñ imân ola dâ‘ im yemîni
Mesihâ-tek tıpa ol Meryemi’ni [116a]

Gel imdi gönlüñi virme hevâya
Hevesden düşmegil dām-ı belâya

Fenâya bağlama gönlüñ hâzer kıl
Fenâdur dünyenüñ dâri güzêr kıl [115b]

İlâhî’nin şiirlerinin muhtevâsı, tamamen metinde anlatılan tasavvufî meseleyle alakalıdır. Dolayısıyla konunun bu şekilde sınırlı olması, şâiri sanat gösteri yapmakta kısıtlamaktadır. Fakat İlâhî, yine de eserin bu manzûm kısımlarında da yukarıda kendisinin nesir üslûbunda değindiğimiz söz sanatlarına başvurmadan vazgeçmemiştir. Özellikle akis, iştikak ve cinas kendisinin en sık başvurduğu söz sanatlarıdır. Örneğin aşağıdaki beyitte yer alan türden akislere şiirlerde sıkça rastlamak mümkündür:

Gehi telvîni temkîn ola Hâk'dan
Gehî temkîni telvîn ola Hâk'dan [116b]

Îlâhî'nin şiiirlerinde bu sanatlar dışında Leff ü neşir sanatının kullanım sıklığı dikkat çeker. Neredeyse her şiiirinde birkaç beyitte bu sanatı kullanan şâirin bu yönüne dikkat çekmek amacıyla aşağıda iki beyti sunulmuştur:

Dür-i deryâ-yı şevk ü zevk ü şafâ
Ma' den-i cûd u kân-ı mihr ü vefâ

Gül-i gülzâr-ı mülk-i ' âlem-i ğayb
Bûlbûl-i nağme-sâz-ı maḥrem-i ğayb [114b]

Îlâhî, her ne kadar Müşkil-Güşâ'da anlatılan meseleler bağlamında şiiir yazmak zorunda kalmışsa da yine de geleneksel şiiir tarzından uzaklaşmadığı, birçok beyitte geleneğin şiiir söyleme tarzına ve söz sanatlarına hâkim olduğunu gösterdiğini görmekteyiz. Örneğin aşağıdaki beyit tamamen geleneksel söyleyiş etkisiyle söylenmiştir:

Bir ğanîdür kim aĝniyâ ḳamusı
Dergehinde durur gedâ ḳamusı [119b]

Îlâhî'nin şâirliğine genel bir bakışta bulunduğumuz bu bölümde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Îlâhî'nin bir dîvânı veya mesnevisi varsa ve bu eseri bir gün bulunup yayımlanırsa kendisi usta bir şâir olarak kabul edilecektir. Zira sınırlı bir konuda ve “anlattığı meseleleri kısa ve sade cümlelerle ifade etmek” gibi bir amaçla yazdığı şiiirlerinde bile sağlam bir teknik ve sanatlı ifadeler kullanan Îlâhî'nin, sanat yapmak amacıyla şiiir yazdığı nazım şekillerinde kendi şairlik kudretini çok daha güzel, süslü ve sanatlı ifadelerle göstereceği açıktır.

1.4. Îlâhî'nin Şerh Metodu

Şerh metinlerinde, şâirihlerin çoğunun uymaya çalıştığı ve bir şerh metninde görülmesi beklenen belli başlı kurallar vardır. Her bir şâirihin, bu kuralların tümünü uygulamasa da en azından bir şerhten beklenen en temel birkaç hususa riâyet etmesi beklenir. Ömer İnce bir yazısında, Divan şiiiri şerh geleneğinde üretilmiş şerh metinlerinde görülen özellikleri şöyle sıralamıştır.

1. Metinde geçen kelimelerin sözlük anlamlarına yer verilir.
2. Kelimelerin gramer yapısı üzerinde durulur.
3. Şarih, görüşlerini meşhur şairlerin sözleriyle, ayet ve hadislerle destekler.
4. Şarih, kendisinden önce aynı eseri şerh edenlerden gramer ve yorum konusunda yanılığa düşenleri eleştirir.
5. Şerh edilen metinde geçen edebi sanatların anlama etkisi ele alınır.
6. Şarih beytin dil ve gramer açısından elde edilmesi gereken doğru anlamını verir.¹²

Yukarıda yapmış olduğumuz sıralamalar doğrultusunda İlâhî'nin şerh metodunu şöyle değerlendirmemiz mümkündür:

Müşkil-Güşâ'da İlâhî, ilk olarak şerh edeceği beyti mine't-tercî' ya da bend-i tercî' yan başlığıyla verir. Ardından ya nazm yan başlığıyla bir örnek şiir verir sonrasında nesr başlığına geçip açıklama yapar; ya da doğrudan nesr başlığıyla şerh kısmına geçer.

Minet-tercî'

Leyse fi'd-dâr gayruhü deyyâr
Diyüben idici müdâm âhı

Yine diñle bu vechi ey muḥakkıḳ
Baña daḳ dutma olduñise müdaḳḳıḳ

Ki yoḥdur dâr içinde ya'ni deyyâr
Zuhûr-ı Ḥaḳ'dan özge didüm ey yâr

Anuñ-çün didi ol şeyḥ-i ṭarîḳat
Kim oldur server-i mülk-i ḥaḳîḳât

Nesr:¹³ لولا سیران الحق فی الموجودات، ما كان للعالم وجود¹³ ya'nî seyrân-ı Ḥaḳ olmasaydı mevcûdatta her dem ne 'âlem vücûd ṭapardı ne âdem. Ḥaḳîḳâtde dâr-ı vücûd içre oldur deyyâr, varise bi-i' tibâr mecâzdu her ne kim var. Yâ dâr-ı dil içindeki beytu' llâhdur[121b] ve maḥzen-i Ḥazret-i İlâhdur, ol dâr içinde deyyâr yoḥdur Ḥaḳ'dan özge ve ol mülk içinde görünmez şâh-ı muṭlaḳdan özge. Zîrâ ki Ḥazret-i 'İzzet ğayûrdur ğayrı koymaz, muvaḥḥid oldur ki ğayr-ı Ḥaḳḳ'ı vücûda şaymaz. Anlar ki ṭapupdur küntü kenz'i, dimişlerdür bu remzi...(121a-b)

¹² Ömer İnce, Klasik Türk Edebiyatı Metin Şerhinde Geleneksel-Modern İkilemi, UlusalEski Türk Edebiyatı Sempozyumu:15-16 Mayıs 2009, Editör Süleyman Çaldak, İbrahim Halil Tuğluk, Adıyaman, Adıyaman Üniversitesi, 2010, s.357-363.

¹³ Eğer varlık âleminde Hakk'ın seyri olmasaydı, âlemin varlığı olmazdı.

Şarih, nesr kısmına bazen bir ayet veya hadisle başlar; ardından “yanî” diyerek şerhine devam eder. Bazen de “pes, çün, egerçi, yanî, pes çün ...’dan murad” ifadeleriyle birlikte kelimelerin anlamlarını vererek beytin açıklamasını yapar:

“**Nesr:** Pes çün kim umûr-ı izâfî i‘tibârîdür, haqîqaten vücûd vücûd-ı Bârîdir. Eyle kim ayhûrşîd nûrından münevverdür ve ‘âlem vücûd-ı izâfiden musavverdür. Doğru disem ne ayuñ özinden nûrı vardır ne ‘âlemüñ kendüden zühûrı...(122a)”

Îlâhî, söylediklerini örneklendirmek, güçlendirmek ya da ispatlamak için “mısra, beyt, Arabiyye, Türkiyye, Rubaiyye” gibi yan başlıklar açarak Mevlana, Yunus Emre, Seyyid Yahyâ Şîrvânî ve Harîrî gibi şairlerden örnekler verir:

“Zâhir ma‘nisi budur ki didüm ve Maqâmât-ı Harîrî’den şeker yidüm.(125b)

Keşf idüp ‘ulûmı Mevlânâ Celale‘d-din Rûmî kıddise sırrıhû bu ma‘nîye işâret idüpdür ve tâliblere beşâret.(128a)

Beyitlerin açıklama kısımlarında ise Îlâhî;Arapça-Farsça deyim, ayet ve hadisleri de oldukça fazla kullanır.

Nesr العشق نار يحرق بها قلوب العاشقين الصادقين حتّى يصفوا اجسادهم من كدورات الماء والطين ولا يبقى فى **Nesr** وجودهم سوى الذكر المحبوب و اتصال الطالب الى المطلوب¹⁴ ve murâd cāhiliyetden ey ‘ākîl budur yakîn bil ki ğayy-ı şabâdan ve itâ‘at-i heves ü hevâdan ħ‘âb-ı ğafletden ve şarâb-ı dâlâletden bî-dâr u huşyâr olupdurlar ve cānib-i Hâk‘dan intibâh bulupdurlar, hevâ vü hevesden fâriğdürler ve cām-ı ğavâyetden ayığ.(126b)

Îlâhî eserinde, edebi sanatların anlama etkisini de ortaya koymuştur.

Şu‘arâ tarîkinde bu şan‘ate leff ü neşr-i müretteb dirler, Anuñ-çün ki sevâd-ı zülfe zûlmet-i şeb dirler. Ve maħbûbuñ bu vechile ki ħüsn-i rûyıdur dil-efrûz, rûşendür aña diseler nev-rûz. Rûşenî didügi bu maħlâşda ey muħliş ve ey iħlâş içinde yâr-i müteħaşşıs, ya‘ni ‘aks-i zûlf ki şıfât-i celâldür ve ‘aks-i ruħ ki şıfât-i cemâldür. (148b)

Son olarak ise Îlâhî’nin şerh yaparken, beyitleri dil ve gramer açısından yorumlama yoluna gitmediğini söyleyebiliriz.

¹⁴ Aşk, gerçek âşıkların su ve topraktan temizlenip saf hale gelinceye dek kendisiyle yandıkları bir ateştir. Bu yanıştan sonra onların vücudunda sevgilinin zikri ve isteyeninin istediğine kavuşmasından başka bir şey kalmaz.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜŞKİL-GÜŞÂ'NIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ

2.1. Metnin Hazırlanmasında Dikkat Edilen Hususlar

1. Metnin yazımında “Times Turkish Transcription” fontu kullanılmıştır.
2. Metin hazırlanırken İsmail Ünver’in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı makalesinde teklif ettiği imla özelliklerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır.
3. Metinde yer alan ayet, hadis ve kelâm-ı kibârlar Arap harfli olarak yazılıp dipnotta da mealleri verilmiştir.
4. Metinde çeşitli sebeplerle okunamayan kelime/ler dipnotta aslî şekilleriyle, metin tamirine yönelik eklemeler de “[]” “köşeli parantez” içinde gösterilmiştir.

2.2. Metnin Yazımında Kullanılan Transkripsiyon Alfabeti

ا, اُ	a, e, ı, i, u, ü	ر	r	ق	ķ
آ	a, ā	ز	z	ك	k, g, ŋ
ب	b, p	ژ	j	ل	l
پ	p	س	s	م	m
ت	t	ش	ş	ن	n
ث	ṣ	ص	ş	ه	h, a, e
ج	c ç	ض	ḍ, ż	و	v, u, ū, ü, o, ö
چ	ç	ط	ṭ	ي	y
ح	ḥ	ظ	ẓ	ء	’
خ	ḫ	ع	‘	نك	ŋ
د	d	غ	ġ		
ذ	ẓ	ف	f		

2.3. Metin

Müşkil-Güşā Fī-Hall-i Müşkilât-ı Tercî-i Bend

[114b]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله ذى المنّة والاحسان، الذى خَمَر بيدي قدرته طينة الانسان و شرفه بالنطق واللسان. والصلوة والسلام والتحية والاكرام على نبيّه و حبيبه محمدسيد الانام و آله الكرام العظام و سلّم تسليماً كثيراً الى يوم القيام¹⁵

Emmā ba‘d ba‘zı aşhābdan, der-ḥāst ittiler her bābdan, Ḥazret-i şerī‘at-şi‘ār, tarīkat-dişār, ḥaḳīkat-āşār, mihr-i burc-ı ma‘rifetden; mühr-i dürc-i meskenetden.

Nazm

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Rüşeniyy-i dil-i ulü‘l-ebşār

Merdüm-i dīde-i şıḡār ü kibār

Dür-i deryā-yı şevḳ ü zevḳ ü şafā

Ma‘den-i cūd u kân-ı mihr ü vefā

Gül-i gülzār-ı mülk-i ‘ālem-i ḡayb

Bülbül-i naḡme-sāz-ı maḥrem-i ḡayb

المعتصم بحبل الله الغنى مولانا عمر الدين عمر الروشنى عمّر الله بيت عمره بحق العمرة و بيت المعمور و زادنا منه

¹⁶ki bu tercî-i mermûzı ki gizlidür anuñ künûzı, şükûfe-i

¹⁵ Rahmân ve Rahîm olan Allâh’ın adıyla. Hamd, her türlü minnetin ve ihsânın kendisine ait olduğu, insanın tabiatını kendi kudret eliyle yoğuran ve insana konuşma ve düşünme yeteneği bahşeden Allâh’adır. Salât, selâm, dua ve ikrâmlar da Allâh’ın nebisi ve sevgilisi, yaratılmışların efendisi olan Hz. Muhammed’e ve O’nun şerefli ve yüce ailesine olsun. Kıyamet gününe kadar onlara çok çok selam olsun.

şecere-i ebrârdur ve şemere-i naḥlistân-ı aḥrâr. Müşkilât-ı ebyâtını, ebyâtının müşkilâtını ḥall ideler tâ mübtedîler daḥı ref idüp bu berzaḥı [115a] ‘arûs-ı cemâline ol ebyâtun, naḳş ü ḥayâline nikâtuṅ naẓar salup nâẓır olalar ve ma‘ nîsine kâdir Ḥazret-i irşâd bâbı, bendeye kıldı bu ḥiṭâbı.

Nazm

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

K’ey İlâhî revân cevâb eyle
Bu su‘âl üzre feth-i bâb eyle

Muhtaşar vechilen revân şerḥ it
Zikr ü fikr-i muṭavveli ṭarḥ it

Neşr: Hızır-ı ḥâmeyi ele al, zulümât-ı devâta sal. İçür mürekkebdan âb-ı ḥayâtı tâ görmesün zalâm-ı memâtı.

Nazm

[mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]

Revân kâfürun üzre müşk-i ter tök
Olup gavvâş tek dürlü Güher tök

Yüri kırtâs-ı rûza ḥaṭṭ-ı şeb çek
Budur söyle duḥân u nûr gerçek

Dilümden söylegil her söz ki dirseṅ
Yi ağzumdan menüm şekker ki yirseṅ

¹⁶ Ganî olan Allâh, kendisinin ipine sınıksız sarılan efendimiz Ömer Rüşenî’nin ömrünün evini umre ve Ka’be’nin hürmetine mamur etsin ve O’nun hürmetine bizim zevk ve huzurdan gelen sevinç ve mutluluğumuzu artırsın.

Dilün tûṭi kimi şekker-şikendür
Sözün incüleri dürr-i ‘ Adendür

Şekker yi şükr idüp şükrâne virgil
Dilünden söz dadını câne virgil

Neşr Çün bendeye bu işâret oldu, şanasın Hâkdan beşâret oldu. Tevfîk istedüm refîküm oldu, şıdka yapışdum şadîküm oldu. Himmet diledüm ihtimâm itdi,¹⁷ ربّی تمّم didüm tamâm itdi.

[115b] Tercî‘ budur diñle ma‘ nîsini hûb anla.

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Bir göñülden sevice Allâhı
Fakruñ ikliminün şehen-şâhı

Bir göñülden işâretdür ol göñüle kim anun şânundadır¹⁸ Zîrâ ki
göñül birdür, sevgü hem bir; göñül mürîd ise sevgidür Pîr. Anuñ-çün diyüpdürler لا شيخ ابغ
من العشق¹⁹.

Nazm

[mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]

Göñül bir sevgüye kim kıldı ikrâr
Mürîd olur aña ol çâr u nâ-çâr

Gel imdi göñlünjı virme hevâya
Hevesden düşmegil dām-ı belâya

¹⁷ “Rabbim tamamla”

¹⁸ Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka (Şuarâ: 89).

¹⁹ Aşktan daha mükemmel bir şeyh yoktur.

Fenāya bağlama gönlün hāzer kı
Fenādur dünyenün dārı güzer kı

Bekā dārına bağla gönlün ey yār
Ki qalmaz dünyenün dārında deyyār

Neşr Pes andan gönlün yidi tavrı var, her tavrda bir ismi ve bir seyri var.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ṭavr-ı evvelde şadr oğurlar adın
Gerçi āhirde bedr oğurlar adın

[116a] **Neşr** Şadr menzil-i vesvāsdur, ol vesvās ki ḥannāsdur. Ey miskin anuñ meskenidür nefy ü işbāt tā ṭapıla anda şabr u şebāt. Anuñ maḳāmı seyr-i ila' llāhdur, bilür bu sırrı ol kim āgāhdur. Anı evvelki ism eyler meşrūh tā kim ola ser-be-ser mazhār-ı rūḥ. ²⁰ صَدْرَكَ أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ beyān eyler, ol gizlü nükteyi 'iyān. İslām menziline qarār ṭapar, gāh inkār u gāh ikrār ṭapar.

Nazm

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

İkinci ṭavr anuñ ḳalb oldı ismi
Egerçi genc-i ma' nīdūr tılısmı

Anuñ imān ola dā' im yemīni
Mesihā-tek ṭapa ol Meryemi'ni

²⁰ (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? (İnşirâh: 1).

Hem ola sevķ-i şevķ içinde re‘ yî
Kıla hoş zevķ-ile bey‘ u şirâyı

Bu gülşenden ala bûy-ı me‘ ânî
Ola keşşâf-ı keşf anuñ beyânı

Nesr Anuñ maķâmı seyr-i li‘ llâhdur ey ‘ ârif, tâ kırbet bisâtından olmaya münhârif. Sülûk ide bu tavr-ile, hoş geçe kıahr u cevır-ile. İsm-i düvüme müdâvemet ide, ol tavr-ile Tûr’a gide. Üçünci tavr ey kıalbi şâf, anuñ adıdur şegâf. Muhabbete mesken olur, genc-i ‘ ıřķa maķzen. Maţla‘ -ı envâr-ı muhabbet olur, menbâ‘ -ı esrâr-ı meveddet. Nokşanı kemâle döner, celâli cemâle. Ahlâķ-ı deniyyesi [116b] ģamîdeye döner, ‘ Anķa kimi Kıâf-ı kıurba kıonar. Seyr-i ‘ ala‘ llâh olur maķâmı, Hû şerâbından içır müdâmî. İsm-i siyümden semâya çıķa, sîmâsına nûr-ı esmâ çıķa.

Nazm

[mefâ’ılün mefâ’ılün fe’ülün]

Tevekkül menziline ola nâzil
Kıla bu tavr-ile kıat‘ -ı menâzil

Nüzûl ola aña nüzl-i maķabbet
Bisât-ı inbisât üzre ģaķıķât

Şi‘ âr ide şerî‘ atden hemîşe
Dişâr idüp tarîķatden hemîşe

Tecellî-gâh-ı esmâ ola kıalbi
Nazar-gâh-ı müsemmâ ola kıalbi

Neşr Dördüncü tavr içre adıdur fuād, Hāḫ dandur aḡa bu ad. Ey oḡıyan aḡdan ḳara oḡı²¹ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى. Felek-i çārümde sālik ola, dimen melek mülkine mālİK ola. Maḡv olur ḡicāb-ı mā-sivā llāḡ, maḳāmı olur, seyr-i ma allāḡ; ism-i çeḡārüme sırren ve cihāren, meşḡül olub leylen ve nehāren.

Nazm

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Şuhūd-ı sır-ı esmā zāḡir ola
Ne kim ḡāyibdür aḡa ḡāzır ola

Geçe ḡaybetden ol ṡapa ḡuzūrı
Vire zulmet zālāmın ala nūrı

Gehi telvini temkīn ola Hāḫ dan
Gehi temkini telvīn ola Hāḫ dan

Bu telvīndür ḡalāyık da vet-içün
K' ola lāyık ḳamu Hāḫ ḡazret-içün

Gehi sır-ı ezel rūşen dilinden
Gehi nūr-ı ebed lāyih dilinden

Beşinci tavr içinde ḡabbetü'l-ḳalb
Oḡurlar adın anuḡ ḳılmagil selb

Maḳāmı seyr-i fi llāḡ ola anuḡ
Özi ser-pūş ola genc-i nihānuḡ

²¹ Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı (Necm: 11).

Şühüd-ı zāt ola seyri bu yolda
Gözine almaya gayrı bu yolda

[117a] **Neşr** Tevhîd şarâbından mest muvaḥḥid ola, taḳlîd meyinden içüp dime muḳallid ola. Ḳayd-ı ‘alâyıḳdan küşâde olur, (câni) bend-i ‘avâyıḳdan âzâde. İsm-i pencümden pençe-gîr olup ḥavas-ı ḥamsesi bir olup hey hey didugi Ḥayy Ḥayy olur, hâ diyince Hû’yı bulur. Gâhî keşreti ihtiyâr ider ve gâhî vaḥdetde ḳarâr dutar tâ keşreti vaḥdete döne ve vaḥdeti keşrete.

Nazm

[fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

Ḥâle döne maẕî vü müstaḳbeli
Zû’- ile mişbâḥ ola rûşen dili

Her neye kılsa naẓar anı göre
Gizlû ise genc-i nihânı göre

‘Âlem-i tecrîd ola menzil-gehi
Kûşe-i tefrîde vara geh gehi

Neşr Altıncı tavra süveydâ dimişler, bu sevdâyı ‘âlemde hüveydâ dimişler. ‘İlm-i ledünniden sebaḳ ala ve ma‘nî denninden cām-ı muravvaḳ. Aḡa bir nice ma‘den keşf ola. Ḥaḳ’dan istegil söyleyem men bu varaḳdan. Birisi anuḡ ‘ilm-i esmâdur, birisi ‘âlem-i müsemmâdur; birisi bilmek durur ḥikmet-i â‘yânı, birisi derk itmek durur ma‘nî-yi insânı. İsm-i şeşüm şeş cihetden anı ḳaplaya tâ ²²فَنَّمَ وَجْهَ اللَّهِ den yüz duta ḳibleye. Anuḡ bürhânı ḥüccet-i ḳatı‘ olur, bu göñül arzu‘llâha vâsi‘ olur.

²² Allah’ın Vechi (Zat’ı) işte oradadır (Bakara: 115).

Nazm

[fe'ılātün mefā'ilün fe'ilün]

‘Arş u kürsî diseñ yaraşur aña
Rûh-ı kudsî diseñ yaraşur aña

Sırr-ı esrāra qābil ola o dil
Nice şerh ide ol rumūzı bu dil

Ol dil āyīne-i İlāhī’dür
Maḥzen-i genc-i pādişāhīdür

Nazm-ı Diger

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Yidinci tavr-ile bil bu tılsımı
Ḥaḳīqāt mūhcetü'l-ḳalb oldu ismi

[117b]

Tecelliden yanar bir şem‘ anuñ-çün
Ki ḥayrān ḳala görgeç cem‘ anuñ-çün

Hemīşe genc-i ‘ışḳa perde oldur
Ne perde belki hoş perverde oldur

Olup heft ism aña “seb‘ u’l meşānī”
Olur ol vāhide ḥamd-ile şānī

Bu dil her kimde mesken dutdı ey yār
Olup bu tavr-ile seyrinde seyyār

Melekdendür anuñ seyri mu‘allā
Kemīne-pāyesidür mülk-i bālā

Neşr Çün mücmelen diñledün bu eṭvārı, mufaşşal isteriseñ varı; maḳāmāt-ı İlāhī’den iste bu rāzı, tā taḥsīn oḡuya rūḥ-ı Faḥr-i rāzi. Yine diñle ey merd-i ma‘nī bu şūreti ya‘nī bir göñülden didi, ikiden dimedi kim iki göñüllü Ḥaḳḳ’ı sevebilmez ve anuñ muḥabbetine ikrār kılmaz. Eger severem dise ol doḡru degil, çün anda vardur iki göñül; gāh muḥabbet-i dünyāya meşḡul ola ve gāh ister ki Ḥazret-i Mevlāya ḳul ola. Bu mu‘ayyendür ki didi ehl-i ‘ışḳuñ seyyidi ²³ حبّ الدنيا رأس كل خطيئة Pes sevgü hemān Allāh’a gerek, ne sevgü ola andan yigrek.

Nazm

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

Bir göñüldür bu kim anuñ şāḥibi
Ḳuṭbdur yāhūd velidür yā nebī

Biñ göñülden yig-durur bu bir göñül
Biñ dime ‘ālemler anuñ tek degül

Neşr²⁴ لا يسعنى ارضى ولا سماي Pes anuñ şānındadır, muḥabbet-i ezeli anuñ cānındadır. Pes her dil ki bu ṭavr-ile seyr eyler, gayret idüp nefy-i gayr eyler; faḳr kişverinün şehensāhı olur, yoḡluḡ sipihrinün [118a] mihr u māhı olur. ²⁵ iftiḥārı olur, ḥadīs-i şāḥiḥ-i Buhārī olur. ²⁶ سواد الوجه فى الدارين beyān eyler, bu sevdādan sūd olmayan ziyān eyler. Ya‘ni faḳr-ı ḥaḳīḳī oldur ki dünyā vü āḥiretten, na‘im-i cennetden faḳīr ola. Zīrā ki dünyā vü ‘uḳbā perde ve ṭubā mā-siva’llāhdur ve mā-siva’llāhda ḳalan ḳaçan dil-āḡāhdur.

²³ “Allah sevgisi bütün hataların başıdır”. Bu hadisin aslı “dünya sevgisi bütün hataların başıdır” şeklindedir. Metinde yanlışlıkla dünya yerine Allāh yazılmış olmalıdır. (Beyheki, İbni Ebiddünya)

²⁴ Arza ve semāya sığmadım (Buhārī ve Müslim).

²⁵ Fakirlik benim övüncümdür (Aclūnī, Keşfü’l-Hafā, 2/131).

²⁶ Fakirlik dünya ve ahrette yüz karasıdır (Aclūnī, Keşfü’l-Hafā, 2/131).

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Fakr yoĥluĥdur amudan bil
Varlıĥı terk it ol H'a ābil

Nistīde maām iden peyvest
Hest olup cām-ı Cem'den olur mest

Mest-i cām-ı beā olur cānı
ūn fenā apdı oldu ĥo fānī

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Re's-i kelb ũstine ılıcı namāz
Cerv ile eylemeyũp ikrāhı

Re's-i kelb lũgat-i mũterekdũr, bildireyũm aa kim gerekdũr. Zāhiren bir ma' nīsı ey ehl-i me' ālī, علم لعلم عالى²⁷ ya' nī uca daĥa 'Arab dilince re's-i kelb dirlermi ve murād andan niyet-i a' lā vũ himmet-i vālādur. Zīrā ki riyāzet ũ 'ibādetlerinde ve H'a ā'at ũ itā'atlerinde niyyet-i ĥālīleri li-vechillāh²⁸dur. Bilũr bu vechi ol kim āĥāhdur. Ya' nī ũmīd-i cennet ve bīm-i duzaĥdan degũl, ũn H'a ıd ile baĥlamılardur gŕnũl. Anu-ũn Hāzret-i Seyyīd-i Kāināt ve ĥulāa-i mevcũdāt Muammed Mutaā' aleyhi's-salātũ ve'sselām bu ĥadīsı sŕyleyũpdũr ve niyyet-i ādıı beyān eyleyũpdũr. انماالاعمال بالنيات²⁹ ve نية المؤمن خير من عمله³⁰

²⁷ İlim, daha yũksek bir ilim iindir.

²⁸ Bizzat Allah iin.

²⁹ Ameller niyetlere gŕredir (Buhārī, Bedũ'l-Vahy, 1; Mũslim, İmare, 155; Ebu Davud, Talak, 11).

³⁰ Mũminin niyeti amelinden hayırlıdır (Mecmeu'z-Zevāid, I/61,109).

Nazm

[mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]

Ya' nî 'amelde bûy-ı riya vardur ey âhî
Niyetde yoğ durur bu saña söylerüm daği

Çün Hâk'dan özge niyyetüñe gelmedi senün
Kurbet bisât üzre ola cây ü meskenün

[118b] **Neşr** Zâhir oldı bu sır³¹ **مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ** ve bu vechi daği istimâ' it. Ve istimâ' ında semâ' it. Ya' nî re's-i kelb nefs-i emmâredür kim andan qalb-i şâfî dil-i âvâredür ve nefs-i emmârenün hâşiyeti kelb-şifât halâyıķı incitmekdür ne renc itmekdür; üstüne namâz kıılmağ anı zebün itmekdür ve mağlûb ve mutî' -i fermân-ı Hâk kıılmağ ve ol vechi mensûb. Ve cervden daği budur ma' nî ey âhî ya' nî ba' zı umûr-ı nefsâniyyeden ikrâh itmekdür ve anuñ tarîķ-i terkine gitmemekdür. **مثل قلة الاكل والشرب من الحلال لامن الحرام. وقلة النوم والكلام عند الضرورت لاجل النظام**³²

Nazm

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Merkeb-i rûh oldı nefs ey ehl-i dil
Şehsuvâr-ı 'arşa-i ten anı bil

Merkeb olmasa piyâde qalur ol
Tazı aτlu yayaa virür mi yol

Neşr Ve bu vechi daği dimek olur ey âhî ki re's-i kelb nâ-pâkdur ve murdâr ve namâz itmek anuñla revâ degül ey yâr. İnsân daği bir mertebeye varur ki murdârı anuñ pāk

³¹ Kudret sahibi Melik'in huzurunda (Kamer: 55).

³² Mesela, zaruret anında yaşamayı sağlayacak kadar haram olmayan helal yiyeceklerden ve içeceklerden az yiyip içmek; az uyuyup az konuşmak.

olur. Anuñ-çün fahr-ı dü ‘âlem seyyid-i evlād-ı Âdem Aḥmed-i mürsel *ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem* gāh olurdı ki nā-pāk yirlerde namāz eylerdi ve bī-niyāza nāz u niyāz. Zirā ki özin memlaḥaya döndürmişdi ve mürğ-i rūḥun āşiyān-ı kudse kondurmuşdı. Pes ey derviş-i dil-rîş, sen daḡı düriş, zıkr ü fikre meşğul ol ve Ḥazret-i Mevlāya kul tā esmā-yı İlāhî ki kadīmdür ve ğayet de ‘azīm. Sen ki ḥadişsin ve tābi‘-i [119a] ḥariş saña muḳābil olup ve kulleb ḳalbün aña ḳabıl olup sendeki mühmelātı pāk ide ve ḥadeş ü denesden bī-bāk. Ve bu beyt ol ma‘niye işāretdür, doğru disem beşāretdür.

Şi‘ir

[müfte’ilün mefā’ilün müfte’ilün mefā’ilün]

از اثر مصاحبت قدر نبات یافت چو
کل چو شود قرین کل کر درنک و بوی او³³

Çün ḳarın oldı gil güle gül olur
Cüz‘ iken ol revān dönüp gül olur

Ḥadişe ya‘ni ğālib olsa ḳadīm
Düze mi nūr-ı ‘ışḳa nār-ı ceḥīm

Mü‘minün ya‘nī nūr-ı imānı
Ḳ‘andadur dürr-i ma‘rifet kânı

Dāḡil olsa cehenneme bir dem
Ṭāḳat itmez cehennem aña ne ğam

Pes cehennem odı olup sākin
Diye³⁴ عطفأتنی چر mümin

³³ Dostluk vesilesiyle kuru bir ağacın bitki değeri kazandığı gibi çamur yani gil de güle yakın olunca gülün rengini ve kokusunu alır.

³⁴ Söndürdün beni.

Neşr Cervden ikrāh eylemedün ve anuñ-ile namāz eyledün. Dinle ey ehl-i‘irfān ya‘ni القطار و الرمان³⁵ ve murād andan günāh-ı şağīredür, ne kebīre. Zīrā ki şağāyirden ikrāh eylemez ve terk-i tātullāh. Pes nebīlerden daħi şağāyir şādır olupdur, dime ki terkinde olar qādir olupdur ve bu āyet-i kerīme anı beyān eyler,³⁶ لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ³⁶ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

[119b]

Nazm

[fe‘ilātün mefā’ilün fe‘ilün]

Mağfīret baħrine kebāyir eger
Düşse kim lememden ey server

Qonmaya mest hāk iderse günāh
Dāmen-i ‘izzetine gerd-i rāh

Ne günehten irişur aña ziyān
Ne hōd ışşı ‘ibādet itse cihān

Bir ğanīdür kim aġniyā qamusı
Dergehinde durur gedā qamusı

Minet-terci‘

[fe‘ilātün mefā’ilün fe‘ilün]

‘Aks-i rūy-ı nigārı suda görüp
Diyici aña mihr-ile māhı

³⁵ Cerv, acur ve narın küçüğüdür (Harīrī, **Makāmāt: Veciz Anektodlar**, (çev. Sabri Sersevil), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012, s. 201).

³⁶ Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını mağfīret etsin diye (Fetih: 2).

Nesr ‘ Aks-i rûy-ı nigârdan ey refîk-i şefîk tecellî-i esmâ vü şîfâtur tahkîk. Sudan murâd kalb-i şâfîdûr. ³⁷ كما قال النبي عليه السلام ان في جسد آدم انuñ evsafı الْمَاءُ كُلُّ شَيْءٍ حَيٍّ ³⁸ الى یعنی اذا اتصفت عن الانسان الرديّة الدنيه و تلطفت بالرياضات العلية السنيه و صارت مراتاً لوجه لمضغة ³⁹ المحبوب و هو المطلوب ⁴⁰ كما قال بعض الموحدين ⁴¹ . عربيه

شهدت نفسك فينا و هي واحدة
كثير ذات اوصاف و اسماء
و نحن فيك شهدنا بعد كثرتنا
عيناً بها اتحد المرئى والدائي ⁴¹

Türkiyye

[müfte’ilün mefâ’ilün müfte’ilün mefâ’ilün]

Câm-ı cihân-nümâdur ol çehre-i hûnuñ ey şanem
‘Aks-i ruñuñ görüp direm câm-ı cihân-nümâ menem

[120a]

Mihr-i rûñuñ her-âyine âyînedür mu‘âyene
Görse bi-‘aynihî n‘ola gözgüyi çeşm-i rûşenüm

Nesr Egerçi muhib bu âyîne ‘aks-i mañbûbı görse her-âyine, kendüzin görmüş ola mu‘âyene. Zîrâ ki sûret-i muhib ‘aks-i cemâl-i mañbûbdur ki ⁴² خلق الله آدم على صورته

³⁷ Diri olan her şeyi sudan meydana getirdik (Enbiyâ: 30). Âyette geçen “جَعَلْنَاهُ” meydana getirdik” ifadesi metinde yoktur.

³⁸ Nebi aleyhisselâmın dediği gibi: Agâh olunuz, cesedin içinde bir et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün ceset iyi olur. Bozuk olursa bütün ceset bozuk olur. İşte o, kalptir.

³⁹ [Kalp] kınanmış reddedilmiş, alçak kir ve huylardan temizlendiğinde ve övülmüş, yüce riyazetlerle saflaştırıldığında mahbubun yüzünü gösteren bir ayna olur ki maksat da budur.

⁴⁰ Bazı muvahhid insanların dediği gibi.

⁴¹ Sen kesret-i nisbî-i esmâ ile kesir olup meâyâ-yı a‘yânımızda vâhid olup zâtını vahdet-i hakîkî ile müşâhede eyledin. Biz dahi kesret-i aynımızı görüp nazar-ı şühûdumuzda onun izmihlâlinden sonra sende mahbubluğu müşâhede ettik. Onun ile râ‘î ve mer‘înin ikiliği ortadan kalktı; ikilik bir oldu (Fahrüddin İrakî, **Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair**, (terc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, notlar ve haz. Ercan Alkan), İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012).

⁴² Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı. (Buhari, İstizan 1; Müslim, Birr 115)

⁴³ أی علی غاية الحسن والجمال والعظمة والجلال Aḥsen-i taḳvīm bu sûretgendür. Âdem'e secde-i ta'zīm bu 'azametdendür.

Mıṣrā

[mef'ülü mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

فكل ملیح حسنه من جماله⁴⁴ ،

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Her cem'ilün cemāli andandur

Dil-rübā ḥaṭṭ ü ḥālī andandur

Hüsn-i rüyından olmasaydı nişān

Hūblaruṅ sûretinde 'ayn-ı 'ıyān

Leyliye virmez idi dil Mecnūn

Dimez idi ki الجنون فنون⁴⁵

Veysi'ye rām ola mıdı Rāmīn

Andan olur mıdı dil-i ārāmīn

Leb-i Şirīn'e cān-ı şirīnīn

Kūh-ken vormeyeydi ey miskīn

Neṣr Ammā ba'zı sālīklere, vüçüdı mülkinde mālīklere tecellī-yi rūḥ olur ve ol bāb meftūḥ. Anı tecellī-yi zāt şanurlar, [120b] sonra uṭanurlar. Zīrā ki 'ālem-i beşeriyette ol

⁴³ Yani güzellik, cemāl, azamet ve celālin son haddinde.

⁴⁴ Bütün güzellerin güzelliikleri onun güzelliğindendir.

⁴⁵ Delilik, çeşit çeşittir.

hâşıl olmaz tâ bi'l-küllîye fânî degül vâşıl olmaz. “Diyici aña mihr-ile mǎ-hiye”: Bir mǎ-hiye didügi istifhâmdır, egerçi şan‘at-i şî‘irde ihâmdur. Ya‘ni bu şüret-i dil-rübâ ve bu naķş-ı hâţır-küşâ ne nesnedür ki lisân-ı füşahâ kâşırdur beyânundan ve kemâl-i büleğâ‘ âcizdür nişânundan.⁴⁶ سبْحَانَ مَنْ تَقْدَسُ عَنْ الْأَشْبَاهِ ذَاتَهُ وَتَنْزَرُهُ عَنْ مِثَالِهَا صِفَاتِهِ Bir mǎhî dahî didügi rüşendür ve bu vech-i aķsendür. Ya‘nî çün ‘âşık ‘aks-i cemâl-i ma‘şûka nâzır olsa ve anuķ vaşfindan kâşır; hayret maķâmında muķım olup cümleden bî-tırs u bîm olup cemâl-i maķbûbı k‘oldur maţlûbı vaşf itmek eyler, egerçi bilmez ne söyler.

Nazm

[fe‘ilâtün mefâ’ilün fe‘ilün]

Gāh mihr-ile mǎh oķur yüzün ol
Düzedüp uş bu sǎz-ile sözün ol

Gāh hūrî dir aña gāh perî
Geh melekden beşerden ola berî

Gāh anuķ ķāmetine dir Tūbā
Gāh hūsine cennet-i ā‘lā

Gāh ķadr ü berāt oķur saķın ol
Sebeb-i her necāt oķur saķın ol

Gāh hāzrā hāţına Hızır nebî
Gāhi oķşar diye hayāta lebi

Neşr Bir dahî mǎhî didügi ol neheng-i ‘ışķuñ, diñle var ise aña şıdķuñ. Bālîgdür ey bālîg, bālîg olan olmaz ķālîg. Ya‘ni [121a] çün baķr-i muķîţ imiş göñül, her deñiz anuķ kimi degül. Zîrā ki deryā-yı ā‘zamdur dil-i ādem ki mevcūdāt-ı ‘ālem aña şığar vallāhu a‘lem. Ve insāna ‘ālem-i kebîr anuķ-çün dirler ki semāvāt ile arz bi’t-tūli ve‘l ‘arz haml-i

⁴⁶ Zâtı ve sıfatı her türlü benzerden münezzeħ olan Allah’ı takdis ederim.

emānete, bār-ı diyānete getürmediler tākāt ve tıpmadılar ol bāre bārī istiṭā‘at. Pes çün insān oldı ḥāmil-i emānet ve kābil-i diyānet. Müşerref oldı ḥil‘at-i *Levlāke*⁴⁷, mükerrerrem oldı semekden tā simāke; şūretde şağır oldı, ma‘nide kebīr. Pes ‘aks-i cemāl-i rūy-ı nigār, māhī-nisbet ey ğavvāş-ı baḥr-i zehḥār, her taraḫa ki seyr itse iḥtiyārı var.

Minet-terci‘

[fe‘ilātün mefā’ilün fe‘ilün]

Leyse fi‘d-dār gayruhū deyyār⁴⁸

Diyüben idici müdām āhı

[mefā’ilün mefā’ilün fe‘ülün]

Yine diñle bu vechi ey muḥaḫḫik

Baḫa daḫ dutma olduñise müdaḫḫik

Ki yoḫdur dār içinde ya‘ni deyyār

Zuhūr-ı Ḥaḫ‘dan özge didüm ey yār

Anuḫ-çün didi ol şeyḫ-i tarīḫat

Kim oldur server-i mülk-i ḫaḫīḫāt

Neşr⁴⁹ *يا لولا سيران الحق في الموجودات، ما كان للعالم وجود* ya’nī seyrān-ı Ḥaḫ olmasaydı mevcūdatta her dem ne ‘ālem vücūd tıpardı ne ādem. Ḥaḫīḫātde dār-ı vücūd içre oldur deyyār, var-ise bi-i‘tibār mecāzıdır her ne kim var. Yā dār-ı dil içindeki beytu‘llāhdur [121b] ve maḫzen-i Ḥaḫret-i İlāh’dur, ol dār içinde deyyār yoḫdur Ḥaḫ‘dan özge ve ol mülk içinde görünmez şāh-ı muṭlaḫdan özge. Zīrā ki Ḥaḫret-i ‘İzzet ğayūrdur ğayrı koymaz, muvaḫḫid oldur ki ğayr-ı Ḥaḫḫ’ı vücūda şaymaz. Anlar ki tıpuḫdur küntü kenz’i, dimişlerdür bu remzi.

⁴⁷ Sen olmasaydın.

⁴⁸ Evde, ev sahibinden başkası yoktur.

⁴⁹ Eğer varlık âleminde Hakk’ın seyri olmasaydı, âlemin varlığı olmazdı.

Şi'ir

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

چیزی که وجود او بخود نیست

هستیش نهادن از خرد نیست

غیرتش غیر در جهان نکداشت

لا جرم عین جمله اشیا شد⁵⁰

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Gayreti gayrı koymadı zāhir

Lā-cerem oldı evvel ü āḥir

Dār içinde vücūd-ı Bārīdūr

Yār u aġyār i^c tibārīdūr

Vaḥdehū lā-şerīkeleh⁵¹ demişem

Leyse fî'd-dârdan şeker yimişem

Neşr Ay āyīne-i āfitābdur, gün olmasa mäh bī-tābdur. Amma zāt-ı hürşid-i enverden mäh-ı münevverde bir şerer yoğ ve kamer-i qamrādan mihr-i ʿālem-ārāda bir zerrece eser yoğ. كذالك ليس فى ذاته سواه ولا فى سواه من ذاته شئ و من زعم انه من شئ اوفى شئ او على

⁵² فقد اشرك Bī-niyāzdur mekân u zamāndan, müstağnīdür yaḥşi vü yamandan. Pes eyle kim nūr-ı hürşidi aya nisbet eylerler, maḥbūbī muḥibbe izāfet.[122a]

⁵⁰ Bir şeyin varlığı kendisine ait değilse/ Ona varlık atfetmek akıl kârı değildir/ O'nun gayreti cihanda gayrı bırakmadı/ Şüphesiz kendisi cümle eşyanın aynı oldu.

⁵¹ O'ndan başka İlah yoktur; tektir, ortağı yoktur. (.....)

⁵² Aynı şekilde, O'nun zatında O'ndan başka bir şey yoktur ve O'nun gayrında da O'nun zatından bir şey yoktur. Kim O'nun bir şeyden ya da bir şeyin içinde yahut da bir şeyin üzerinde olduğunu öne sürerse O'na şirk koşmuş olur (Fahrüddin Irakî, **Lemaât: Aşk Metafiziği**, (çev. ve haz. Ercan Alkan), İstanbul: Hayyikitap, 2012, s. 48).

Şi'ir

[mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün]

Her nakş ki yazdı bu güzel tahtada nakkâş
Ol şüret-i nakkâş durur söylemişüm fâş

Gökden yire çün düşdi bu gün pertev-i hürşid
Rüşendür aña gün diseler eyleme ferhâş

Neşr Pes çün kim umûr-ı izâfî i' tibârîdür, haqîqaten vücûd vücûd-ı Bârîdir. Eyle kim ay hürşid nûrından münevverdür ve 'âlem vücûd-ı izâfiden musavverdür. Doğru disem ne ayuñ özinden nûrı vardır ne 'âlemün kendüden zuhûrı.

‘Arabiyye mışrâ‘

الا كل شئ ما خلا لله باطل⁵³

Türkîyye

[mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Çü Hâk'dan özge bâtıldur muhakkağ
‘Ademdür cümle oldur ferd ü muṭlağ

Vücûd anuñ vücûdıdur yakîn bil
‘Adem bil özgeyi ey merd-i kâbil

Neşr Keşret ü emvâc-ı muhtelif baħrı mütekeşşir kılmaz, ya'nî esmâ müsemmâyı min-cemî'i'l vücûh müte'addid eylemez. Andan kim baħr nefes ursa buḥârdurlar,

⁵³ Dikkat ediniz, Allah dışındaki her şey bätıldır.

müterākım olanda ebr oğurlar. Yire damsa bārān ola, revān olsa sebīl-i firāvān ola ve çün cem‘ olup deryāya ulaşa hemān deryādur ki vardı.[122b]

فاليحر على ما كان فنقدم انالذخوات امواج و ابهار⁵⁴ ‘Arabiyye

Neşr Çün leyse fi’d-dār esrārını fehm eyledün, egerçi evvel mertebede vehm eyledün, diñle āh itmekden ve āhı gāh ü bī-gāh itmekden budur murād ey kıamudan āzād. Ya‘ nī çün sālīk ol maķāma irer ve cānib-i Hāķ’dan i‘ zāz ü iħtirāma, āhı mūdām olur ya‘ nī şarāb; ve ‘ömri müstedām olur bī-irtiyāb.

Nazm

[mefā’ılün mefā’ılün fe’ülün]

Mūdām āhından iķer cām-ı ‘ışķı

Tapar āġāz-ile encām-ı ‘ışķı

Her āh itdükde āhı hey hey olur

Ne hey hey belki cümle Hāy Hāy olur

Döner āhı anuġ hā Hū’ya doğru

Ne hā hū belki illā Hū’ya doğru

Anuġ āhı mūdām olur mūdāmī

⁵⁵سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ dēndür mūdāmı

İķer āhından ol feyzün şarābın

Tapar meyhānede ol feth-i bābın

⁵⁴ Deniz, bildiğimiz o eski denizdir/ Hādiseler ancak denizdeki dalgalar yahut denize ulaşan nehirler mesabesindedir (Fahrüddin Irakī, a.g.e., s. 49)

⁵⁵ Rableri onları iķirir (İnsan: 21)

Neşr Yine bu vechi daği diñle ve anuñ ma‘nīsini aña. Ya‘nī āh itdügi sālīk-i rāh-ı ‘ışkuñ kim oldur sulţānı Mışr u Dımışk’uñ, Allāh dimekdür kim ol ferd-i bī-şekkdür. Āhuñ elifi vaḥdete dāldur ve āhuñ hāyı Hū’ya dellāldur. Āh elifinde elif şūreti var [123a] çün keşretde vaḥdeti var. ⁵⁶واحد كالإلف bu ma‘nīdür, bu ma‘nī bī-da‘vīdür.

Nazm

[mefā’ilün mefā’ilün fe’ülün]

Hüve’l evvel hüve’l āḥir bu hādūr
Hüve’l bāṭın hüve’l zāḥir bu hādūr

Elifdür işbu hā vü gāhī Hū’dur
Bu ma‘nīden ki sālīk rāhı budur

Budur ‘āşıkıların āhı ki gördün
Budur sādıkların rāhı ki gördün

Mine’-terci‘

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ülün]

Ḥırқа-puş oluben dönüp diridi

Leyse fi-cübbetī siva‘llāhi⁵⁷

Neşr Ḥırқа-puşdan murād ey ehl-i reşād bu cismün libāsıdır ki rûḥ-ı pākün palāsıdır ve bu ma‘nā rûḥ-ı şāfi dilindendür, ne bedenün āb u gilindendür. Ya‘nī sālīk-i rāh ey merd-ı āgāh çün şifāt-ı beşeriyetden ārī vü pāk ola ve kisvet-i ‘āriyetden ‘ārī vü bī-bāk, halk-ı ‘ālemlerle ‘ilm-ile ihtilāṭ ide ve da‘vet-i Ḥaḳ fevt olmağınan ihtiyāṭ ide ⁵⁸قُلْ إِنَّمَا أَنَا

⁵⁶ Bine benzeyen bir.

⁵⁷ “Cübbemin altında Allah’dan başka bir şey yoktur.” (Cüneyd-i Bağdadî)

⁵⁸ “De ki: “Ben sadece sizin gibi bir insanım. (Fussilet: 6)”. Ayette geçen “ene/ben” kelimesi metinde eksiktir.

يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ⁵⁹ inüp āb u gilinden inüp menziline gelüp bedenün āb u gilinden inüp meskeni, maḥza nūriken āb u gile döner bedeni. Eyle kim ol ‘azîz söyledi ve anuḡ beyānı eyledi.

Nazm

Et ü deri bürindüm geldim saḡa görindüm
Seni qoruḡmasun diyu adumı ādem qoydum

[123b]

Nesr Pes çün cübbeden [murād] cüsse-i insān-ı kāmildür, bilür bu sırrı ol kim vāşıldur.

‘Arabiyye

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

ليس في جسمي و قلبي غيره أنّ في قلبي و روحى سيره⁶⁰

Nesr bu şüretdür bu başiretdür. ⁶¹وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ bu şüretdür bu başiretdür. ⁶²anı bildirür ve ol me‘āniden beyān kıldırur.

Nazm

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Pes dise rūḡ-ı merd-i sālik-i rāh
Leyse fi-cübbetī anuḡ geh gāh

⁵⁹ “Yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. (Furkan: 7)”

⁶⁰ “Vücudumda ve kalbimde O’ndan başkası yoktur. Kalbimde ve ruhumda onun seyri vardır.”

⁶¹ “Kulumu bir sevdim mi artık **ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü**, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) **olurum**. (Buhârî, Rikak 38.)”

⁶² Nerede olsanız, O sizinle beraberdir (Hadid: 4).

Ṭa‘ ne kıılma ki doğrudur bu kelām
Ey ki sensin bu yolda merd-i tamām

Neşr⁶³ اتقوا فراست المؤمن فانه ينظر بنور الله rūşendür, bu ḥadîş-i şaḥîḥ vech-i aḥsendür.

Mine’t-tercî‘

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Ol şehün bir kemîne bendesiyüz

Ṭapmışuz bizde ol ṭapan rāhı

Ya‘nî ol kişver-i ‘ışkda pâdişāh olana ve sipihr-i şıdķda mihr ü māh olana. Şehriyār-ı leşker-i ‘irfāna ve serdār-ı ‘asker-i imāna, seyr ü sülūk idene ve ṭarîk-i Ḥaḳḳ’a doğru gidene⁶⁴ مَاكَامِيْنَا كَمَا أَمَرْتُ makāmında iḳāmet dutana ve şırāṭ-ı müstaḳîm üzre istiḳāmet dutana bir kemîne bendeyüz. [124a] Ya‘nî mutî‘ vü münḳād ve aḡa kılmışuz iṭā‘at ü inḳıyād.

Nazm

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Ḥazret-i mürşid-i ḥaḳîḳîye ḳul

Olmışuz cān u dilden olma füzül

Bende-fermānuz imdi ol şāha

Ya‘ni ol mürşid-i dil-āgāha

Şer’ini ‘ışk-ile şi‘ar idenüz

Özgenüğ şāri‘inde ‘ār idenüz

⁶³ “Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah’ın nuruyla bakar.”

⁶⁴ Emrolunduğun gibi dosdoğru ol! (Hûd: 112)

Tapmışuz şıdk-ile tarikatini
Ya‘ nî ihlâş-ile haqikatini

Tâbi‘ üz cân u dilden aña müdâm
Durmışuz kullugunda mişl-i ğulâm

Mehdi-yi rāh-ı Hâk‘dur ol hādī
Cümle andan tapupdur irşadı

Pes revādur dinilse geh gāhī
Tapmışuz biz de ol tapan rāhı

Mine‘t-tercī‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

‘İşk bālā-yı küfr ü dīn diyenüz
Şevkile ara yirde geh gāhī

Arabīyye

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

تعالى العشق عن الهمم الرجال
و عن وصف تفرق والوصال⁶⁵

Neşr ‘İşkı vaşf itmekden kâşırdur fehm u beyānuñ lisānı ki şıgmaz perde-i vehm ü
‘aqla anuñ beyānı. ‘İşkuñ cemāl-i bî-mişālî kılsa tecellî ne Tūr-ı Sînā qalır ne sîne-i Mūsî.

⁶⁵ Aşk her adamın himmetinden ve ayrılık ile kavuşmadan daha yücedir.

Nazm [124b]

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

‘Işk olan yirde küfr ü dīn olmaz
Kanda kaldı gümān yakīn olmaz

‘Işk havf ü recādan ilerüdür
Derd-mende devādan ilerüdür

‘Işk mevcūd olandan artuğdur
‘Işka nisbet cihānda bir yoğdur

Neşr: ‘Işk dilindendür bu ma‘nī ve bu ma‘nī da‘vī degül ya‘nī.

Beyt

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

عشق که درد و کون مکانم بدید نیست
عنقای مغربم که نشانم بدید نیست⁶⁶

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

‘Işk kevn ü mekāna şıgmaz bil
Vaşfa kıabil beyāna şıgmaz bil

‘Işk özi bī-nişāndur ey ‘āşık
Bī-zamān u mekāndur ey şādık

⁶⁶ Ben aşkım, iki cihanda da mekânım görünmez. Ankā kuşuyum, varlığım âşikâr; ama izimden eser bulunmaz.

‘Işk ‘Ankâ-yı Kâf-ı kurbetdür

Bî-nişân olduğu bu şüretdür

Neşr Her dilde ki ‘ışk âteşi düşse, başdan ayağa tutuşsa bûte-i muhabbetde anuñ kalbin şâf eyler ve kâbil-i şarrâf. Ğıl u ğışdan anı pāk eyler ve kudûret-i cismâniyyeden bî-bāk. Küfr-ile dîn iki ‘âlemdür yakîn; biri cehennemdür, biri cennet, biri rāhatdur ve biri miñnet. Pes ‘ışk fâriğdür cañimün ‘azābından ve na‘imün [125a] Kevser-i şarābından, çün ‘ışk mañarr-ı ‘izzetde ta‘ayyünden münezzehdür ve harīm-i vahdetde bütün u zuhûrdan muḳaddes. Nā-gāh istedi ki kendünün zāt u şifâtını müşāhede kıla ‘āşık u ma‘şûḳ âyînesinde kendü hüsni ‘arza kıldı nāzır u mānzur adı zāhir oldu ve tālîb u maṭlûb ismi hāzır. Bâtını zāhir-ile müzeyyen kıldı, ma‘şûḳluğ ismi āşikārā oldu. Zāhiri bâtına gösterdi, ‘āşıklıg āvāzesi peydā oldu.⁶⁷ کنت کنزاً مخفياً فاحببت ان أعرف⁶⁷ ‘ışkuñ beyānidur, ve bu ma‘nî anuñ tercümânı.

Beyt

[mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün]

ای ظاهر تو عاشق و معشوق باطنی

مطلوب را که دید طلبکار آمد⁶⁸

Neşr Ya‘nî çün sâlik-i rāh-ı vahdet bildi nedür sırr-ı eḫadiyyet. ‘Işkı bālā-yı küfr ü dîn didi ve firāz-ı āsmān u zemîn. “Şevḳ-ile ara yirde ki gāhî”, ya‘nî gāh ‘āşıklıg mertebesine varur ve gāh ma‘şûḳluğ maḳāmına gelür. Nefs-i emrde ‘ışkdur ikisi daḫi, gūş-ı hūş-ile diñle ey āḫî. Pes sūḳ-ı şevḳ içinde seyrān ider ve ‘ālemi ol sevḳ-ile ḫayrān.[125b]

⁶⁷ Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim.

⁶⁸ Ey zahiri âşık, batını maşuk olan!// Matlubu gören kimse talepkâr oldu.

Nazm

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

‘Āşık u ma‘şūk anuḡ-çün birdür
Kim arada ‘ışk-ı muṭlāk pirdür

‘İşk imiş pes ‘āşık u ma‘şūk özi
‘Āşık olmayan ne bilsün bu sözi

‘İşk imiş maḡşūd-ı eşyā bilmiş ol
‘İşk imiş ‘ayn-ı müsem mā bilmiş ol

Bend-i terci’

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Biz ki şabr-ı beliyet itmeyenüz
Cāhiliyyet yoluna gitmeyenüz

قال ما تقول في الصبر الصبر الحبس والبلى الناقة تحبس عند قبر صاحبها ولا تلحف الى ان تموت والجاهلية تزعم ان
صاحبها يحشر عليها⁶⁹

Zāhir ma‘nisi budur ki didüm ve Maḡāmāt-ı Ḥarīri’den şeker yidüm. Amma murād şabr-ı beliyetden firāḡa şabr itmemeğdür ve derd-i iştiyāḡa ṭāḡat getürmemekğdür ve bu ‘āşıklıḡ maḡāmıdır ve bu ma‘nī ‘āşık-ı şādık kelāmıdır.

⁶⁹ Sual: Belalara sabretmek hakkında ne dersin? Cevap: Çok büyük bir hatadır. Sabır bir manaya göre hapsedmek demektir. Araplar batıl bir inanç düşüncesiyle bir adam öldükten sonra güya o adam devesinin üzerinde haşrolunacak diye devesini getirirler, sahibinin mezarı başına hapsederler ve ölünceye kadar hayvana yem vermezlerdi. Bu gibi develere “beliye”denir.

Beyt

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

قرآر در کف ازادکان نکیرد مال
نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال⁷⁰

Neşr Egerçi nefis-i emrde şabr memdūh'dur ve anuñ bābı meftūh amma bu şabr degül, yaqîn bilgil ey göñül; şabr itmek belāya t̄ā' atdūr ve Hāzret-i Mevlā'ya it̄ā' atdūr. Kemā cā'e fi'l-Ḳur'ān⁷¹ اُولُوا الْعَزْمُ Şabr hakkında çoğ āyet nāzil olupdur ve ehl-i belā vü beliyet anuñla kaṭ' -i menāzil kılupdur. Fe-emmā' ışk olsa ġālib ve ṭālib olsa maṭlūba rāğib, ne şabr qalur ne qarar ve ne 'āşiq elinde ihtiyār. كما سمعنا أنّ الأصمعيّ رأى هذا⁷² البيت مكتوباً على الحجر

Şi'ir

[fe'ülün mefā'ilün fe'ülün mefā'ilün]

ایا معشر العشاق بالله خبروا
اذا حل عشق بالفتی کیف یصنع
فکتاب تحتہ
یداری هواہ ثم یکتّم سرّہ
والخفض فی کل الامور و تخشع
ثم اتی الیوم اثنی فراری
مکتوباً تحتہ هذا البیت
فکیف یداری والهوی قاتل الفتی
ففی کل یوم روحه تقّنع
فکتاب تحتہ جواباً
اذا لم یطق صبراً او کتمان سرّہ
فلیس له شیء سوی الموت انفع

⁷⁰ Hür insanların elinde mal bulunmaz./Nitekim elekte su durmaz, âşığın gönlünde sabır olmaz.

⁷¹ “Yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret! Ahkâf: 35”

⁷² Tıpkı şair Asmaî'nin taş üstünde yazılmış olarak gördüğü şu şiirde işittiğimiz gibi.

فلما جاء اليوم الثالث رأى شاباً
وضع خده على الجحر و مات⁷³

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

‘Ākıl olanda şabr olur ammā
‘Āşık olanda yoḥ lem ü lemmā

‘Āşık olmaz şabūr hicrāna
Cān virüp t̄alib ola cānāna

Telḥdür şabr sen dime şir̄in
Ḥāşşa Ferhāda'dur ġam-ı Şir̄in

[126b]

Leyliye çünki virdi dil Mecnūn
Gitdi andan mecāl ü şabr u sūkūn

العشق نار يحرق بها قلوب العاشقين الصادقين حتّى يصفوا اجسادهم من كدورات الماء والطين ولا **Neşr**
Ve murād cāhiliyetden ey ‘ākıl 74 يبقی فی وجودهم سوى الذكر المحبوب و اتصال الطالب الى المطلوب
budur yaḳīn bil ki ġayy-ı şabādan ve it̄ā' at-i heves ü hevādan ḥ'āb-ı ġafletden ve şarāb-ı
dalāletden bī-dār u huşyār olupdurlar ve cānib-i Ḥaḳ'dan intibāh bulupdurlar, hevā vü
hevesden fāriġdürler ve cām-ı ġavāyetden ayıġ. İnsān-ı nāsīden degüller ve ne anuḡ

⁷³ Ey aşıklar topluluğu Allah için duyun beni/Bir genç aşka düştüğünde ne yapsın, nasıl etsin/ (Asmaî bu beytin altına şöyle yazdı:) Heva ve hevesine hâkim olup sırrını gizlesin/ Başına gelene boyun eğsin ve mütevazı olup kabullensin/ (İkinci gün geldiğinde, Asmaî yazdıklarının altında şu beyti gördü:) Heva ve hevesi, arzusu bu gencin katili olmuşken onu nasıl geçiştirsın, idare etsin/ Hem de her gün ruhu parça parça olurken/ (Asmaî cevaben şöyle yazdı:) Sabra takat getiremiyor ve sırrını gizleyemiyorsa/Artık onun için ölümden başka fayda verecek bir şey yoktur/ (Üçüncü gün geldiğinde Asmaî;) Yanağını taşa koyup da can vermiş bir genç gördü.

⁷⁴ Aşk, gerçek aşıkların su ve topraktan temizlenip saf hale gelinceye dek kendisiyle yandıkları bir ateştir. Bu yanıştan sonra onların vücudunda sevgilinin zikri ve isteyeninin istediğine kavuşmasından başka bir şey kalmaz.

vesvāsından, hānsı hannāsdur kim geçe anlaruñ bināsından ⁷⁵ اَلَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ anlaruñ şānındadır, ⁷⁶ وشكر شكر تجزى من شكر asellerinüñ şānında. Hidāyet-i ezeli vü ‘ināyet-i lem yezeli Hāk’ dandur kısmetleri ve hān-ı ⁷⁷ فَسَمْنَا dan ma‘ išetleri.

اللهم نبهنا من نومة الغافلين و شاركنا في دعاء الصالحين⁷⁸

Mine’t-tercî

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Biz de rindiz ne şavm var ne şalāt

Bize kallāşuz aṇma ḥacc ü zekāt

الصبر الامساك والصلوة التبختر والكبر⁸⁰ كما قيل عربية⁷⁹ [127a]

اترك الصوم والصلوة جميعاً

ان فى الصوم والصلوة فسادا⁸¹

وفى الغة الصوم زرق النعامة⁸²

Pes ey yār-i hoş-şifāt çü bildüñ şavm-ile şalāt imsāk-ile tekebbürdür ve anuñ-ile tefāhür itmek. Biz de rindüz ya‘ nī zāhid kimi degülüz ḥod-bīn, kim ide öz şavm u şalātı āyīn. Diñle yine ey miskīn, tā gide senden kibr ile kīn. Şavm-ı ‘avām var ve şavm-ı ḥavāş ve şavm-ı ḥāşşü’l-ḥās. Şavm-ı ‘avām imsāk-i nefsdür ta‘āmdan muṭlāk ve صوم خواص امساك القلب عن غير ذكر الحق و صوم الخاص الخاص امسال النفس والقلب والروح عن غير مشاهدة المحبوب و هذا⁸³ الصوم للكمال منسوب.

⁷⁵ “Kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır.” (İsrâ: 65)

⁷⁶ Şükret ki şükür, şükreden kula karşılık verir, ona mükafat olarak geri döner.

⁷⁷ “(Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında) biz paylaştırdık.” (Zuhruf: 32)

⁷⁸ Allâhım, bizi gaflet uykusundan uyandır ve bizi de sâlihlerin duasına ortak eyle!

⁷⁹ Arapça olarak şöyle denmiştir.

⁸⁰ Oruç, imsaktır; namaz, kasıla kasıla yürümek ve büyülenmektir.

⁸¹ Orucu ve namazı tamamen terk et/ Şüphesiz ikisinde de fesat var.

⁸² Lügatte şavm, “devekuşu pisliği” demektir.

⁸³ Güzide insanların orucu, kalbi Hakk’ın zikrinden başka her şeyden uzak tutmaktır. En güzide insanların orucu ise nefsi, kalbi ve ruhu sevgilinin müşahedesinden başka her şeyden uzak tutmaktır ki işte bu kâmil olanların orucudur.

Nazm

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Murād ol rind olandan 'ārif oldı

Ol 'ārif kim bu sırra vākıf oldı

Şalāt u şavmı anıñ bī-riyādur

K' anuñ maqşūdı zāt-ı kibriyādur

Şalātı kurretü'l-' ayn ola ya'nī

Göre ' ayn-ı 'ıyān şürette ma'nī

Şuhūd-ı zāt-ı esmā ta' atidür

Murādı çün müsemmā ta' atidür

Budur ma'nī-yi ihsān muhsin olgil

Budur imān-ı kāmīl mümin olgil

[127b] Şalātı dañi hem üçdür bil ey rahmet-i Haqq'a kabil 'avām ü hāşşuñ ve eḥāşş u havāşşuñ. 'Avāmuñ namāzı ma' lumdur ve anuñ niyāzı mefhūm. Hāş olanuñ şalatı Haqq ile münacātı teveccühdür min cemī' l-vücūh Hazret-i bī-niyāza ve nefy-i havātır idüp meşgūl olmağdur söz ü güdāza. Şalāt-ı eḥāşş-ı havāş, ey şadıkū l-iḥlāş müşāhededür egerçi aşl-ı müşāhede mücāhededür ve müterakķib olmağdur fermān-ı padişāha, çün muḥarrebdür ol ulu dergāha. Bu ma'nīdür ki haber vermişdür ol şalāt ehli ve münacātında ḥacāt ehli.

Şi'ir

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ülün]

عذر تو صبر خدمت اوردم

که ندارم بطاعت از ستطهار

زاهدان از كناه توبه كنند
عارفان از عبادت استغفار⁸⁴

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Zāhid olanda var vücūd henüz
Dürişür anuñ-çün ol şeb u rüz

Tā gide ol vücūd-ı zulmānī
Ref' ola hem hicāb-ı nūrānī

Döne anuñ namāzı ola niyāz
K' ol niyāz içre ola ma' nī-i nāz

‘ Ārif anuñ-çün ider istiğfār
Ol ‘ibādetden ey muhaqqıq yār

İkilik var ‘ibādet itdükde
Gāh u bī-gāh tāt at itdükde

[128a] Neşr Rindān-ı Hāq-perest kim anlardur cām-ı ma'rifetden mest. Eyle müstağrağdurlar baħr-ı müşāhedede, kim işleri qalmaz mücāhedede. مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى
⁸⁵ beyān eyler ve ol genci ‘iyān eyler. Keşf idüp ‘ulūmı Mevlānā Celāle‘d-din Rūmī
kuddise sırrihū bu ma' nīye işāret idüpdür ve tāliblelere beşāret.

⁸⁴ Hizmetimden dolayı özür diledim/ Ki itaat ve inkıyadına güvenccek değilim/ Zahirler günahlarından dolayı tövbe ederler/ Arifler ise ibadetlerinden dolayı istiğfar ederler.

⁸⁵ “(Ey Muhammed!) Biz, Kur’an’ı sana sıkıntı çekesin diye değil indirmedik.” (Taha: 2).

Şi‘ir

[feilātū fā’ilātün feilātū fā’ilātün]

بخدا خبر ندارم که نماز می‌کزارم
که تمام شد رکوعی که امام شد فلانی

در حق چگونه گویم که نه دست ما نز و نه دل
دل و دست منچو بر دی بده ای خدا امانی⁸⁶

Neg̃r Ya‘nī emān vir ve feryāduma ir ki edā-i farz idem ve hācetūmi Ḥazret’e ‘arz
idem tā meni mülhid bilmesünler ḥalāyık ve dimesünler ki zındıkdur vü fāsık ki⁸⁷ من آمن بالله
والیوم الآخر فلا یقن تحت تهم الخلیق

Mine’t-tercī‘

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Bize ḳallāş uz aṇma ḥacc ü zekāt

Ya‘ni ḳallāşuz velī şanma. ḳallāş olan müflis olur ve hevā vü hevesden mühevvis.
Pes salık-i ḳallāş uz didi ol yoḥluḡ iḳlīmünüş şāhı ve kişver-i faḳr u faḳanuş pādişāhı.
Ḳallāş olana ḥacc ü zekāt olmaz, anlara bu teklifāt olmaz. Zīrā şūretā fakirdirler [128b]
egerçi ma‘nide emīr. Yoḥluḡ maḳāmında muḳīm anlardur ve ol yolda müstaḳīm ve öṇdin
bu ma‘nī meşrūḥ oldu ve anuş bābı meftūḥ. Bu sözdür kim didi ol rind-i Ḥaḳ-perest olan
ve ol ḳallāş-ı ser-mest.

⁸⁶ Namaz kılıyorum ama vallāhi namazımdan haberim yoktur/ Aslında rükû, secde tamamdı; imam da filan kişi olmuştu/ Ama Hakk’ın kapısında nasıl derim ki “ne elim/kudretim ne kalbim/ canım kaldı” diye/ İkisini de sen aldın ey Allah’ım eman ver!

⁸⁷ Allāh’a ve ahret gününe iman eden kimse yaratılmışların töhmeti altında kalmaz.

Şi‘ir

[mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]

عجایب طالعی دارم من از رندی و فلاشی
نه در مسجد گذارندم نه در میخانه جا دارم⁸⁸

Nazm

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Pes revādūr dise bu ma‘niden
Çün bu ma‘nī degüldi da‘vīden

Mine‘t-tercī‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Her kim şavm u şalātı terk itmez
Bulamaz hiç iki cihānda necāt

Qılmamağa şalāt-ile şavmı biz
Virenüz yazuben siccīl ü berāt

Ya‘ni lügatte ey ‘ārif-i zāt, şavm-ile şalāt Naşārā ile Yahudīlerün‘ ibādetgāhıdır ve dīn-i bātılların rāhıdır ve ma‘nā-yı ıstılāhī şalātın rahmetdür ve istiğfār ve du‘ādur ey yār. Ve her kim dīn-i bātıldan ve ‘ibādet-i bī-hāşıldan dönüp İslām dīnine gelmez ve ümmet-i Muhammed olmaz ‘aleyhi‘s-selām dünyā vü āhiretde derd ü hasretde, miḥnetde olup meşakkatde qalup necāt tapmaz ve cism-i mürdesi hayāt. Pes her vücūd-ı insānda ki vardur bu cihānda, bir Kā‘be var ve bir künişt. Eger biri hūbsa biri zişt. Kilisesini Kā‘be’ye döndürme ve mürğ-i şafāsını āşiyān-ı kudse kondurmasa nācī degül ve

⁸⁸ Rindliğimden ve derbederliğimden kaynaklı öyle bir talihim var ki/ ne mescitte yerim var ne meyhânede.

ḥaḳīḳatde ḥācī degül. Çün ehl-i Haḳḳ kim anlardandır bu sebaḳ, kılmamağa şavm-ile şalâtı virdiler siccîl ü berâtı. Pes sen daḡı anların mühr-i mihriyle belki mihr-i sipihriyle zulmet-i [129a] ğavāyetden tapḡıl rüşenāyı ve peyk-i hidāyetden āşināyı.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Buḡlı yoḡdur tarīḳat ehlinün
Ḥaḳ yolında ḥaḳīḳat ehlinün

Anlar ehl-i fütüvvet olmışdur
Kān-ı ḡilm ü mürüvvet olmışdur

Anların yoḡ dilinde kibr ile kīn
İşleri meskenetdür ey miskīn

Gel buların berātına ḳadr it
Seçil andan siccillerin al git

Tā ki ḳadr u berāta tūş olasın
Ol cihānda necāta tūş olasın

Mine' t-tercī'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ravza bizim teyemmümüz ḳomadı
Mişl-i Ceyḡūn u Nīl ü Şaṭṭ u Fırāt

⁸⁹ Ya‘nî şuyı gördüğ teyemmüm bâtıl oldu, teyemmüm ne kılsun ol kim şu buldı ve murād teyemmümden sülük-ı bilâ-cezbedür ve mübtedî olana ol daği mertebdür ve murād Ceyhûn u Nîl ü Şatt u Fırât’dan, cezbedür diğle bu ‘ibārâtdan. Zîrâ ki sâlik-i ğayr-ı meczûb zıkrullâhı kılsa kendüye maḥbûb; riyâzet ü ‘ibâdetde mücidd ü merdâne olsa, baḥr-i mücâhedede dür-dâne olsa nâgâh aḡa Ḥâzret-i ‘İzzet’den ‘izz-i şâne ve Ḥâkim-i Muṭlaḡ’dan ‘izem-i sulṭâna beşîr-i ‘inâyet [129b] kılp beşâret ve hâdî-i hidâyet idüp işâret ki⁹⁰ انى من جزبات الحق توازى عمل الثقلين⁹⁰ anı mücâhededen müşâhedeye şala ve ol teyemmümlü sülükı elden ala ya‘nî hemân edâ-yı farz-ile ne tûl-ı ‘arz-ile; seyr ü sülük ide ve bu tavr-ile gide.

Nazm

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Cezbedür bir ‘inâyet-i ezeli
Cezbedür nûr-ı maḡz-ı lem-yezeli

Cezbedür baḥr-ı a‘zam ey ğavvâş
Andadur dürlü dürlü gevher-i ḡaş

İşbu deryâdan olsa bir ḡatre
Bu güneşden irişse bir zerre

‘İşk içinde muḡibb ise sâlik
Ola maḥbûb-ı Ḥâzret-i Mâlik

Neşr Pes mâdem ki teyemmümdedir sâlik olan, seyri henüz ‘âlem-i mülkdür sırr ü ‘alen. Zîrâ ki ḡâḡ keşîfdür egerçi tıynet-i âdem olduğundan şerîfdür. Tâ cezbe ki pâk ü şâfidür⁹¹ وَأَلْفَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً⁹¹ anuḡ evşâfidır. Ölmese sâlik, teyemmümden ḡalâş olmaz. Ve Ḥâzret-i Maḡmûd’a Ayâz ḡaş olmaz.

⁸⁹ Ravz, ravzâ’nın çoğuludur ve ravz, “havuzdaki su artığı” demektir.

⁹⁰ “Rahman’ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir ”

⁹¹ (Ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan) sana bir sevgi bırakmışım. (Taha: 39)

Beyt

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

بزهد و طاعت و صوم و صلوات من چه شود
مکر که جز به عشق توام مدد ساند⁹²

Mine‘t-terci‘

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Qatl-i nefis itmişüz bilüp anı kim
Her ki bunda öldi buldı anda hayāt

[130a] Ya‘ni⁹³ موتوا قبل ان تموتوا menziline varmışuz ve muḥālefet-i nefis ü hevā itmekden hevesi öldürmüşüz. Hılāf itmek bilād-ı umūr-ı nefsāniyede öldürmektir nefsi ve teklifāt-ı şer‘dür anuñ kayd u ḥabsi.

‘Arabiyye

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

و خالف النفس والشيطان و اعصهما
و ان هما محصاك النصح فانهم⁹⁴

⁹² Benim taatim, orucum ve namazımla ne olur ki/ Ancak senin aşkının cezbesi imdadıma yetiştir.

⁹³ Ölmeden Önce Ölüünüz (Hadis)

⁹⁴ Nefis ve şeytana muhalefet eyle ve ikisine de āsi ol/ Eğer nefis ile şeytan sana halisane etseler bile sözlerini garaza hamlet; nasihatlerine güvenme, kabul etme.

Nazm-ı Türkî

[mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Hilâf it arzû-yı nefse ey dil
Ol olan yirde varup dutma menzil

Anuñdur menzil-i esfel hâzer kıl
Revân ol mülk-i â' lāya güzêr kıl

Senün rūhın mu' allâdur melekden
Ucadur ' arş u kürsiyy ü felekden

Revâ mıdur bu tîre hâk-dânî
Bu vîrân kûşe ya' nî dâr-ı fânî

Dutup mesken katî miskîn kalasın
Ėarîb u bî-kes u Ėam-gîn olasın

Yûri himmet kanadın aç hümây ol
Ol uca âşiyâna âşinây ol

Senünle bunda hem-pervâz olanlar
Geh u bî-geh saña dem-sâz olanlar

Uçup konmuşdur ol bir âşiyâna
Ki gelmez vaşfa vü şığmaz beyâna

Gel imdi sen dağı fânî-şîfât ol
BeĖâ cāmın içip ' ayn-ı Ėayât ol

Ol imdi işiginde Rüşenî'nün
Ki maĖbûlidür ol Rabb-ı Ėanî'nün

[130b]

Hayât-ı rûha ol Hâk'dan sebebdür

Necât-ı halka hem dime 'acebdür

Sağa himmet meyinden sâkî ola

Fenâ dimişse rûhuñ bâkî ola

Mine' t-terci'

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Hasenât-ı bâ'id-i seyyi' edür

Seyyi' âtı mukarrebün hasenât

Nâzil olan haqqına Hâk'dan feth-i mübîn, Hudâ-bîn olup olmayan hod-bîn dimişdür حسنات الابرار سيئة المقربين ya'nî ebrârın hasenâtı muqarrebün seyyi'âtıdır, muqarrebün seyyi'âtı bâ'id olanın hasenâtıdır ki muqarreb olan Hâzret-i Şâh'a ve maḥrem olan ol ḥürmetli dergâha bir nefes 'âlem-i beşerîyetde qarar dutsa ve ol ḥâli ihtiyâr itse seyyi'âtıdır. Zîrâ ki muqarreb olan müterakkıb olmağ gerekdür Hâzret-i Sultân'a ve mutaraşşid ḥükm ü fermâna. ⁹⁵ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَعَى مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا ⁹⁶بُيِّنَ بِأَيِّ

Nazm

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Bu ḥikâyetdür istimâ' eyle

İstimâ' idicek semâ' eyle

⁹⁵ Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı (Necm: 17).

⁹⁶ Kalp gördüğünü yalanlamadı (Necm: 11)

Ya‘ nî dārā-yı mülk-i dîn-i Maḥmūd
K’aḡa vaşl-ı Āyāzdı maḡşūd

Bir gün itdi Āyāz ḡaşşa revān
K’ey dil ü dīde rāḡat-ı dil ü cān

Taḡt u tāc u ḡazāyin oldıḡını
Kişverümde medāyin oldıḡını

[131a]

Saḡa ḡıldum müselleḡ anı ḡamu
Hükmüḡe tābi‘ ola kiçi ulu

Pādişahlıḡ senüḡ durur ḡükm it
Her yaḡa ‘azm ü cezm idersenḡ ḡit

Her kim işitdi lāv ü leşkerden
Bu sözi ol yegāne serverden

Ġayret idüp taḡayyür irdi aḡa
Ne taḡayyür taḡayyür irdi aḡa

Kim bu bunca senā vü lütf u kerem
Bir ḡula pādişehden oldı bu dem

Lakīn ol demde ol Āyāz ey yār
Zinhār idüp aḡlar-idi zār

Didiler nişe aḡlar-isenḡ di
Pādişehsin yidür yi giydür gi

Şād ol imdi ki salṭanat ṭapduṅ
Tāc u taḥt-ile memleket ṭapduṅ

Ol suālūṅ cevābın itdi Āyāz
Ḥāş olan sözi budur ey dem-sāz

Kim baṇa virse tāc u taḥtını şāh
Tābi^ʿ olsa baṇa hemīşe sipāh

İstemem andan özgesini yakīn
İsterim vaşl-ı padişāhı hemīn

Nitekim korḥaram bu ḥaşmet ü cāh
Pādişehden (y)ırağ ide nā-gāh

Şuğl ü fikr-i ra^ʿ iyyet ü leşker
Meni meşğül ide ḳalam muḫṭar

N'iderem mülk ü māl u salṭanatı
Taḥt u tāc-ile daḥi memleketi

Mülküm olsa vişāl-i yār ancaḳ
Malum olsa cemāl-i yār ancaḳ

[131b]

Andan özge ḳamusı fānīdür
Dime bāḳī vü cāvidānīdür

Bu muḳarreblerūṅ yolıdır bil
Olagör sen de bende-i muḳbil

Tā ki Maḥmūd'a ḥāşş-ı ḥāş olasın
Cümleden fāriğ ü ḥalāş olasın

Neşr Pes salık-i meczûb çün muḥibb iken oldı maḥbûb kesretten vaḥdete geldi ve baḥr-i cezbeye taldı ba'îd olanuḡ ḥasenâtı aḡa seyyi'ât oldı çün 'ārif-i esrār-ı zāt u şıfāt oldı⁹⁷ سبْحَانَكَ مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ⁹⁸ ref'-i işniyyet itdi, bu şükr ü minnetden def'-i emniyyet itdi.

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Hakk'a minnet şalāt u şavmı şalup
Virenüz hoş Muhammed'e şalavāt

Lisān-ı ḥal-ile ne zebān-ı kāl-ile tekrār kıldı ve⁹⁹ مَفْعَدٍ صِدْقٍ içinde qarār itdi.

Bend-i terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Biz daḡi bir 'alā-ḥidekavmuz
Bī-şalāt ü zeḡāt ü bī-şavmuz

كما جاء في الحديث الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرمان على اهل الله¹⁰⁰

[132a] Pes ḡavm-i dūnyā degül bu cemā'at kim aḡlarda ola bizā'at yā āḡiret ehlinden degül bu cumhūr kim ideler fīkr-i ḡūr u ḡuşūr.

⁹⁷ Ben seni övemem, sen kendini övdüğün gibisin.

⁹⁸ Ey kusurlardan münezzeh olan Rabbimiz, senin şükürünü hakkıyla yerine getiremedik.

⁹⁹ Doğruluk makamında (Kamer: 55)

¹⁰⁰ Hadiste geldiği gibi: Dünya ahret ehline haramdır, ahret de dünya ehline haramdır. Bu ikisi de Allāh dostlarına haramdır.

Nazm

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Bu qavme bilkim ehlullāh derler
Qamudan bunları āgāh derler

Bulardur şuffenüñ aşhābı ey dil
Şafā ehli bulardur sen yaqīn bil

Bularuñ yoğdurur şavm u şalātı
Fakīr olan n'ider hacc ü zekātı

Bularuñ 'işret ü 'ayşı Haq oldu
Bularuñ fikr ü teşvīşi Haq oldu

Bular olanda olmaz hūr u ğilmān
Ne cennet vardurur anda ne Rıdvān

Şarāb u şāhid ü şem' ü şeker var
O kim şükr itdi “تَجْزِي مَنْ شَكَرَ”¹⁰¹ var

Şafā vü zevk-i şāfi var bularuñ
Bu vaşfa ittişāfi var bularuñ

Qamusı dīde vü dīdāra dönmiş
Çevirmiş Ka'be'den yüz yāre dönmiş

Şarāb u nuqli anlaruñ kamu nūr
Olup meyḥāne tek hoş beyt-i ma' mūr

¹⁰¹ Şükredene karşılığını verimiz (Kamer/35).

Kemîne ‘âşık anda cân-ı Mūsā
Taḥayyürde kalıpdur rûḥ-ı ‘İsā

Hoş elḥānıyla Dāvud anda muḳrī
Ne muḳrī ol serābistānda ḳumrī

Çıkıpdur minber-i nūr üsne Aḥmed
K’anuḡdur devlet-i şer‘ -i muḥalled

[132b]

Oḡur hoş şavt-ile Furḳān’ı ol dem
Kim andan idiser fark anı ol dem

Ki nā-gāh aradan ref‘ ola estār
Tecellī eyledi envār-ı Settār

Şunula cām-ı ḡayret enbiyāya
Şafā vü zevḳ-ile hem evliyāya

Bir ola reng-i cām u şūret-i mey
Ola aşlına rāci‘ anda her şey

Ola hem-şāye-i ḡurşīd-i şāye
Gedā vaşl ola vaşl-ı pādişāye

İlāhī enbiyānuḡ ḡürmetiyçün
Ṭapuḡda evliyānuḡ ‘izzetiyçün

Meni maḡrūm ḳılma ol şafādan
Ayırma nūr-ı pāk-i Muşṭafā’dan

Mine‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

İdüben hâzrete münâcâtı

Dileyüp dürlü dürlü hâcâtı

Ya‘ nî çün sâlik sülûkunda kâmil oldu vü mükemmel, elbette tenezzül maķâmında dutusardur menzil. Hâlâyıķı da‘ vet ide bâtıldan ıarık-i Hâķķ’a vü hidâyet göstere cemî‘-i halka. Gâhî münâcât ide vü gâhî ‘arz-ı hâcât. ‘Acz diyârında mesken duta vü miskinlik ğârında me‘ men.

Mine‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Künc-i mescidde mu‘ tekif oluben

Cân u dilden idüp ‘ibâdâtı

[133a]

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Hâlvat-i hânķâhda diz çöküben

Çeküben şevķ ile riyâzâtı

Tâ va‘ iz-i bi‘l-fi‘l ola, ne va‘ iz bi‘l-kavl ki ¹⁰² عطف نفسك فان اتعظت فعض الناس Eyle kim mâh-ı burc-ı şafâ, dürr-i dürc-i ıstıfâ Muḥammed Muştafâ (s.a.v.) seḥer vaktinde ķarıcalardan ya‘ ni ağzı arıcalardan du‘ â şey‘ en lillâh ¹⁰³ eylerdi ve meni du‘ âya şerik idün söylerdi. Bu ma‘ nî terbiyyetdür ümmetine ve Hâlîl’ün milletine. Yoḥsa vücûd-ı âdemden ve icâd-ı ‘âlemden maķşûdun bi‘z-zât anuḯ zâtıdır ki âyîne-yi zât ü şıfât ķalbün

¹⁰² Önce kendine öğüt ver, öğüt alırsan işte o zaman insanlara öğüt vermeye başla.

¹⁰³ Allah rızası için.

mir'atıdır. Pes seccāde-niṣ̄n olana ve ʔurb-ı Hāḫḫ'a ʔarīn olana lāzımdur ki 'ibādetde ve ṭā'atde mülāzemet ide tā ḫalāyık anı görüp ol nehc-ile yola gide.

Mine' t-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ḥamd-i bī-ḫad Ḥudā-yı yektāya

K'eyledük özümüz ḫarābātī

Ya'ni ḫamd bī-ḫad olanda mīm ʔalur ve ḫamdün ḫaddini elden salur ve mīm işaretdür dehān-ı maḫbūba ki ḫabīb Ḥudā-yı yektādur ve zāt-ı pākinde bī-hemtādur. Zīrā ki lisān-ı insānuṅ ne ḫaddi var ki kemā yenbeḡi¹⁰⁴ ḫamd ü şükürin ide tekrār. Çün Aḫmed-i Maḫmūd-laḫab, Muḫammedün Seyyidü'l 'Acem ve'l 'Arab [133b] 'acz maḫāmında لا¹⁰⁵ احدى عليك¹⁰⁶ didi ve ما شكرناك حق شكرك¹⁰⁶ şekerinden yidi elḫamdülillāh. Bu ma' nīdür ey ḫamīd, fehm it var-ise sende sırr-ı ḫamīdün mecīd.

Nazm

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ḥamd-i bī-ḫadden ki mīm oldı murād

Mīm Aḫmed'dür eyā şāḫib-reşād

Mīm Aḫmed'dür çil-i esmā-yı Hāḫḫ

Kim durur ol mīme Ḥaḫ'dan müsteḫāḫ

Ol durur müstecmi'-i esmā-yı zāt

Anda müstedrec durur sırr-ı şıfāt

¹⁰⁴ Lāyıkı vechile, yakışır şekilde.

¹⁰⁵ Sana layık olduğun senāyı yapamam!

¹⁰⁶ Sana hakkıyla şükredemem!

‘Ālemi kılmış ihāta uşbu mīm
‘İlm-ile ey ‘ālim-i ‘ilm-i ‘ālīm

Mü‘ minüñ mīmi daḥi bu mīmdür
Uşbu ‘ilm andan baḥa ta‘ limdür

Neşr Ya‘nī çün kim mü‘ min cidd ü cehd-ile ol ezeli ‘ahd-ile kendüzin müstecmi‘-i cemī‘-i ‘ulūm-ı İlāhī ṭapdı ve ḳalbinde beytu’llāhı ṭapdı. Ḥamd itse Maḥmūd’ına ve ‘abd olsa ma‘būdına, maḳbūl düşer eyyūn min-ḳavlin¹⁰⁷ aḥa kim bu menḳūl ma‘ḳūl düşer. Daḥi murād ḥarābātī olmaḳdan ve bu şifātı bulmaḳdan fenā maḳāmında ikāmetdür ve ol yoḥluḡda istiḳāmet ki genc-i ḥarāb içindedür egerçi türāb içindedür. Pes beḳā fānī olandadır [134a] ve ol fenāyı bulandadır. Eyle kim meczūb-ı ḳallāb-ı muḥabbet, maḥbūb-ı aşḥāb-ı meveddet; şems-i ḥaḳīḳiden rūşenāyı ṭapan, bigānesüz āşināyı ṭapan; ‘ilm-i ledünniden olan ma‘lūmı Mevlānā Celāleddin Rūmī ḳaddeşa’llāhu rūḥahu’l-‘azīz işāret idüpdür ol fenā maḳāmına ve andaḡı beḳā cāmına.

Beyt

[müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün]

بلبل نیم کز شوق کل اندر چمن غلول کنم
من کنکر ویرانه ام بر قصر قیصر قوزنم¹⁰⁸

¹⁰⁹ didi ol genc-i ma‘nī, ya‘nī sālīk-i fānīyem bi-da‘vī. Bülbül degülem ki reng ü būya ḳalam zāhidler kimi vü cennetdeki ḥūr u ḳuşūra iltifāt idem ‘ābidler kimi. Ḳaşr-ı ḳayşere baḳsam ḳuşūrum ola, Ḥazret’den ḡāyib olsam ḳaçan ḥuzūrum ola. Māsivā’llāhda ḳalan tekebbürdür, ḳaşr-ı ḳayşeri virāne bilen küngürdür.

¹⁰⁷ Herhangi bir söz.

¹⁰⁸ Bülbül değilim ki çimende gülün şevkiyle şakıyıp öteyim/ Ben harabeler baykuşuyum, Kayser’in sarayında öterim.

¹⁰⁹ Harabeler baykuşuyum.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Yine diñle bu tırfe esrārı
Ey ki cāndan seversin ebrārı

Ol ħarābātiyem didi ya' nī
Ol ħarābātdan budur ma' nī

Sekizinci behište dirlermiş
Cennetün meyvesini yirlermiş

Anda ħūr u kuşūr u ğilmān yoĥ
Ĥāzin-i cennet ise Rıdvān yoĥ

[134b]

Zinde-diller yiridir ol menzil
Seyr-ile yetmez aña her bī-dil

Zühd-ile tã' at anda bir-vehdür
Ĥūr-ile cennet anda bir-vehdür

Yoĥdur anda liķādan özge daĥi
Şürb-i cām-ı beķādan özge daĥi

Her tarafda nevā-yı nağme-i rūd
Her yañeden edā yı-rūd ü sürūd

Sākī anda ĥabīb-i raĥmānī
İçen andan beķā tapar cānı

Ol zamān kim bu hāş şohbet ola
‘Āşıkā dūzāh-ise cennet ola

Ger tapılmasa cennet içre bu hāl
Dāmūdur vay aña ki dinile qal

‘İşk u ma‘şūk u ‘āşık ey ādem
Bir olur ikilik de qalmaz o dem

Mine‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā’ilün fe‘ilün]

Müdmin-i hamr olup müdām içerüz
İdüben hoş qazā-i mā-fātı

Terk idüb şürb-i şerbet-i şekeri
İçenüz ‘ışk-ile şarābātı

Neşr Dinle yine ey mest-i şarāb-ı hayret olan ve müdām-ı hamr-ı hikmetden kuvvet bulan, müdmin-i hamr oldur ki her zarf içinde mey görse tanıya ve müdām anı gözedüp mültefit olmaya zarf-ı fāniye. Ya‘ ni sülük ehli her şeye ki nazār kılsa ve māsivā’llāhdan keder [135a] kılsa “ما رأيت شيئاً إلا و رأيت الله فيه”¹¹⁰ anuñ dīdesinüñ rüşenāsı ola tā “ما رأيت شيئاً”¹¹¹ anuñ āşināsı ola.

Nazm

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

Humre-i ma‘niden içe hamr-ı ‘ışk
Ola nahvi mahv Zeyd ü ‘Amr’ı ‘ışk

¹¹⁰ Gördüğüm her şeyde Allah’ı gördüm.

¹¹¹ Gördüğüm her şeyi Allah’la gördüm.

Bî-ğod olup bâ-Ĥudā ola müdām
Müdmin-i ĥamr oldur ey ‘ālī maḳām

Her neye baksa ḥaḳīḳat gözleye
Kesret-i eşyāda vaḥdet gözleye

Nesr ¹¹²“کما قال النبی علیہ السلام اللهم أرني لأشیاء کما هی ای حقایقها” Ḥaḳīḳat-i eşyā ḥaḳdur, ne mecāz; ¹¹³“المجاز قنطرة الحقیقه” budur ey ehl-i rāz. Anuḡ-çün dimişdür ol ṭarīḳat ehli, doğru disem oldur ḥaḳīḳat ehli.

Şi‘ir

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

عشق مشاطه ایست رنکامیز
که حقیقت کند برنک مجاز

تا بدست آورد دل محمود
¹¹⁴بطرازد بشانه زلف ایاز

İdüben ḥoş ḳaḳa-i mā-fātı

Nesr Ya‘ni çün müntehī oldı sālik-i rāh-ı ma‘nī ve bildi ḥaḳīḳat-i eşyā-yı bī-da‘vī. Ve mübtedī oldığı mertebeden peşimān olur ki çāy iken cāyı baḥr-i ‘ummān olur. İster ki ḳaḳa-yı mā-fāt ide ve aḡa ḳarşu mükāfāt ide. [135b] Pes terk idüp şeker şerbetini ve anuḡ şīrīn lezzetini ‘ışḳ elinden şarābāt içe vü mülk-i ḥarābāta ḳadem başup geçe.

¹¹² Nebī aleyhisselām’ın dediği gibi: Allah’ım bana eşyayı olduğu gibi göster, yani eşyanın hakikatlerini göster.

¹¹³ Mecaz, hakikatin köprüsüdür.

¹¹⁴ Aşk, gelinin yüzünü tezyin edendir ki renk ile mecazı hakikat kılar. İşte o aşk, Sultan Mahmūd Gaznevî’nin gönlünü ele geçirmek için daima onun bendesi olan Ayaz’ın zülfünü tarak ile tezyin eder.

Bend-i terci‘

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Bizüz ol dilber-iḥarābātī

Ortadan götüren izāfātı

Neşr Pes çün ḥarābāt-ı muḡān içre ki fenā maḡāmıdur nāzil olsa ve bu ma‘nī ki ehl-i beḡā kelāmıdur aḡa ḥāşıl olsa.

Nazm

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Yiridür dise bu ‘ibārātı

Biziz ol dil-ber-i ḥarābātī

Dil-ber olduḡı budur anlaruḡ

Sırrın aḡla bu ṭurfe güftāruḡ

Ya‘nī maḡbūb-ı Ḥaḡ u dil-ber-i ḡaḡ

Uş bulardur derūn-ı cūbbe vü dalk

Her kime kim teveccūh itse bular

Kendüyi itürüp buları bular

Bir kirişme ḡılursa dil-ber olan

Ya‘nī ehl-i ṭarīḡa rehber olan

Çoḡlaruḡ göḡlüni alup gide ol

Bī-başar-ise ‘aşā virüp yide ol

Neşr Kemā cā'e fī'l-ḥadīṣ¹¹⁵ عطي¹¹⁵ لم ياخذ العصا فقد عطي¹¹⁵ ya' nī her kim cehl
āleminden būluğa yetse çihil sālından ḥūrşīd-i 'ömri fūrūğa yetse vü mürşid-i kāmilden
[136a] 'aşā-yı himmet almasa ve anuḡ irşādından hidāyet bulmasa 'āşīdūr ve ma' siyyet
ehli ve ḡālibdür anuḡ cehli. Pes ey ṭālib-i rāḡīb ve ey bu şoḡbet ehline muşāḡīb, cehd eyle
tā tāc-ı hidāyete sezāvar olasın ve kemer-i 'ināyeti kuşanup Ḥaḡ ehline ḡidmetkār olasın.
'Aşā-yı himmet ele alup vādī-i eymene Mūsā kimi gelüp görüp Ḥaḡḡ'uḡ Fir'avnın öldürüp
nefsüḡ Fir'avnın¹¹⁶ أَنَسْتُ نَارًا¹¹⁶ ya' nī tecellī-i dīdāra lāyık olasın ve terk-i 'alayık u 'avāyık
kılasın.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Pes bu da' vü degül dise kāmīl
Ol kim Ḥaḡ Ḥazretine'dür vāşıl

Bunı kim bizüz ol ḡarābātī
Ortadan götüren izāfātı

Neşr Ya' nī ey ehl-i dīd, terk-i izāfetdür tevḡīd. Eyle kim sālīk-i mūntehī olana ve
kendü vücūdunda yol bulana terk-i izāfetdür şart-ı rāḡ kim enāniyyetden gelendür 'ayn-ı
ḡünāḡ.

Nazm

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Anuḡ-çün demiş ol mīr-i ḡarābāt
Ki¹¹⁷ التوحيد اسقاط الاضافات¹¹⁷

¹¹⁵ Kim kırk yaşına ulaşır da eline āsa almazsa āsi olur.

¹¹⁶ "Ben bir ateş gördüm (Taha: 10)

¹¹⁷ Tevhīd izafeti (kendini bilmeyi, kendine varlık izafet etmeyi) kaldırır.

İzāfet sākıt olsa qala tevḥīd
Bu tevḥīdi bilendür ehl-i tecrīd

[136b]

İzāfet ‘indī vü minnī dimekdür
Enāniyyetden ol innī dimekdür

Enāniyyet gerekmez ehl-i ḥāle
Enāniyyetlü bir kıl üsne qala

Qala bir qılın issi qālün ehli
Dolaşmaz kıl u qāle ḥālün ehli

İkilikden geçen tevḥīdi buldı
Mücerred oldı vü tecrīdi buldı

Bilüp tecrīd ü tevḥīdi muḥaqqāq
Ṭapar vahdetdeki tefrīdi el-ḥaḳ

Daḫi taqlīd ilen olmaz muḳayyed
Küşād olup ṭapar mülk-i muḥalled

Minne‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Eydeyüm yine diḡle bir ma‘ nī
‘Ayn-ı ma‘ nā durur degül da‘ vī

Biz hemān bir elif diyüp duranuz
Dimeyüp ‘ömrümüzde bir kez bā

Neşr Ya‘ni vahdet-i ‘ışka kadem başduğ yâ düvilmiş peyvendin kesdüg. Tahta-i vücūd içre üstād-ı ezelden, mekteb-i hürûf içre mu‘allim-i lem-yezelden; dersümüz bir elifdür hemân, tekrârumuz oldur her zamân. Ref‘-i işneyniyyet kılup enâniyyeti ma‘şiyet bilüp tarîk-i Hakk’a doğrılmışuz, çün birlik tobrağından yoğrılmışuz. Eyle kim [137a] ol tevḥîd ehli ve ol tecrîd-ile tefrîd ehli bu birlik maḳāmından haber virdi, anuñ haberi vahdet ehline irdi.

Beyt

نیست در لوح دلم جز الف قامت دوست

چکنم حرف دکر یاد نداد استاد¹¹⁸

Neşr Çün elifden ülfet tapduğ ve ülfetinden vahdet. ‘Ömrümüzde bâ disek günâhdur, ikilikde kalan bî-râhdur.

Nazm

[fe‘ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Bir elifdür hemîşe tekrârum
Bir elifden durur bu güftârum

Elif-kâmet nigârı görüp
Rûz u şeb hıdmetinde doğru durup

Muşhaf-ı vechin açsa kudretten
Kalmazdur elif bu şüretten

Elif elf oldu keşret ehline
Vâḥîd oldu bu vahdet ehline

¹¹⁸ Gönül levhamda dostun elife benzeyen boyundan başka bir şey yoktur./ Ne edeyim, üstâdım bana bundan başka bir harf öğretmedi.

Çünkü müstecmî‘ -i cemî‘ -i ħurūf
Elif oldu vü tapduĝ aña vuķūf

Bā demek kalmadı elifden ötüp
Birliĝi şalup ikilige bitüp

‘Ömrümüz olduĝınca cehd iderüz
Dimeyüp bā elifle ‘ahd iderüz

Mine‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Gusl idenüz gelende gönlümüze
Bāĝ-ı Firdevs ü ravza-i ‘uķbā (cennet-i a‘lā)

[137b] Neşr Ya‘ ni cennetün ziynetidür ħūr u kuşūr ve Ĥaķ ehline anda ĥadeş irişür bî-kuşūr ve ‘āşık olan fāriĝ olur cennetden ve andıĝı nāz u ni‘ metden. Nā-gāh eger kâlbine ĥuķūr itse hevā-yı cennet ve gelse anuĝ fikrine şafā-yı cennet, eşk-i nedāmetden gusl itmese t̤āhir olmaz ve sırr-ı ¹¹⁹ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ aña zāhir olmaz. Anuĝ-çün didi ol t̤ālib-i dildār u rāĝıb-ı dīdār.

Şi‘ir

[mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]

اکر در روضه ننمایی بما نور تجلی را
ز دوزاخ باز شناسد کسی فردوس اعلی را

¹¹⁹ Şüphesiz Allah çok temizlenenleri sever (Bakara: 222).

اکر دیدار ننمایی و جنت را ینارایی
برای همه دوزاخ کشند از راوضه طوبی را¹²⁰

Neşr Cennetde dīdār olmasa ḥadeş-i ekberdür ve anuñ nāz u ni‘meti dūzāḥdan
beter.

Nazm

[mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün]

Eger cennetde görsetmez baña dīldār dīdārın
Geçem Firdevs-i a‘lādan yaḥam қаşr-ile dīvārın

[138a]

Eger nūr-ı tecelliden bezenmese behişt ol dem
Cehennem nārına şayam anuñ pür-meyve eşcārın.

Mine‘t-terci‘

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Hoş vuzū dutanız geçende müdām

Fikrümüzden bizüm ğam-ı dünyā

Neşr Ya‘ni dünyā ğamından fikrümüz yoḥdur, zīrā ki zevk u şafāmuz çoḥdur.
Nādiren eger zarūretten fikrimüze gelse, yā bir maşlaḥāt içün zikrimüze gelse āb-ı
ḥasretten hoş vuzū dutaruz ve ol ḥadeş-i aşğardan revān üterüz. Ṭahāret ikidür ey ṭāhir,
biri bāṭındur ve biri zāhir. Ṭahāret-i bāṭın ehlu’llāḥundur ve ḳalbi āġāḥundur. Ṭahāret-i

¹²⁰ Eğer cennet bahçesinde bize cemālini göstermezsen/ O yüce Firdevs cennetiyle cehennemın ne farkı kalır?/ Eğer cemālini gösterip de cenneti süslemezsen / Ondaki Tübā ağacını da cehenneme odun diye versinler!

zāhiriyye ‘avāmuṅdur, ne havāşşuṅ; yaḳīn bil var-ise şıdḳ u iḳlāşuṅ. Ṭahāret-i zāhir cismi pāk ider ve ārī, ṭahāret-i bāṭın ḳalbi şāf ider ārī.

Nazm

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

Ey dil arıngil ḳamudan pāk olup
Tā ki ḫadeşden daḫi bī-bāk olup

Ṭāhir olup ḳalbūṅ ola maḫz-ı rūḫ
Cismūṅ ola keşti vü rūḫuṅ çü Nūḫ

[138b]

Zāhirūṅi şer‘-ile pāk eylegil
Bāṭınuṅı ‘ışḳ-ile ey ehl-i dil

Zāhir ü bāṭın ikisi olsa şāf
Müttefik olup ḳamu dem bī-ḫilāf

Aḡa kim oldı bu ikiden şıfāt
Bir olur aḡa dimişem şeş cihet

Neşr¹²¹ الظاهر عنوان الباطن anda olur, mü‘min emniyyet meskeninde sākın anda olur.

¹²² لون الماء لون اناءه bu ma‘nīdür ve bu ma‘nī dime mā-lā-ya‘nīdür.

¹²¹ Zahir, batının işaretidir.

¹²² Kabin rengi neyse içindeki suyun rengi de odur.

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Er-ile tutub öldüren anasın

Şer'-i 'ışk-ile virenüz fetvā

Er didügi hevā vü hevesdür ki nefis anasına er ol besdür. Ya' nî çün nefis-i muhtāla mekkāre ārzūdan er tapdı ve vara vara 'arūs kimi zīver istedi ve sīm [ü] zer istedi. Fi'l-meşel māder rūḥ iken ol bīve-zen, diledi mühr-i mihr-ile şehver ide def'āten. Sālik ki ferzend-i rūḥdur ve sīnesi meşrūḥdur, katl kıldı māderini ve pür-şīven itdi ḥāherini ve anı öldürmekdür rūḥı güldürmek. [139a] Ya' ni her hevāya ki meyl itdi 'aks itdiler ve her ārzūya ki māl oldı terkin itdürdiler. Pes şer'-i 'ışk-ile ey ehl-i takvā, virenüz fetvā.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Şer'-i 'ışk-ile nefsi öldürenüz

Öldürüp nefsi rūḥu güldürenüz

Her kim öldürmez anasını yakīn

Olamaz merd-i rāḥ u Ḥaḳḳ'a yakīn

Er aḡa dirler anasını revān

Er-ile dutsa öldüre ey cān

Tıfl-iken sen tufeyl-i rāḥ olagör

Faḳr içinde gedā-yı şāḥ olagör

Ümmehātı koyup çık ābāya

Esfeli terk idüp git a' lāya

Anuñ-içün didi Mesîh nebî

Bunı ¹²³ انى لذاب لابی

Ya‘ ni bu ümmehâtı terk iderem

Doğru âbāya yüz tutup giderem

Pes revādur dir-ise ol sâcid

Bege paşaya uğrayanda becid

Mine‘ t-terci‘

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

H‘āceñün h‘ācesiyüz ey h‘āce

Qulumuz qulısın bizüm ya‘ ni

[139b] Ya‘ ni dünyā ehli nefsün qulıdır ve anuñ emrinün meşğulidür. Zāhirde eger h‘ācedür ve ğanî ve aña yüz gösterüpdür dünyā-yı denî; bātında bendedür, doğru disem der(d)mendedür. Çün Hâk ehli nefsi qul itdiler ve şer‘ tekliâtından boynunda gul itdiler tā muti‘ oldı anlarıñ fermânına ve girdi qullarıñ şânına. Pes bende-i bendedür ehli hevā vü heves ve h‘āceler h‘ācesidür Hâk ehli ve bes.

Nazm

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Nedür begler begi merd-i Hudā‘dur

Egerçe zāhirinden bir gedādur

Qul itmiş kendüye nefsün hevāsın

Ġulām itmişdür anuñ pādīşāsın

¹²³ Ben babama gidiyorum.

Hevâ-yı nefsi her kim bende kıldı
Hayât-ı rûh-ile dil-zinde kıldı

Hevesdür ehl-i dünyâ pâdişâhı
Hevâdandur anuñ ol ‘izz ü cāhı

Qalan bu ‘izz ü cāha çāha uğrar
Gedâ-yı ‘ışk olanlar şāha uğrar

Gedâ-yı ‘ışk olan dünyāya qalmaz
Ne dünyā cennetü’l-me‘vāya qalmaz

Neşr Bu hadîş-i Qudsîdür diñle ey bende-i ğanî ki “¹²⁴ يا دنيا اُخدمى مَنْ خَدَمَنِى [140a]
Pes hîdmet Allāh’a gerek ve ol ulu dergāha gerek tâ dünyā hîdmetkārūñ ola ve evdeki
perestārūñ ola.

Nazm

[mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]

Revâdur dise kıлма ta‘ne ey dil
Bu tırfe sözleri ol merd-i kâmil

Degül da‘vi haqîkâtdür bu ma‘ni
Semâ‘ it istimâ‘ itdikçe ya‘ni

Neşr Şüretâ egerçi faķîrüz mülk ü māl u cāhdan, ma‘nîde ziyādeyüz yüz
pâdişāhdan. Dünyā beglerinün mülki fânîdür bizüm mülkümüz cāvidānîdür. Dünyā begleri
eger uludurlar, doğru disem ölüdürler. Dünyā begleri bendedür şehvet ü şöhrete, biz
lâyıkuz kırbet-i Hāzrete. Dünyā begleri zālîm olup olmasa ‘ādîl, bātıldur beglikleri eyle
bil. Fe emmā dünyāları var-iken āhîret kızansa ve zāhîr ü bātınları şer‘-ile bezense;

¹²⁴ Ey dünya, bana hizmet edene hizmet et.

dünyaları din ola, me'vâları huld-ı berîn ola. “¹²⁵ma' lûmdur ve anuñ hâşılı mefhûmdur.

Mine' t-terci'

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Oldur olduğ[1] sözümüzde rumûz

Ki meşâyih kelâmıdır mermûz

[140b] Ya'ni ey ehl-i 'irfân olan ve 'ârif-i esrâr-ı nihân meşâyih gâh olur sözi mermûz söylerler ve maḥrem olana şerḥin eylerler tâ dime ki ol esrâra ıtlâ'ı olmaya ve ol genc-i maḥfiye yol bulmaya. Meşelâ “¹²⁶خضرت شيخ ا لا سلام و هادى الخلق الى دار السلام قطب” bu ¹²⁶ الواصلين و مفخر الكاملين إفتحار اهل التوحيد السلطان ابو سعيد نورا لله مرقده وبنوامة العروس أرقده rubâ'iyi mermûz söyleyüpdür ve çoḡlar şerḥin eyleyüpdür.

Rubâ' iyye

حورا بنظارة نكارم صف زد
رضوان زتعجب كف خود بر كف زد
آن خال سیه بران رخان مطرف زد
¹²⁷ابدال زبیم چنك بر مصحف زد

Ya'ni müte'atış olanlar zülâl-i vişâl-i Ḥaẓret-i 'İzzete te'âlet esmâ'uhû ¹²⁸ ve müştâḡ olanlar tecelliyât-ı zât ü şıfât-ı [141a] şamediyyete “¹²⁹قوة فى فیا بعدقطع وه نعمتا توالى” ki 'ibâretdür tertib-i zāhirden ki muṭabıḡ ola şerâyi'-i namûsiyyeye ve tehziḡ-i bâṭındur melekât-ı reddiyyeden ve ittişâldür 'âlem-i ġayba ve ittişâfdur şüver-i

¹²⁵ Dünya, ahretin tarlasıdır.

¹²⁶ Şeyhu'l-İslâm ve halkı selamet yurduna götürən, Allah'a vâsıl olanların kutbu, kâmil insanların övünç kaynağı ve tevhit ehlinin iftiharı, sultan Ebu Said ki Allah onun kabrini nurlandırсын ve onu “dügün gecesi” uykusuyla uyutsun.

¹²⁷ Huri(ler), güzel sevgilimi seyretmek için sıraya girdi/ Rıdvan hayretten elini eline vurdu/ Sevgilinin aydınlık yanağında bir ben belirdi, örtü gerdi/ Abdâl, korkudan elini mushafa vurdu.

¹²⁸ İsimleri yüce olan.

¹²⁹ Kulun kuvve-i amelîyesi kesildikten sonra bile nimetleri devam eden.

ḳuddūsīyyeye “عقيب الانفصال عن الشواغل البدنيّه”¹³⁰ tā sırr-ı çeşme-i mülâhaza-i celāl ü cemāle mülhâḳ olalar ve ol zülāl-i vişāle müstaḡraḳ. Pes cemī‘-i mevcūdāt, cüz’iyyāt ü külliyyāt tecellī-yi zāt ʔatında izmiḥlāl ʔapar ve mütelāşī olur ve ma‘nī-yi leyse fi’l-vücūdi illā Hū¹³¹ vazıḥ ü âşkāra bulur.

Beyt

[fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül]

غير نقش كو و غير كو و غير كجا
الوجود في ما والله سيوى¹³²

Neşr Ve mertebe’-i fenāfi’llāh ‘ibāret bu ma‘nīdendür ve işaret bu da‘viden fi’l-cümle şuffe-i şafāda şūfī olanlar ve ḳubbe-i vefāda mūfī olanlar ki ḥavrā demekden murād [141b] anlar ola, baḥma şaḡa şola.

Nazm

[mefā’ülün mefā’ülün fe’ülün]

Durup nezzāre’-i maḥbūb olardur
Görüp ḥüsn ü cemāl-i ḥūb olardur

Tecellī nūruna müstaḡraḳ anlar
İçüp ḥayret şarābın el-ḥāḳ anlar

Nedür ḥavrā disen anlar direm men
Ḥaḳīḳaḡ gülşeninde gül direm men

Siyeh çeşmānımiş ḥavrā luḡatde
Ḳara gözlü dimekdür bu şıfātde

¹³⁰ Bedenî meşguliyetlerden uzaklaştıktan sonra.

¹³¹ Varlık âleminde O’ndan başkası yoktur.

¹³² Hani, başkası nerede?/Nerede başkasının nakşı?/ Vallāhi varlık âleminde Allah’tan başkası yoktur.

Nesr Çün maḥbûb-ı edeb ü ezele ve nigâr-ı lem-yezele karşı şaf urdular ve bu evşâf ile şaf şaf durdılar. ¹³³ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ وَجُوهٌ يَوْمِئِذٍ نَّاصِرَةٌ muḥarreb-i dergâh ve maḥrem-i ḥalvetgeh-i şâh oldılar. Rıdvân-ı melâ'ike isti'câb idüp ve istiğrâb ideler ¹³⁴ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ. Pes ta' accübden kefe kefe çalalar ve ol taḥarrübe ḥayrân ḳalalar; vâzîḥ ola esrâr-ı ¹³⁵ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ve âşkârâ ola bu ma'nâ ol dem. Nâ-gâh ḥâl-i siyâh ki istiğnâdan 'ibâretdür ¹³⁶ عَنِ الْعَالَمِينَ işâretdür. Ye's ü ḳunûṭ [142a] 'âlemin ḳaldura ve bu kemâlün zevâlin bildüre ki "mıṭraf be-kesr-i mîm" ve "fetḥ-i mîm" 'ibâretdür 'âlemden ey şâh-ı 'âlem ve bir kisvete dirler ki eṭrâfında ola 'âlem v'allâhu 'âlem. Pes çün anların şafâyiḥ-i şaḥâyifinde ol ḥâl-i istiğnâ 'âlem ol beyâz üstinde sevâdü'l-vech kimi raḳam ura nâ-çâr abdâl-ı sâlik bîm eyler ol demde ve ve ol maḳâm-ı nedemde. Fi'l-ḥâl çengini ya'ni dest-i ümîdi muşḥâf-ı İlâhî'ye vaşl ide ve vaşlını bî-faşl ide tā ḥiṭâb-ı müsteṭâb-ı ¹³⁷ لَا يَبْئَسُ مِنْ نَازِلِ إِلَهِ الْكَافِرُونَ nâzil ola ve 'inâyet-i ezeli ḥâşıl ola. Pes ma'lûm oldu ki kelâm-ı meşâyîḥ mermûzdur ve hırzu'llâh-ile mahrûz. Degmeye düşmez ki ol kelâma ṭâ'in ola, ma'nisini bilme n'ola. ¹³⁸ "وَالْمَرْءُ عَدُوٌّ لِمَا جَهِلَهُ" ḳıbelinden olmaya ve cehl-i mürekkebdan dolmaya.

Minet'-terci'

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Meyte'-i kâfiri dutup yударuz

İçürüp konşumuza bevl-i 'acûz

[142b]

¹³⁹ "أَلَمِيتَهُ السَّمَكُ الْكَافِرُ الْبَحْرُ بَوَّلَ الْعَجُوزَ لَبَنَ الْأَبْلِ" Çün bildün ki meyteden murâd semekdür ya'ni bālîḡ. Kâfir didiḡi baḥrdür ey 'âḳil-i bālîḡ. Pes murâd baḥrdan deryâ-yı 'ilm-i İlâhî'dür ki nâ-mütenâhîdür ve semek didüḡi ma'rifetdür ki ol deryâdandır ḥayâtı

¹³³ O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar (Kıyâme: 22-23).

¹³⁴ Gerçekten bu çok tuhaf bir şey (Sad: 5)!

¹³⁵ Andolsun, biz insanoḡlunu şerefli kıldık (İsrâ: 70).

¹³⁶ Şüphesiz Allah, bütün âlemlerden müstaḡnîdir (Âl-i İmrân: 97; Ankebût: 6).

¹³⁷ Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluḡundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez (Yusuf: 87).

¹³⁸ İnsan, bilmediḡi şeyin düşmanıdır.

¹³⁹ Ölü, balıktır; kâfir, denizdir; kocakarı sidiḡi, deve sütüdür.

andan çıksa lâ-büd ola memâtı ve ol deryâ-yı ‘ilmün şeyyâdı ve ğavvâşı sâlikin ğalbidir ey ğâş olanuñ ğâş. Zîrâ anuñ gevher-i kelâmı ol deryâdandır, bu silk içinde nizâmı ol lü‘lû-i lâlâdandır. Her ne dise ya‘ni Hâķ’dur anuñ mu‘allimi, kıymete gelse ol ma‘ni Hâķdur muķavvimi. Bâd-ı hevâdan degül söyledügi, kendüden degül eyledügi.¹⁴⁰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ¹⁴¹ budur, ¹⁴¹ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ budur. Dağı ğonşı didügi ol câr-ı Hâķķ’uñ ve ol deryâda müstağraķuñ ğarîb olana dir ve anlarıñ ğurbüne yol bulana dir. Pes her kim yâd u bilişden ba‘id olup anlara ğarîb oldu ve anlarıñ ğarîm-i ğaramlarında [143a] maĥrem kimi yol buldı, lâzımdur anlara dağı hem-sâye-i ğaķķın yirine yetüreler ve her ne murâd olsa bitüreler. Ya‘ni ol deryâ semekinden ki ma‘rifetu‘llâhdur anları maĥrum itmeye, tâ bî-naşîb olup gitmeye. Eyle kim semekden semeke anlarıñ seyri var ve bu cenâĥ-ı necâĥ-ile ğayrı var. İsterler ğonşılardan esfelden a‘lâya ‘urüc itdüreler ve ol ‘âlem-i ‘ulvîye yetüreler.

Nazm

[fe‘ilâtün mefâ’ilün fe‘ilün]

Ey İlâhî yûri revân cehd it
Bulara ğonşı olmağa ‘ahd it

Her ki hem-sâyedür bu ğavme müdâm
Dutasıdur yidinci gökde maķâm

Câr-ı Hâķ’dur bulara ğonşı olan
Maĥrem-i şâhdur buları bulan

Gün kimi uçadur çü pâyeleri
Beşden eksilmesün bu sâyeleri

Kime bu sâye oldu hem-sâye
Gün kimi seyri oldu bâlâya

¹⁴⁰ O, nefis arzusu ile konuşmaz (Necm: 3).

¹⁴¹ (Size okuduğı) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir (Necm: 4).

Neşr Bevl-i ‘acüz ki şîr-i şütürdür ey şadef-i pür-dür ve murād ol şîr-i şütürden ‘ilm ü hilmidir ey hālīm zîrā ki anlara konşı olan olur selīm. Ya‘ni kahr u ğaḡab kisvesinden ‘ārī olur [143b] ve ahlāk-ı zemīmeden ‘ārī. Eyle kim hikāyetde var ki Ḥazret-i Aḥmed Muḥtār şalla‘llāhu ‘aleyhi ve ‘ālā ālihi‘l-aḥyār bu beşeriyyet ‘āleminden ḥurūc idende ve a‘lā-yı illiyyine ‘urūc idende ḥāmil-i vahy-i ḥayy-i mübîn, peyk-i Ḥazret-i Cebre‘il-i emîn; cānib-i ‘izzetden yetdi, i‘zaz-ile selām itdi. Kemer-i ḥidmet belinde, iki ḳadeḥ elinde; biri şarāb u biri şîr, iç didi birisin ey beşîr. Ol faḥr-i dü‘ālem, seyyid-i evlādı Ādem; aldı kāse-i şîri nūş itdi, ḥāṭır-ı feyyāzında deryā-yı ‘ilm cūş itdi. Ya‘ni ‘ilm u hilm-i işāret idi ol kāse-i şîr ve bu ma‘nīdir ol şūrete müşîr. Ve şarāb içmedügi ol ḥabīb-i maḥbūbuḡ ve ol ṭabīb-i ḳulūbuḡ bu ma‘nīdendür ki şarābıḡ ḥāşşasıdur cūş u ḥurūş ve lāf u lūf itmekden olmaz ḥāmūş. Egerçi şarāb maḫḫār-ı ‘ışḳdır ey mest-i ḫarāb ‘ışḳ-ı müfriṭ mānī‘-i rāḥ-ı Ḥaḳ’dur bilā-irtiyāb. “وَأَمَتِي مَسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زَمْرَةِ الْمَسَاكِينِ” [144a] “اللَّهُمَّ احْنِي مَسْكِينًا”¹⁴² Bu ma‘nī[yi] perveriş eyler ey ehl-i dîn,¹⁴³ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا Ol şūreti müntaḳiş eyler ey naḳḳāş-ı Çîn. Pes konşı olan ehl-i ‘irfāna, şîr-i ‘ilm u ma‘rifet içer ḳana ḳana; tā ‘ilme‘l-yaḳîni ‘ayne‘l-yaḳîne döne ve ‘ayne‘l-yaḳîni ḫaḳḳa‘l-yaḳîne ḳona. Kim şîr üç nesneden mürekkebdür eydeyüm bir bir, biri āb ve biri şîr ve biri rūḡandur ey pîr. Āb maḫḫār-ı ‘ilmdür ki şerī‘atdur üstüvār, şerī‘at-ile pāk olur her ne ki var. Ve şîr-i maḫḫār-ı ‘ayndur ki ṭarīḳatdur ve rūḡan ki zübbedür ve ḥülāşa maḫḫār-ı ḫaḳīḳatdur ve anı beyān eyler bu beyt-i Fārisī ki ḳayilidür meydān-ı ‘ışḳuḡ fārisī.

[mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün]

شريعة رَوْ طريقت جو حقيقت و رز مي بايد

¹⁴⁴ “که قند و روغن و کندم جمعیت شود حلوا

¹⁴² Allah’ım beni miskin olarak yaşat, miskin olarak vefat ettir ve miskinler zümresiyle beraber haşret.

¹⁴³ Rabbim! İlmimi arttır (Tā-hā: 114).

¹⁴⁴ Helvanın ancak şeker, yağ ve un varsa yapılabilmesi gibi şeriatten yürüyüp tarikati arayıp hakikati hāsıl etmelisin.

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

İtmeziz biz hilāf üzere sücūd

Bizde yoḥ dime lā-yecūz[u] yecūz

[144b] Neṣr “الخلاf الكم”¹⁴⁵ ya' ni hilāf üzere sücūd itmek revā degül, bu söze ittifāk itmeyen ehl-i şafā degül. Zīrā ki bizde lā-yecūz yecūz olmaz, bu cevāza fetvā veren uz olmaz. Çün za'if kavlı-ile 'amel kılmazuz ve ol kavli cāyiz bilmezüz. Ya hilāfdan murād dıraḥt-ı bīd ola ey serv-ḳad ve'y gülşen-i ḥüsn içinde lāle-ḥad. Eyle kim söḡüt ağacı meyveden 'ārīdir ve bārı yoḥ özge ağacuḡ bārı olsa anuḡ bārı yoḥ. Pes her kimüḡ sücūdından ve bā-vücūd cūdından bār-ı menfa' at ya meyve-i ma'rifet türemese sücūdı hilāf üzeredür ya' ni bī-ḥāşıl ve bī-ḥāşıl olan Ḥaḳḳ'a olmaz vāşıl. Bizüm sücūdumuzdan terk-i enāniyet türer ve nefy-i vücūd ve baḡ-ı ma' nīde meyve-i lezīz budur ey ehl-i cūd.

Mışrā'

[mef'ülü mefā'ilün mef'ülü mefā'ilün]

¹⁴⁶ “وجودكا ذنب لا يقاس به ذنب”

Kendüye vücūd virmek huşūsa sücūd ḳatında günāhdur,¹⁴⁷ واسجد واقترب bu ḳurbete güvāhdur. Eyle kim didi ol ma' nī eri [145a] ki 'ilm-i ledünnīdendür defteri.

¹⁴⁵ Hilāf, “elbisenin yeni” demektir.

¹⁴⁶ Senin varlığın, başka bir günahla kıyaslanamayacak derecede bir günahdır.

¹⁴⁷ Secde et ve Rabb'ine yaklaş (Alak: 19).

Şi'r

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

عشق را بو حنیفه درس نکفت
شافع را در و روایت نیست

لا يجوز او يجوز تا اجلست
¹⁴⁸”علم عشاق را نهایت نیست

Neşr Pes lā-yecūz u yecūz bu ʿālem-i mā vü menīdūr ki ceng ü cedel maʿdenīdūr. ʿİlm kıl u kāl, fikr ü hayāldūr; ¹⁴⁹”خذالعلم من افواه الرجال” lisān-ı hāldūr. ʿİlm ʿuṣṣāḳ dersīnedūr, degme ne bilsün bu dersi nedūr. Özüne ʿilm ḳalur bī-ʿamel, çün iriṣ[s]e vaḳt-i ecel. ʿİlm-i ʿuṣṣāḳ nihāyetsüzdūr ve encām u ḡāyetsüzdūr.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Anda yoḡ lā vü len-yecūz daḡı
Anda var sāz-ı ʿıṣṣāḳ ü söz daḡı

Söz ü sāz olsa lā-yecūz u yecūz
Ola ol sevk-i ṣevk içinde ucūz

ʿİṣṣāḳ dersi ne sīnede ki ṣıḡār
Sīne k'ol sīne oldı ṣadr-ı kibār

Ders-i ʿuṣṣāḳdur serv-i dile rūd
Şāhid ü ṣemʿ ü hem-ṣarāb-ile ʿūd

¹⁴⁸ Aşk hakkında Ebu Hanife ders vermedi/ Şāfi'nin o konuda rivayeti yoktur/ “Caizdir, caiz değildir” ecel gelinceye kadardır/Ama âşıkların ilmine nihayet yoktur.

¹⁴⁹ İlmi, âlimlerin ağzından al.

Mest olup bu terāne-i çenge

Rāst idüp nevāsın āhenge

Dimişüz diñle gūş-ı hūş-ile sen

Nice kim cūş idüp ħurūş-ile sen

[145b]

Mine't-terci ‘

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Bizer ü zūr rez kızın alanuz

‘İşk bāzārınū içinde ucūz

Neşr Ya‘ni zer u zūrumuz yoĥdur, zīrā ki fakirüz āh u zārumuz çoĥdur, çün ‘ışk-ile esīrüz. Rez kızı ki şarābdur ve menkūḥa-i ulū'l-elbābdur ki murād andan feyz-i İlāhī'dür ve esrār-ı pādīşāhīdür ve bu feyz zer u zūr ile olmaz, zārı gerekdür ve bu bey' ‘iş ü sürür ile olmaz, ‘ışk bāzārı gerekdür kim ‘ināyet-i ezelī ve hidāyet-i lem-yazelī olmasa cidd ü cehdün ne faydası var. ¹⁵⁰“الّهمّ لا مانع لما أعطيت ولا مَعْطَى لِمَانعَتِ” ḥadīsidür üstüvār. ¹⁵¹“التصوّف ورودٌ بلا ورودٍ” vāriddür bu ma'niye ve aşḥāb-ı şūffe şāhiddür bu da'viye. Eger kābil-i feyz-i İlāhī olmağ ve maḥrem olup esrār-ı pādīşāhı bulmağ kıymet ü bahāya gelse idi [146a] bī-riyāzat ve bī-'ibādet hāl-i dünyāya gelse idi; ehli 'ālem bahāsından 'āciz ḳalayidi ve anuñ bey u şirāsından ḳaşır olayidi. Pes çün atā-yı Rabbānī'dür ḳullarına ve Ḥazret'ün maḳbūllerine. Mühr-i mihr-ile duḡter-i rez 'aḳd oldı bunlara bī-zer ü zūr ve ḥacle-i dilde 'arūs oldı zihī zevḳ u ḥuzūr. Pes bu nikāḥ mübāḥdur ve ḡayet de ucūz. Faḳahetün olsa dime lā-yecūz.

¹⁵⁰ Allah'ım senin verdiklerine mani olabilecek, mani olduklarını da verebilecek kimse yoktur.

¹⁵¹ Tasavvuf, virdsiz, zikirsiz gelen İlahî feyizlerdir.

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Hırzumuzdur tehevved ey zāhid

Bizüz anuñla her nefes maḥrūz

¹⁵²”التَّوْبَةُ“ ya' ni tevbedir hırzumuz Haḳ'dan ve biz anuñ maḥrūzıyuz bu nesakdan. 'Avāmuñ tevbesi günāhdandur ve ḥavāşşuñ tevbesi mā-sivā'llāhdan. Nā-gāh eger 'ālem-i vaḥdetden keşrete gelse sālik-i rāh-ı Haḳ bu mertebe aña günāhdur muṭlaḳ; meger ki da'vet-i ḥaḳ-ıçün ola ol cānibe [146b] ve ol da'veti ḳabūl itmekdür vācib her ṭālibe. Nice kim 'ibādet ise bu da'vet, günāhdur evvelki maḳāma nisbet. Ya' ni tevbe itdügi oldur anuñ ol 'āleme 'urūc ister ve bu 'ālem-i beşeriyyetden ḥurūc ister. Ḥadīs ¹⁵³”أرحنى يا بلال“ bu rīḥ-i rūḥ-efzāyadur dāl. Tevbe ma'nisidür nedem ve nedāmet menziline basmağ ḳadem. ¹⁵⁴”إِنَّهُ لَيُغَانِ عَلَيَّ قَلْبِي أَنْ اسْتَغْفِرَ اللَّهُ فَيَكُلَّ يَوْمَ سَبْعِ مَرَّةٍ أَوْ مِائَةِ مَرَّةٍ“ ve bu tevbe eḥaşş-ı ḥavāşşa mensūbdur ey yār-i ¹⁵⁵”يَا رَبِّ“ ve her nefes didügi budur ol nefes ehlinüñ ve mürşidi olan hevā vü heves ehlinüñ. Zīrā her nefesde bir yol var, egerçi yolda sağ u sol var; ki ¹⁵⁶”الرَّحْمَنُ يَدْعُوهُ إِلَىٰ سُبُلِ الْوَسْطَىٰ“ rūşendür ve bu sırruñ maḥremi şāḥib-i gülşendür. Nefes ikidür el-ḥāşıl, Biri Haḳ'dur biri bāṭıl; biri aşḥābü'l-yemīn'dür ve biri aşḥābü's-şimāl, [147a] diñle yidünse 'ışḳ elinden gūş-māl. ¹⁵⁷”إِنِّي لَأَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمَنِ مِنْ جَانِبِ الْيَمَنِ“ aşḥāb-ı yeminüñdür, ¹⁵⁸”رِيحٌ عَاصِفٌ“ aşḥāb-ı şimāl-i bī-dīnüñdür ¹⁵⁹”بِفَضْلِكَ يَا ذَا الْجُودِ وَالْإِفْضَالِ“

¹⁵² Tehevved, tevbedir.

¹⁵³ Beni ferahlandır, Ey Bilal!

¹⁵⁴ Bazen kalbimi bir örtü bürür de ben her gün Allah'tan yetmiş kere veya yüz kere mağfiret dilerim.

¹⁵⁵ Üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Necm: 6)...

¹⁵⁶ Allah'a ulaşan yollar mahlûkâtın nefes sayıları adedince.

¹⁵⁷ Rahmân'ın nefesini Yemen yönünde buluyorum.

¹⁵⁸ Şiddetli bir fırtına (Yunus: 22)...

¹⁵⁹ Ey cömertlik ve faziletlerin sahibi olan Allah'ım! Bizi kıyamet günü amel defteri sağından verilecek kimselerden eyle, solundan verileceklerden değil.

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Rāstī rāstuz elif kimi biz

Şanma kej mişl-i hemze-i mehmūz

Rāstuz elif-nisbet ʔarīḳ-i istiḳāmetde ve doğrular şafında ʔopacağuz yarın ʔıyāmetde. “تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ”¹⁶⁰ ile muttaşifuz, pes hūrf içinde doğruluğda elifüz.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Elifüz rāstī ʔarīḳatde

Vāḥidüz ‘ālem-i ḥaḳīḳatde

Mülk-i tecdīd içinde bīr elifüz

Tā ki tefrīde doğru muttaşifuz

Neşr Hemzede ḥareket var, elif sākindür; anda menīlik var, bu eymendür. Elif meskenet maḳāmında sūkūnetdedür [147b] ve hemze taḥarrük menziline ḥareketdedür. Hemze ğamze ʔılsa ğammāzdur, elif ol şīvelerden bī-niyāzdur. Hemzede egrilik nişānı var, zāhid-i ḥod-bīn kimi; elifdir doğruluğda üstüvār, ‘āşīḳ-ı Ḥudā-bīn kimi. ‘Ālem-i telvīnde olan hemze-i mehmūzdur, maḳām-ı temkīnde olan elif-i dil-efrūzdur. ‘Ālem-i telvīndeyem didügidür ol ‘ārīf ve ol ma‘ārīfden olan vāḳıf.

¹⁶⁰ Allah'ın ahlākı ile ahlāklanınız.

Mıṣrā‘

[mef’ülü mefā’ilün mef’ülü mefā’ilün]

“كج كن سر دُنْيم را من همزة مهموزم”¹⁶¹

Ya‘ ni temkīnden telvīne geldim da‘ vet-içün. Ve bu renge girdüm bir hikmet-içün.
Kec olsam hemze kimi, doğruluğda elifim Hamza kimi. Bu hareket ki mende var, menden
degül; Cismüñ taharrüki cāndandur, tenden degül.

Nazm

[mefā’ilün mefā’ilün fe’ülün]

Elifdür hemzeden gitse taharrük
Teberrük söz durur bu söz teberrük

Sükūnet hemzeye gelse elifdür
Dime bu emre emr-i muhtelifdür

Egerçi hemze-i mehmūzem ey yār
Elif tek doğruluğda hem elüm var

[148a]

Egilsem hemze tek telvīn yirümdür
Elif tek doğrusam temkīn yirümdür

Kec olsam rāstīdür dilde zikrüm
Disem dogru elifdür zikr ü fikrüm

¹⁶¹ Benim kuyruğumun ucunu eğ ki ben mahmuzlanmış hemzeyim.

Velî sen şanma keşmeş mişl-i hemze
O hemze k'ola anda dürlü ğamze

Bu hemze hemze-i hemmāza benzer
Bu ğamze ğamze-i ğammāza benzer

Bu hemze zāhid-i ħod-bîne oğşar
Ĥudā-bîn olmayan bî-dîne oğşar

Bu hemze egridür ger doğru dirsem
Sözi budur kâmu doğruya ersem

Ala egriligüm doğrulda yola
Elif tek doğru olsam yolda n'ola

İlāhî hemzemi doğrult elif-vār
Ol ismüñ ĥaqqı-çün k'anda elif var

Menüm egriligüm çoğdur yolunda
Yine doğruluğum yoğdur yolunda

Elifde ülfet iden enbiyā-çün
Elif tek doğru giden evliyā-çün

İlāhî'dür günāha mu' terif-tek
Kec ise rāstî virgil elif-tek

Anuñ egriligine bakma yā Rāb
Elif tek doğru it k'olasun muğarreb

Mine't-terci'

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

'Aks-i zülf ü rûhı durur yâriñ

Zulmet ü nûr-ı Rûşenî şeb u rûz

[148b] Şu'arâ tarîkinde bu şan'ate leff ü neşr-i müretteb dirler, anuñ-çün ki sevâd-ı zülfe zulmet-i şeb dirler. Ve maḥbûbuñ bu vech-ile ki ḥüsn-i rûyıdur dil-efrûz, rûşendür aña diseler nev-rûz. Rûşenî didügi bu maḥlâşda ey muḥliş ve ey ihlâş içinde yâr-i müteḥaşşıs, ya'ni 'aks-i zülf ki şıfât-i celâldür ve 'aks-i ruḥ ki şıfât-i cemâldür. Sâlik-i rûşen-dile zulmet ü nûrdur, ḥaḳîkatde egerçi cennet ü ḥûrdur. Zulmetinde nûr var ki “النور”¹⁶² cennetinde ḥûr var. ¹⁶³“فَلْ يَا عِبَادِي” tecellî-yi celâl-i cemâlinden ḥâlî degül ve tecellî-yi cemâl-i celâlinden. Nişinde nûşı var ve nûşında nîş, kışında yazı var ve yazında kış. Luṭfî ḳahrındadır, tiryâḳı zehrindedür. Zulmet gösterse zülfinden, delîl-i rûşendür nûr-ı cemâline veyâ bir pertev-i lâyıḥ olsa mihr-i ruḥından, işâretdür, [149a] şıfât-ı celâline. Pes sâlik bu maḳâma irse “بَيْنَ الْخَوْفِ وَالرَّجَا”¹⁶⁴ gerek ve seyr ü sülûkı melekden uca gerek. Emn gerekmez ey mü' min, mekrinden kim oldı eymin.

Nazm

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Olma mekr-i Ḥaḳ'dan eymin ey göñül

Mü' min olan mekrden eymin degül

Ger cemâlinden tecellî göstere

Ya celâlinden ta'addî göstere

¹⁶² Nur karanlıktadır.

¹⁶³ De ki: Ey kullarım (Zümer: 53) !

¹⁶⁴ Korku ile ümit arasında.

Bu iki hâletde tağayyür olma kim
Biri ümmîd ü birisi oldu bîm

Bîm-ile ümmîd imiş havf u recâ
Bu ikiden bir dem uşanma kıoca

Neşr ¹⁶⁵ ”المخلصون على خطرٍ عظيم“ Bu mekrî bildürür ve sâlik-i beyne’l havfî ver-recâ olmağı beyân kıldurur. ¹⁶⁶ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ âyetdür ve güm-râh olanlara hidâyetdür. Ve bu ma‘ni sülûk maķâmında muķîm olana lâzımdur, çün hîdmetde rûz u şeb mülâzımdur. Fe emmâ anlar ki ehl-i dîd ü dîdedür ve mâ-siva‘llâhdan rehîde, [149b] üns ü heybetden, nûr u zulmetden âzâdedür ve havf u recâ kaydından güşâde. Fânî olan ne bilür luţf u kahrı, fâriğ olan ne bilsün tiryâķ ü zehri. Fenâ fi‘llâh anlaruñ maķâmıdır, ¹⁶⁷ ”سبحاني ما اعظم شاني“ anlaruñ kelâmıdır. Manşûruñ ene’l Hâķ didügi da‘vi degül, bu ma‘nidür, egerçi ehl-i şûret kıatında ‘ayn-ı da‘vidür.

Nazm

[fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]

Uş bu sözdür işâret ol hâle
Ol geçen dârü-gîr ü ahvâle

Şûfî olan bilür bu dâr nedür
Dâr içinde kılan medâr nedür

Çün bilür dâr-ı ‘ışķ u Manşûr’ı
Bildi ma‘zûr imiş bu me’mûrı

Çün kıula “ķul” dinildi geldi dile
Dilin anuñ hemân dil-ehli bile

¹⁶⁵ Samimi, ihlaslı inhsanlar büyük bir tehlike üzeredirler.

¹⁶⁶ Allah’ın azabından emin mi oldular (A’râf: 99)?

¹⁶⁷ Kendimi tesbih ederim, şanıma ne yücedir.

Zāhir ekfer-ise sözi lākin
Dime küfr ol söze eyā mü‘ min

Bir mu‘ ammā durur ki hāll ister
Müşkil olduğı-çün hulel ister

[150a]

Yüri haml it şalāḥa sözlerini
Daḥı ehl-i felāḥa özlerini

Lā-nusellīm diyen selīm olmaz
Ya‘ ni mülk-i selāmeti bulmaz

Kim şafā şūffesinde şūfī olan
Ḥoş-vefā cübbesinde mūfī olan

Didi bu ṭurfe sözleri gūş it
Ma‘ rifet cāmını revān nūş it

Mine’t-terci’

[fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Şūfīyüz bizden isteme bāmı

Çāştı zuhrı ‘ aşrı aḥşāmı

Neṣr Şūfīyüz didi ya‘ ni kudūret-i cismāniyyeden şāfuz ve ḳalb eger ḳalb olsa ‘ ayn-ı şarrāfuz. Lī- ma‘ allāhi maḳāmında muḳīmüz. ¹⁶⁸“لَا يَسَعْنِي فِيهِ مَلَكٌ” mülkinde müstaḳīmüz. Zīr ü bālādan fāriğüz, bizden isteme bāmı; nūr-ı ‘ ışḳa ḡarḳ olan ne bilür şām ü bāmı. ‘ Aşr-ile aḥşām bu ‘ ālemdedür, şubḥ ile şām bu ‘ ālemdedür. Ol ‘ ālemde ne şubḥ var ve ne mesā,

¹⁶⁸ Melek giremez.

[150b] nūr-ı ‘ışık olanda ne ğamdur anlar olmasa; “ كما سئل عن بعض المشايخ كيف أصبحت قال لا “¹⁶⁹ Şubḥ-ile şāmı, rûz u şeb[i] fark iden fikret ehlidür; nūr u zûlmetden farîğ olan ḥayret ehlidür.

Nazm

[mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]

Yine diñle çün geldim söz ü sâza
Taḥāyyürden düşüp nâz u niyāza

Ki didi şūfîyüz ol şafvet ehli
Geçip keşretten olup vaḥdet ehli

İkilikden geçen bir ḥâle uğrar
Faķır olmışsa genc ü mālâ uğrar

Şalât-ı ḥams k’ol bir bir bilinür
Hemîşe nūr u zûlmetde kılınur

[151a]

Anuñ nûrı cemāle maẓhâr olmuş
Ki zûlmetdür celāle maẓhâr olmuş

Celāl-ile cemāli gözleyenler
Ḳamu demde bu ḥālî gözleyenler

Bilürler kim nedür şavm u şalâtı
Şalâtı olmayan bulmaz necâtı

¹⁶⁹ Bazı meşayıhtan nasıl sabahladın? diye sual edildiğinde, “Benim indimde sabah ve akşam yoktur.” demiştir.

Velî ol şûfî kim şâf oldu dāyim
Şafâ vü zevk-ile hîdmetde kâyim

Taḥayyürden itürmişdür vücûdın
Nice ṭapsun şalâtiyle sücûdın

Şalât-ile sücûdın bilmeyenler
‘Adem bilüp vücûdın bilmeyenler

Ne bilsünler nedir şubḥ ile şāmı
Ne bilsünler ne yirdür Mıṣr u Şām’ı

Revâdur pes dise ol her rûz u her şeb
Bu ṭurfe sözleri idüp müretteb

Taḥayyürde tamām oldu risâlem
Maḳām-ı ḥayretî ḥāşâ ki salam

Fi’l ḥātime

Çün tevfiḳ refiḳ olup tamām oldu bu te’vîlüm, ‘ilm-i ḥâle ulaşup kesildi ḳâl u ḳîlüm. Bu me‘âniden beyân olan ma‘ni bedî‘ olmaz Keşşâf’a ḳalsa. Da‘vi Muḥtaşar [151b] Müfîd’dür, Muṭavvel degül; kelâm ehlinüñ Mantıḳ’ına Mu‘avvel degül. Mufaşşal disem Mişbâḥ’dur, vâzıḥ disem İzâḥ’dur. Miftâḥ’ı fetḥ âyetidür, Hidâye Kifâyeti’dür. Hük-m-i Ḳâḍî Ḥân’dan degül nefâzı, ḥâkim-i ḳazâdur anuñ melâzı. Mevâḳıf’dan vâḳıf degül, mevḳûf-ı Mevâḳıf degül. Naḥv’e şarf olmamış ‘ömrinde Zeyd ü ‘Amr’ı ‘Ömer Rüşenî’ dendür ḥâliyâ emri.

Nazm

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ey İlāhī bu neşri itme nişār
Nazm idüp neşri söyle gevhervār

Ya' ni çün tapdı hātīme bu seḥun
Didi Ḥāfız hıtāmuhū miskün

Ehl-i ḥāle hemīşe mūnis ola
Anda kim 'ışk mīr-i meclis ola

Bu mesālikde sālīk olanlar
Bu memālikde mālīk olanlar

Sebaḳ ola bu ṭurfa defterden
Genc-i ma' ni ṭaba bu gevhlerden

Sürseler ismini bu mecma' da
Söz budur maṭla' ile maḳṭa' da

[152a]

Adı Müşkil-Güşā durur dimişem
Gül-i baḡ-ı beḳā durur dimişem

Rūşenī mihrinüḡ şu' ā' idur
Ne kıyāsi ne ḥod semā' idür

Dürr-i deryā-yı hikmet-i ezeli
Gevher-i ḥāşş-ı baḥr-ı lem-yezeli

Disem aña ‘aceb mi ta‘rîfüm
Çünkü Hâk’dan durur bu teşrîfüm

Selhe yetmişdi şehr-i zî’l-kā‘de
Tâ el urdum bu ‘ağd-i mün‘ağide

‘Îd-ı adhâda vâzıh oldu bu rāz
Ve‘d-ı Duḥâ sûresi kimi dut yāz

Çünkü var anda şevk-i ‘ilm ey yār
Oldı târîhi zevk-i ḥilm ey yār

Ya İlāhî ṭarîkat ehliyiçün
Vaḥdetinde ḥaḳîkat ehliyiçün

Şûfî olup şafâ bulanlar-içün
Ümmet-i Muṣṭafâ olanlar-içün

Sözde kıldumsa sehv dutma baḡa
Çünkü yüz dutmuşam bu sözde saḡa

Qalem-i ‘afv çek günāhuma sen
Çün muḳarrer olmuşam günāhuma men

Anda kim tende bir nefes ḳala bes
Ya‘ni pervāz idende mürğ-i ḳafes

Bāz-i rūhum çü āşiyānın aḡa
İrci‘î’den şafîr olanda aḡa

[152b]

Ol nefesde sa‘ âdet-ile meni
Ḥatm it ey pādīshāh ü Rabb-i ġanī

Mevtümün müşkilin kıl āsān sen
K’eydeler baḡa kāmīl insānsın

Kāmīl olup gidende vāşıl olam
Pādīshēh ḥazretine ḡābil olam

Temme.

Velehū

[fe’ilātūn fe’ilātūn fe’ilātūn fe’ilūn]

من اكر عامى و نا اهلـم در نزد خواص
نیست نومیدیم از خاصیت رحمت حاص

بکشا مصحف ان روی که بسمالله من
سوره فاتحا خوانم بدهمبا اخلاص

هر کشادی که که تو بستی نکشاید دگری
نتوان بست کسراکه زتست استحلاص

سیم اشک از رخ چون زر رودم زانک رسول
گفت مردم چو معادن بود از سیم و رصاص

گفتم از شور و شر چشم تو کی دل برهد
¹⁷⁰گفت جان میدهد الهی برو و خیر و خلاص

Mīm [Temme].

¹⁷⁰ Havas nezdinde cahil ve ehliyetsiz isem de/ Allah’ın hususî rahmetinden ümitsiz değilim/ Aç o yüzün mushafını ki benim besmelemdir/ O mushaftan Fatiha suresini okuyup ihlās ile üflerim/ Senin bağladığın düğümü bir başkası çözemez/ Senin kurtardığını ise kimse bağlayamaz/Yanağımdan akan gözyaşı cevheri benim için altın değerindedir; şu sebeple ki/ Resul şöyle dedi: Gözbebeği kurşun ve gümüşten oluşan madene benzer/ Senin gözünün fitne ve fesadından bu gönül ne zaman kurtulacak? dedim/ Ey İlāhî, sen can vermeye bak ve git, hayır ve kurtuluşun bundadır, dedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜŞKİL-GÜŞÂ'NIN İNCELENMESİ

3.1. Müşkil-Güşâ'nın Dil Özellikleri

15. yüzyılda yazılan ve hem yazıldığı dönemin hem de Azeri Türkçesi'nin izlerini taşıyan Müşkil-Güşâ'da bazı dil özellikleri dikkat çekmektedir. Eserdeki dil özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

b>m değişimi: Eserde özellikle kelime başlarında “b” şeklindeki harf, bir Azeri Türkçesi özelliği olarak “m” harfi olarak kullanılmıştır. Şahıs zamiri olan “ben”, eserde “men” şeklindedir.

Dilümden söylegil her söz ki dirseñ
Yi ağzumdan **menüm** şeker ki yirsen (115a)

Hak'dan istegil söyleyem **men** bu varağdan (117a)

Câm-ı cihân-nümâdur ol çehre-i hûnuñ ey şanem
‘Aks-i ruñuñ görüp direm cām-ı cihân-nümā **menem** (119b)

k>h değişimi: Osmanlı Türkçesinde “k” harfi ile yazılan bazı kelimelerin eserde “h” harfiyle yazıldığı görülmektedir:

Pes her dil ki bu tavrile seyr eyler, gayret idüp nefy-i gayr eyler; faqr kişverinüñ
şehenşâhı olur, **yoñluğ** sipihrinüñ [118a] mihr u mâhı olur.(117b)

Oñur hoş şavtile Furkân'ı ol dem
Kim andan idiser fark anı ol dem (132b)

Ya'ni dünyâ gamından fikrümüz **yoñdur**, zîrâ ki zevk u şafâmuz **çoñdur**.(138a)

Eger cennetde görsetmez başa dildâr dîdârın
Geçem Firdevs-i a' lādan **yañam** kaşr ile dîvārın (137b)

“-anda/-ende zarf-fiil ekinin bir Azeri Türkçesi özelliği olarak kullanıldığı görülmektedir.”

“Ğusl idenüz **gelende** göñlümüze
Bāğ-ı Firdevs ü ravza-i ‘uqbā (cennet-i a‘lā) (137a)”

“Nūr-ı ‘ışk **olanda** ne ğamdur anlar olmasa (150b)”

Bir zarf-fiil eki olan “-up”, eserde duyulan geçmiş zaman eki yerine kullanılmıştır.

“Pes nebîlerden daħi sağāyır **şadır olupdur**, dime ki terkinde olar **kādir olupdur** ve bu āyet-i kerīme anı beyān eyler.(119a)”

“Bu rubā‘ iyi mermüz **söleyübdür** ve çoğlar şerhin **eyleyübdür**.(140b)”

t>d değişimi: Eserde bazı kelimelerde “t” harfinin “d” ye dönüştüğünü bazen de “d” harfi yerine “t”nin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Revān kāfūruñ üzre müşk-i ter **tök**
Olup ğavvāş tek **dürlü** Güher **tök**(115a)

Cezbedür baħr-ı a‘zam ey ğavvāş
Andadur **dürlü dürlü** gevher-i ħāş(129b)

Dutup mesken kıatı miskīn kıalasın
Ġarīb u bī-kes u ğam-ġīn olasın(130a)

Müşkil-Güşâ’da kelime başındaki “y” harflerinin kullanılmadığını görmekteyiz.

Senüñ rüħiñ mu‘allādur melekden
Ucadur ‘arş u kürsiyy ü felekden(130a)

Yüri himmet kıadın aç hümāy ol
Ol **uca** āşiyāna āşināy ol(130a)

Her kime kim teveccüh itse bular
Kendüyi **itürüp** buları bular(135b)

Eserde “bu” ve “o” şeklindeki işaret zamir ve sıfatları çoğul şekilde kullanıldıklarında araya “n” yardımcı sesinin getirilmediğini görmekteyiz.

Her kime kim teveccüh itse **bular**
Kendüyi itürüp **buları** bular(135b)”

“Durup nezzâre’-i maḥbûb **olardur**
Görüp ḥüsn ü cemâl-i ḥûb **olardur**(141b)

Gelecek zaman eki olan “-acak/-ecek” yerine “-ısar/-iser” ekinin kullanıldığını görmekteyiz.

Oḥur hoş şavtile Furḳân’ı ol dem
Kim andan **idiser** fark anı ol dem (132b)

Her ki hem-sâyedür bu kavme müdām
Dutasıdur yidinci gökde maḳām(143a)

“-durur” bildirme eki de eserde çokça karşımıza çıkmaktadır.

Birisi anuḡ ‘ilm-i esmâdur, birisi ‘âlem-i müsemmâdur; birisi **bilmek durur** ḥikmet-i â‘ yâni,
birisi **derk itmek durur** ma‘nî-yi insânı.(117a)

Mîm Aḥmed’dür çîl-i esmâ-yı Ḥaḳḳ
Kim **durur** ol mîme Ḥaḳ’dan müsteḥâḳ(133b)

Oldurur müstecmi‘-i esmâ-yı zât
Anda **müstedrec durur** sırr-ı şîfât(133b)

‘Aks-i zülfi ü **rûḥıdurur** yâriḡ
Zulmet ü nûr-ı Rûşenî şeb u rûz (147a)

Adı **Müşkil-Güşâ durur** dimişem
Gül-i baḡ-ı beḳâ durur dimişem (152a)

3.2. Müşkil-Güşâ’nın Muhtevâsı

Bu bölümde, Müşkil-Güşâ’nın muhtevâsı ele alınarak değerlendirilmiştir. Tarafımızca her bir beyitte hangi konuların ele alındığı kaynaklarıyla birlikte belirtilmiş, konunun kaynaklarda ele alınan şekline dikkat çekilmiş ve İlâhî’nin beyitleri şerh ederken söyledikleri yine tarafımızca özetlenmiştir. Bu bölümde, önce Müşkil-Güşâ’da şerh edilen beyit verilmiş ardından da değerlendirmelerimiz sunulmuştur.

Bir gönülden sevice Allâhı
Fakruḡ iklîminüḡ şehen-şâhı

Terkib-i bendin bu ilk beytinde İlâhî, gönülden ve gönlün mürit olmasından bahsetmektedir. Cenâb-ı Hakkın tecelligâhı olan gönlün, mâsivâdan uzak olması için ancak Allah'ta (c.c.) sonsuz olması gerektiğini vurgulamaktadır. Gönlün yedi tavrı olduğunu ve bunların her birinin bir ismi ve bir seyri olduğunu ifade eden İlâhî, bu yedi tavrı ve makamı şöyle sıralamıştır:

1. Tavrı “sadr”; makamı “seyr-i ilâllâh”
2. Tavrı “kalb”; makamı “seyr-i lillâh”
3. Tavrı “şegâf”; makamı “seyr-i ‘alallâh”
4. Tavrı “fuâd”; makamı “seyr-i ma'allâh”
5. Tavrı “habbetü'l kalb”; makamı “seyr-i fillâh”
6. Tavrı “süveydâ”
7. Tavrı “mehcetü'l kalb”; makamı “seyr-i mu'allâ”

İlâhî, kalbin tavrılarını bu şekilde sıralamaktadır; ancak tasavvufi kaynaklara bakıldığında bu sıralamanın İlâhî'nin sıralamasından farklı olduğu görülecektir. Ayrıca genel tasavvufi felsefede kalbin yedi tavrı, insan nefsinin yedi menziliyle birlikte ele alınmıştır. Şimşek, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Sâlik, mürşidinin terbiyesi ve esmanın eserleriyle nefsinin birinci emmâre menzilini kat ettiğinde kalbinin birinci *te'min-i kalb* tavrı, ikinci *levvâme* menzilini kat ettiğinde kalbinin *sadru'l-kalb* tavrı, üçüncü *mülhime* menzilini kat ettiğinde *hubbetu'l-kalb* tavrı, dördüncü *mutmainne* menzilini kat ettiğinde kalbin dördüncü *behcetü'l-kalb* tavrı, beşinci *râdıye* menzilini kat ettiğinde kalbin beşinci *şegafu'l-kalb* tavrı, altıncı *mardıyye* menzilini kat ettiğinde kalbin altıncı *fuâdu'l-kalb* tavrı ve yedinci *safiye* menzilini kat ettiğinde kalbin yedinci *süveydâ'u'l-kalb* tavrı açılır.¹⁷¹

Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki İlâhî, Dede Ömer Rüşenî'nin terki-i bendinin birinci beytini şerh ederken genel tasavvufi anlayıştan farklı olarak kalbin tavrılarını farklı bir sıralamayla vermiş ve her bir tavra karşılık gelen seyr-i süluk mertebelerini anlatmıştır. Yalnızca sıralamasında 6. Sırada yer alan “süveydâ” tavrına bir mertebe belirtmemiştir. Buna karşılık tasavvufi kaynaklarda kalbin yedi tavrı, nefsin yedi mertebesine karşılık gelecek şekilde anlatılmıştır. Ayrıca kalbin yedi tavrına karşılık gelen yedi seyr-i süluk

¹⁷¹ Selami Şimşek, “Son Dönem Rifâi Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri”, **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, 17, (2006), s. 263.

mertebesi de İlâhî’de genel görüşten farklıdır. Tasavvufi felsefedeki yedi tavr ve yedi makam şöyledir:

1. Tavr “te’min-i kalb”; makamı “seyr-i ilâllâh”
2. Tavr “sadrü’l kalb”; makamı “seyr-i” lillâh”
3. Tavr “hubbetü’l kalb”: makamı “seyr-i ‘alallâh”
4. Tavr “behcetü’l kalb”; makamı “seyr-i ma’allâh”
5. Tavr “şegâfü’l kalb”; makamı “seyr-i fillâh”
6. Tavr “fuâdu’l kalb”; makamı “seyr-i anillâh”
7. Tavr “süveydâu’l kalb”; makamı “seyr-i billâh”

İlâhî, kalbin tavrı sıralamasının ilkinde “sadr” üzerinde durmaktadır. Diğer kaynaklarda “sadr” ikinci sırada yer almaktayken İlâhî’nin şerhinde birinci sıradadır. Bu tavırda gönül ferahlar ve vesveseden arınır, İslâma vakıf olur ve Cenâb-ı Hakk’ın sırlarına ulaşır. Kalbin bu tavırdaki makamı “seyr-i ilâllâh”dır. Eraydın, Seyr-i ilallâh için şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

Seyr-i ilallâh; nefisten, gerçek vücut tarafına sefer etmektir. Gerçek vücut tarafına “ufuk-ı mübîn”¹⁷²ismi verilir ki vahdetin üzerini saran kesret örtüsünün kalkmasıyla son bulur. Seyr-i ilallâh ilmi bir harekettir. Salık bu seyr sayesinde basit bir ilimden, üstün ve şerefli olan ilme, ondan da “vâcibü’l-vücûd”un ilmine ulaşır. Bu ilim, mümkinat ilmi salikin gönlünden tamamen silindikten sonra meydana gelir ki bu hale “fenâ fillâh” ismi verilir.¹⁷³

Beyitte İlâhî’nin üzerinde durduğu ikinci tavrı “kalb”dir. Kalb, genel tasavvufi görüşte ilk sırada yer alır. Bu tavrın kaynağı manadır. İmanın yeri kalptir. Bu tavırda, ârif olan kalbini kontrol ederek ve dinleyerek her şeyi keşfeder. Kalb, Allah’a yakın olur, her türlü zorluğa katlanırsa ve bu anlayışla yoluna devam ederse Allah’la görüşme makamına ulaşır. Bu tavrın makamı “seyr-i lillâh”tır. Seyr-i lillâh; Allah için sefer etmek demektir.

İlâhî’nin sıralamasında üçüncü tavrı, “şegâf”tır. Şegâf, genel tasavvufi görüşte kalbin beşinci tavrı olarak ifade edilmiştir. Bu tavırda gönül, muhabbetin meskenidir. Eksikliklerini tamamlar. Kötü ahlâkı terk edip iyi ahlâk sahibi olur. Gönlün bu tavırdaki makamı “seyr-i ‘alallâh”tır. Seyr-i ‘alallâh; Allah üzere demektir. Gönül, tevekkül

¹⁷² ufuk-ı mübîn; kalb makamının son mertebeleri yerinde kullanılan bir ıstılahtır. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.541.)

¹⁷³ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s. 318

menziline ulaşarak katları birer birer çıkar. Şeriatı ilke edinir ve bu yolu takip eder. Şegâf tavrında kalp, Allah'ın isimlerinin tecelligâhıdır.

Tasavvufî görüşte altıncı sırada yer alan “fuâd”, İlâhî'nin şerhinde dördüncü sırada yer almaktadır. Bu tavrda Allah'ın cemâline mazhar olunur. Artık Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey geride bırakılmıştır. Allah'ın isimlerinin sırrı bilinir olduğundan artık gece ya da gündüz, açık ya da gizli her an Allah'la beraber olunmuştur. Makamı seyr-i ma'allâh'tır. Eraydın'a göre “Seyr-i ma'allâh; salikin her mertebede Allah Teâlâ ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şüphesi ortadan kalkar. Salik ahadiyyet makamına yükselir. Bu mertebeye “Kâbe kavseyni ev-ednâ” ismi verilir.”¹⁷⁴

İlâhî'nin şerhinde beşinci sırada yer alan “habbetü'l-kalb” tavrı genel tasavvufî görüşte üçüncü sırada yer almaktadır. Allah dışındaki her şeyin yok sayıldığı tavidir. Allahtan başka hiçbir şey görülmez olmuştur artık. Vahdetle bir olunmuş, kesretten uzaklaşmıştır. Makamı “seyr-i fillâh”tır. Eraydın'ın seyr-i fillâh tanımlaması şöyledir:

Seyr-i fillâh; Hakk'ın sıfatıyla muttasıf ve O'nun ahlâkıyla süslenerek “ufuk-ı a'lâ”ya¹⁷⁵ ulaşmak, bütün beşeri sıfatları yok kabul etmektir. Seyr-i fillâh'ın sonunda ilmî vecihlerden perdeler kalkar ve salike ledünnî ilim keşfedilmiş olur. Bu makam cezbe makamıdır. Bu seyre “bekâbillâh” ismi verilmiştir.¹⁷⁶

İlâhî, altıncı tavrı “süveydâ” olarak isimlendirirken; bu tavrı genel görüşte yedinci sırada yer almaktadır. Allah'ın ilmiyle hareket edilen tavidir. Bu tavrda kişi, gerçek ilmi (Allah'ın ilmini) anlar ve görünen âlemi idrak eder. Salik artık insanî tüm zaaflarından kurtulmuş, yüzünü tam olarak Allah'a dönmüş, gönlü tüm dünyayı kuşatmış ve tam anlamıyla Allah'la bir olmuştur. Gönlü Allah'ın aynası olmuş ve Allah'ın hazinesinin kaynağı olan tüm sırlara mazhar olmuştur.

Kalbin son yani yedinci tavrı “Mehcetü'l kalb” olarak adlandırılmış olmasına karşın genel tasavvufî görüşte yedinci tavrı “süveydâ”dır. Artık gönül Allah'ın tecelligâhıdır. Aşkın kaynağı keşfedilmiştir. Bu tavra ulaşanlar artık yedi tavrı da

¹⁷⁴ Eraydın, a.g.e., s. 318.

¹⁷⁵ ufuk-ı a'lâ; ruh makamının son mertebesi yerine kullanılmıştır. (Pakalın, a.g.e., s. 541.)

¹⁷⁶ Eraydın, a.g.e., s. 318.

özümsemiş ve vahdeti hamd ile yüceltmişlerdir. Makamı “seyr-i mu’allâ”dır. Seyr-i mu’allâ; yüce makam anlamındadır.

Îlâhî’nin kalbin yedi tavrından bahsederken kastettiği, her şeyin ilâhî makamdan beklenmesi gerektiğidir. Dünya sevgisinden tamamen uzaklaşılmalı ve tümüyle Hakk’a varılmalıdır. Zira ki bir gönülde iki sevgi olmaz. Çünkü gönül tektir, vahdettir. Allah tektir, birdir; ikiliği sevmez. Dünya sevgisine meyl edenler vahdete erişemezler. Vahdete ulaşanlar ancak ya bir tarikata yön veren kutb, ya evliya ya da peygamber olacaktır.

Îlâhî, bu beyitte ayrıca “fakr” kelimesi üzerinde durmuştur. Çelik, Fakr’ı şöyle açıklamaktadır:

Fakr terimi sözlükte yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu, maddi ve manevi bakımdan muhtaçlık gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu “fukûr”dur. Fakir’in kelime anlamı ise yoksul, aciz ve sıkıntı içinde olan kimse demektir. Çoğulu “fukarâ”dır. Istılâhta ise fakr, kişinin mev’hûm olan varlığından kurtulması ve fenâfillâh’a mazhar olması yerine kullanılan bir tabirdir. Fakir ise, bu dünyanın peşinde boş yere koştuktan yüz çevirerek hakikati, yani kendi var oluşunun sırrını soruşturandır. Bir başka deyişle fakir, her şeyden vazgeçerek, Allah Teâlâ’nın rızası ve inayetini araştıran sûfidir. Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk’a irca etmek, insanın şahsının amelinin ve halinin Cenâb-ı Hakk’ın bir lütfü olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek, onu besleyen bütün yolları kapamak ve her şeyin tasarrufunun Hakk’ın kudret elinde olduğu gerçeğini yaşamaktır¹⁷⁷.

Tasavvufi kaynaklarda bu şekilde ifade edilen fakr; Îlâhî’nin şerhinde, kalbinde yalnız Allah sevgisini taşıyan kimse olarak anlamlandırılmıştır. Gerçek anlamda fakr, dünyadan, âhiretten ve cennetin güzelliklerinden uzaklaşıp yalnızca Allah’ın rızasını gözetmektir. Zira ki Allah’tan gayrı olan her şey Allah’a giden yolda bir perdedir, engeldir. Fakr, her şeyden azade olup hatta kendi varlığından dahi geçerek Hak’la bir olmak, Îlâhî aşkla mest olup Allah’ta yok olmaktır.

Re’s-i kelb üstüne kılıcı namâz

Cerv ile eylemeyüp ikrâhı

Îlâhî’ye göre “re’s-i kelb”, Arapça’da “yüksek dağ” anlamına gelir ve bundan da hâsıl olan maksat, “yüce niyet” ve “yüksek gayret”tir. Müminlerin itaat, ibadet ve

¹⁷⁷ İsa Çelik, “Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr”, **Ekev Akademi Dergisi**, 2, (Güz 2001), s.192-193

amellerindeki temel niyetin, Allah'ın cemâlini görme şerefine erişmek olduğunu da belirten İlâhî, gerçek niyetin cennet arzusu ve cehennem korkusu değil, Allah'ın yüzünü görme ve O'na ulaşma gayesi olduğunu söyler.

Dönmez, “niyet”i şu şekilde tanımlamıştır:

Niyet sözlükte, kalbin hemen veya sonucu itibariyle maksada uygun bulduğu, yani bir yararı sağlayacağına yahut bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Dinî bir terim olarak ise niyet, “Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tâbi olmak üzere fiile yönelen irade” şeklinde târif edilir. İslâm âlimleri niyetle amel arasında ruh-beden misali bir ilişki bulunduğunu, niyetin kulluğun sırrı, amelin özü, ruhu ve direği olduğunu belirterek amellerin Allah katında değerli veya değersiz sayılması hususunda olduğu gibi dünyevî sonuçlarını belirlerken yapılacak değerlendirmeler bakımından da niyetin büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Fakat bu hususta üzerinde en fazla durulan özel delil Resûl-i Ekrem'in, “Ameller ancak niyetlere göredir” anlamındaki sözüdür. Niyetin önemiyle ilgili açıklamaları pekiştirmek için sıkça zikredilen bir diğer hadis ise “Müminin niyeti amelinden hayırlıdır”.¹⁷⁸

İlâhî de şerhinde niyetle ilgili görüşlerine delil olarak yukarıda bahsedilen iki hadisi göstermiş ve genel tasavvufî görüşe uygun bir açıklama yapmıştır. İlâhî, amelde riya kokusu olduğunu ancak niyette böyle bir şeyin söz konusu olmadığını çünkü niyetin halis olduğunu söylemiştir.

Bu konuda yine Dönmez, şu şekilde açıklama yapmıştır:

Gazâlî, niyet de amel de Allah'ın kuldan istedikleri (taat) arasındadır ve her ikisinin hedeflenen amaca katkısı ve etkisi vardır; fakat niyetin etkisi amelinkinden fazladır. Bir başka anlatımla niyet de amel de müminin Allah'a kulluğunun icaplarından ve bunların ikisi de kulun seçimini gerektiren işlerdir; ancak niyet amele göre daha önemlidir.” der. “Ameller ancak niyetlere göredir” (inneme'l- a'mâlü bi'n-niyyât) hadisinde geçen “bi'nniyyât” ibaresi değişik manalar takdir edilerek açıklanır. Burada niyetle ihtiyaç duyulan şer'î amellerin kastedildiğini düşünen âlimler hadise, “Ameller niyetlere göre sahih, muteber ve makbul olur” anlamını verirken diğerleri hadisin bütün amelleri kapsadığını ve hepsinde niyetin etkili olduğunu söyler¹⁷⁹.

İlâhî'nin “re's-i kelb” terkibine karşılık gösterdiği diğer bir kavram da “nefs-i emmâre”dir. Ona göre nefs-i emmâre mertebesinde bulunan kişi, res-i kelb gibi yaratılanları incitme ve rencide etme peşindedir.

¹⁷⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 33, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 169.

¹⁷⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.e., s. 170.

“Tasavvuf nefis kavramını; özellikle insanın bedeni bir takım arzu ve istekleri, eğilimleri olan, dürtüsel yönü dolayısıyla kötü huyların kaynağı olup arındırılması, eğitilmesi gereken ham tabiatı olarak ele alır. Kur’an’da “nefs”, “ruh ve beden bileşimi olan insanın bütünlüğü”, “bir varlığın kendisi ve özü”, “ruh”, “kişilik”, “kendi” gibi anlamlara gelmektedir.”¹⁸⁰

İslami düşünce sisteminde nefsin yedi mertebesi olduğundan bahsedilir. Bunlar en alt mertebeden en üst mertebeye doğru şu şekilde sıralanmışlardır: Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülhime, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râziye, Nefs-i Marziye, Nefs-i Kâmile.

Beyitte bahsi geçen nefis, en alt ve aşağı nefis mertebesi olan “nefs-i emmâre”dir. “Nefs-i emmâre”; bedenin doğal isteklerine meyleden, kötülükleri yapmayı emreden nefistir. Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre ise “Kişiyi helak etmeye çalışan, düşmana yardımcı olan, hevâ ve hevese uyan ve türlü türlü kötülüklerle itham olunan nefistir.”¹⁸¹ Özellikle şehvetin ve öfkenin, kalbi ve akli esir alarak gözü kör etmesi bu mertebede gerçekleşir. Nefs-i emmâre, nefis-i mutmainne’nin karşıtıdır.

Nefs-i mutmainne ne zaman güzel bir amel işlerse, buna karşılık nefis-i emmâre derhal o güzel ameli bozacak kötü bir iş yapar. Şehvetin ön planda olmasından dolayı “nefs-i şehvânî” de denilen nefis-i emmâre, kişinin en büyük düşmanı olduğundan onu ezmek, kırmak ve mücâhede kılıcıyla katletmek gerekir. Bunun için riyâzet yapılır, çile çıkarılır.¹⁸²

Genel anlamda beytin şerhinde İlâhî’nin öne sürdüğü görüşlerin bu konudaki genel kabulle örtüştüğünü görmekteyiz.

Yine İlâhî şerhinde, nefsin emirlerinden uzaklaşmayan ve onu terk yoluna gitmeyen zaruret anında yaşamayı sağlayacak kadar haram olmayan helal yiyeceklerden ve içeceklerden az yiyip içmeyen; az uyuyup az konuşmayan, yani riyazete ayak uydurup nefsi kontrol altında tutmanın namaz ve ibadetlerinin zayıflayacağını ve Hakk’ın emirlerinin üstünlüğüne ulaşamayacağını söyler. Aynı görüşün tasavvufta da hâkim olduğunu görmekteyiz. Uludağ, riyazeti farklı açılardan şu şekilde tanımlamıştır:

¹⁸⁰ Turgay Yazıcı, **Gazâlî’de İnsanı Tanımlayan Temel Kavramlar (Ruh, Kalp, Akıl, Nefs)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s.113-114.

¹⁸¹ Abdülkerim Kuşeyrî, **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, (tah. Ali Baltacı), Beyrut: Daru’l-Cil Yayınları, 1990, s.152.

¹⁸² Yazıcı, a.g.e., s.131-132.

Tasavvuf terimi olarak riyazet, nefsi eğitmek için onu bir takım tabii ve meşru arzularından mahrum etmeyi ifade eder. Riyazet “nefsin şehvet denilen beden ve dünya ile ilgili arzularını kırmak, bunları etkisiz hale getirmek, nefsi aklın ve dinin tespit ettiği sınırlar içinde tutmak” şeklinde de tanımlanmıştır. Tasavvufta, Hakk’ın emrine uymak ve akl-ı selimin gösterdiği yolda yürümek için bütün kötülüklerin kaynağı olan nefisle mücadele halinde bulunmak, ona muhalefet etmek esastır. Nefsin yeme içme ve cinsel arzularını, mal mülk, makam mevki, şan şöret gibi dünyevî talep ve tutkularını denetim altında tutmak için yemeyi içmeyi, uyumayı, konuşmayı azaltarak zaruret ve ihtiyaç haliyle sınırlamak, diğer taraftan nefsi zor işlere koşmak, nefsin hileleri karşısında uyanık olmak riyazetin esasını teşkil eder¹⁸³.

Beyitte “cerv” kelimesi ise kötü hasletleri terk etmemek, onlardan uzaklaşmamak anlamında kullanılmıştır. Yani İlâhî’ye göre cerv, nefsin kötü ve aşağılık özelliklerini terk etmemesidir. Cervden arınmadan re’s-i kelb ile kılınan namazın ise fayda vermeyeceğini belirten İlâhî, nefsin eğitilerek arındırılması gerektiğini böylece bu mertebeden yükselip zikir ile fikrin meşgul edilmesini böylelikle de Allah’a kul olmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Beyitte üzerinde durulan diğer bir konu ise nefsin ruhun merkebi olduğudur ve o olmadan ruhun yaya kalacağıdır. Bu anlamda nefse bir taşıyıcılık görevi de yüklenmiştir. Tasavvufî anlayışta “Nefis ve ruh aynı cevherdir. Ancak nefis, kötü huy ve davranışların; ruh da güzel huy ve davranışların yeridir. Bu sebeple ruh, terbiye edilmiş nefis; nefis de terbiye edilmemiş ruhtur.”¹⁸⁴

‘Aks-i rüy-ı nigârı suda görüp

Diyici aña mihr-ile mâhı

İlâhî, terkib-i bendin bu beytini şerh ederken “tecelli, hayret makamı, vahdet-i vucûd, âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr” kavramları üzerinde durmuştur. İlk olarak tecelli kavramından bahseden İlâhî, sevgilinin yüzünü, Allah’ın yüzünün güzelliği, isim ve sıfatlarının yansımaları olarak addetmiştir. Ayrıca su gibi saf ve temiz olan kalp, bir deryadır diyen İlâhî, bütün güzelliklerin de oradan temaşa edileceğini söyler. “Diri olan her şeyi sudan meydana getirdik. Enbiyâ/30” ayetinde de ifade edildiği gibi yaratılan her varlığın kaynağı sudur.

¹⁸³ Süleyman Uludağ , “Riyâzet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008,s.143.

¹⁸⁴ Yazıcı, a.g.e., s.130

Yine bu kısımda İlâhî, “âşık aynada maşuku görmüş olsa yine kendini görür” diyerek genel tasavvufî görüşteki “vahdet-i vücûd” kavramına değinir. Ell Hacc Hüseyin Vedad, vahdet-i vücûd kavramını şöyle açıklamıştır:

Vahdet-i vücûd kelamını zikretmek için o ilâhî vücûda sahibiyet icap eder ki, bu sahibiyet ancak Allah'ın kendi arzusu ile görüldüğü ilâhî gönül noktasının mazhariyetindedir. Allahımız görüldüğü gönül noktasından “Benden başka varlık yoktur.” buyurur ve bu kelâm Allah'a râcî'dir. O halde vahdet-i vücûd kelamını ancak Allah zikredebilir. Yani varlığın “Bir” olduğunu o vücutta kendini izhar eden Hakk'ın kelâmı ortaya koyar.¹⁸⁵

Kalp ise Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği yerdir. Tasavvufî anlayışa göre Allah'ın varlıktaki en şümullü tecellisi insandır. Bu nedenle Allah'ı en iyi insan bilir. O, insana ruhundan üflemiştir; o halde insan Allah'ın yeryüzündeki tecellisidir. Sunar, kalp kavramını şöyle açıklamıştır:

Bütün mana ve madde âlemlerini kendinde toplayan ve bunu gereği gibi de bilen kâmil insanın kalbi artık cilalanmış bir kalp bir ayna olur ki bu aynada yalnız ve yalnız Allah görünür, Zat görünür. Cilalı kalp olmak demek sırf mutlak varlık, sırf kendi olmak demektir. Çünkü burada artık fark yoktur, nisbet yoktur, gayrilik yoktur. Nisbet, ancak farkta olup bu da akıldır ki hayatı idamedir ve bunun için de nisbet zorunludur. Fakat zatta bunun hiçbirine lüzum yoktur.¹⁸⁶

Ceyhan da muhakkik sûfilere İlâhî'nin görüşünü destekler nitelikteki tecelli kavramı anlayışını şöyle izah etmiştir:

Tecelli Hakk'ın yaratma eylemidir. Hak her şeyde, her yerde ve her zamanda tecelli eder. “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve beni bilmeleri için mahlûkatı yarattım” hadisini yorumlayan bu sûfilere göre Hakk'ın tecellisini gerektiren temel sebep zatının bilinmeyi istemesidir. İlâhî zatta mevcut isim ve sıfatlar tecelli ettiği için Hak bilinmiştir. Eğer tecelli etmeseydi gizli kalacak, gizli kalacağından mükemmelliği ortaya çıkmayacak ve bundan dolayı bilinmeyecekti. Buna göre İlâhî zât ile âlemin ilişkisi isim ve sıfatlarının gerçekleştirdiği tecelli fiili sayesinde mümkün olmaktadır. Zira Hakk'ın bilinmesini sağlayan âlemdir ve âlemin niteliklerini kendisinde toplayan insandır. Âlem de insan da tecelli sonucunda meydana gelmiştir. “Eğer muhabbet olmasaydı tecelli, tecelli olmasaydı Allah bilinmezdi” sözü bu yorumu desteklemektedir. Muhakkik sûfilere göre tecelli, ilâhî zatın kendisi için kendisindeki tecellisinden başlayıp mahlûkatındaki tecellisine kadar uzanan sürecin tamamını kapsar. Bu süreç sonunda Hakk'ın zatı, sıfatları ve fiilleri vasıtasıyla insan idrakinin objesi haline gelir. Ancak bu idrakin gerçekleşmesi insanın Hakk'ın tecellisine mazhar olmasına bağlıdır. Bu mazhariyet beşerî ve nefsanî

¹⁸⁵ Ell Hacc Hüseyin Vedad, **Vahdet-i Vücûd**, İstanbul: Seçil Ofset, 1430/2009, s.12

¹⁸⁶ Cavit Sunar, “İnsan-Âlem İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Enstitüsü Yayınları**, say.3, (1977), s. 59.

özelliklerden arındırılan kalp aynasının cilâlanması, tecelliyi benimseme kabiliyetine erişmesiyle gerçekleşir. Bu kabiliyet fiilî hale geldiğinde tecelliler ortaya çıkmaya başlar.¹⁸⁷

Âşık aynada sevgilinin yansımısını görse aslında gördüğü kendisidir. Çünkü sevenin sureti artık sevilenin yüz güzelliğinin yansıması olmuştur. “Cemâl” Allah’ın güzelliğidir ki tüm güzellikleri içinde bulunduran sıfatıdır. “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” hadisi de bu görüşü destekler mahiyettedir. Âşığın aynada sevgiliyi değil de kendisini görmüş olması ikiliğin ortadan kalkması, vahdettir; yani vahdet-i vücûd telakkisidir. Aslında melekler de Âdeme değil, Allah’ın onda tecelli eden “cemâl, azamet, celâl” gibi sıfatlarına secde ederler.

Îlâhî’ye göre bazı Hak yolcuları fani vücutlarında Allah’ın ruhunun tecelli ettiğini sanırlar. Yaşadıkları bu durumu bizzat Hakk’ın tecellisi olarak görürler ve hayrette kalırlar. Ancak beşeri âlemde Allah’ın hâsıl olamayacağını anlarlar, her şeyden geçmeden O’na vasıl olamayacaklarını bilirler. Bu şekilde hayret makamına erişen talibin bu makamdaki matlubu, sevgilinin cemâlini görmektir. O bu makamda hiçbir şeyden korkmaz. Asıl mârifet O’nun güzelliğine erişmektir; lakin Allah’ın yaratılışına vakıf olan akıl, kendi acizliğini anlar ve hayrete vakıf olur. Tasavvufi görüşteki hayret de Îlâhî’nin görüşüne uygunluk arz eder:

Allah’ı tanıyan fakat bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hal anlamında kullanılan bir terimdir. Bazen sûfî, ilâhî tecellileri temaşa ederek hayrete düşer ve bu durumda hayretinin daha da artmasını diler. Hakk’ın varlığı konusundaki mârifet bizzat O’nun varlığı hakkında hayret içinde kalmayı icap ettirir. Çünkü kul Allah’ı tanıyınca bütünüyle kendini O’nun hâkimiyeti altında görür. Kulun varlığı ve yokluğu O’nunla, sükûnu ve hareketi O’ndan olunca O’nun kudreti karşısında hayrette kalır ve bütün varlığının bekası O’nunla olunca, “Ben de kim oluyorum?” der. Muhammed b. Vâsî de Allah’ı tanıyan kişinin sözünün az, hayretinin dâimî olduğunu söyler. Allah’ı tanıyan fakat ifadeye sığmadığı için O’nu tanıtamayan ve anlatamayan ârif suskun ve şaşkın bir şekilde hayrete düşer.¹⁸⁸

Îlâhî’ye göre âdemin gönlü yani gönül, uçsuz bucaksız bir deniz; âlemde var olan tüm varlıkları içine alabilecek azametli bir deryadır. Bu özelliğiyle de insan “âlem-i kebîr” olarak nitelendirilir. Öyle ki insan yerin ve göğün kabul etmediği kaftanı da işte ona âlem-i kebir denildiği için giyindi. Bu nedenle de Allah onu “Levlâke levlâke lema halaktü’l-

¹⁸⁷ Semih Ceyhan, “Tecellî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 40, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 241.

¹⁸⁸ Erhan Yetik, “Hayret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 17, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 60-61.

eflâk/Sen olmasaydın, sen olmasaydın, Ben âlemleri yaratmazdım.”¹⁸⁹ hadis-i kerimesiyle şereflendirdi. Böylelikle birçok ikrama da mazhar olundu. İnsan surette küçük; ancak manada büyük oldu.

İnsan, bütün âlemleri ancak insan suretine girmekle kendinde toplamış oldu. Çünkü madde ve ruh âlemleri ancak böyle bir suretteki varlıkta toplandı ve tamamlandı. Bundan ötürü de bütün âlemler yalnız insana hizmet eden kendi organları gibidir. İnsan gök ile yer arasında aracıdır. Bu sebeple gök ile yeri ayıran da birleştiren de insandır. Başka bir deyişle, insan “mutlak vücut”tur. Hiçbir şey kendi başına bir varlık değildir; her şey tek bir varlıktır, tek bir vücuttur ve vücut da “mutlak vücuttur”ve ezeli ve ebedidir.¹⁹⁰

Tasavvufi literatürde kâinata âlem-i kebir denilirken insana da”âlem-i sagîr” yani küçük âlem denmiştir. Bunun sebebi varlık âleminin unsurlarının bütünüyle insanda mevcut olmasıdır. İnsan kâinata bulunan bütün unsurların bir suretine sahiptir. Varlık âleminin bu unsurları kâinata dağınık bir şekilde bulunurken insanda toplu halde bulunur. Bu yönüyle insan, kâinatın bir özetidir. Hz. Ali’nin “sanırsın ki sen küçük bir varlıksın; hâlbuki sende büyük bir âlem toplanmıştır.” sözü bu duruma işaret eder. Bütün varlık âleminin yaratılış gayesi insandır. “Ey Habibim! Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” kutsi hadisi de bu hakikate işaret etmektedir.

Leyse fi’ d-dâr gayruhû deyyâr¹⁹¹

Diyüben idici müdâm âhı

Îlâhî, bu beyitte yine vahdet-i vücut kavramı, kalbin Allah’ın mekânı olması ve âh telakkisi üzerinde durmuştur. Allah’ın tezahüründen, tecellisinden başka gözünde ve gönülünde hiçbir şey olmadığını söyleyen Îlâhî’ye göre Allah bilinmek istemeseydi, O’nun tecellisi mevcudatta gerçekleşmeseydi, âlem vücut bulmazdı ve insan yaratılmazdı. Allah’ın dışındaki her şey mecazdır; hakikat olan yalnızca O’dur. Gönül sarayı içindeki ev sahibidir; yani Allah’ın evi kişinin kalbidir. O’nun evinde, O’nun tecelli ettiği gönülde, O’nun dışındaki hiçbir şeye yer yoktur. Mutlak varlık ve yüce koruyucu olan Allah’tan başka güç ve izzet sahibi olan yoktur. Tevhit eden de O’ndan başkasını hakikat olarak görmez; çünkü “künt-i kenz”e inanmıştır. Dolayısıyla görünen ve bilinen tek gerçek olan Allah’tır ve her görünen şey O’nun varlığına işaret eder:

¹⁸⁹ İsmâil bin Muhammed Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, C. II, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988, s.132.

¹⁹⁰ Sunar, a.g.e., s.98.

¹⁹¹ Evde, ev sahibinden başkası yoktur.

Hiçbir şey yaratılmadan önce ezelde sadece Allah vardı. Fakat yer, gök, zaman, mekân, hülâsa hiçbir şey yaratılmamıştı. Yalnız varlıkların âyân-ı sâbitesi, yâni ne şekilde yaratılacağı, taslağı, planı Allah'ın indinde vardı. Sonra, zaman, mekân vb. eşya yaratıldı. (...)Tanımanın evvel emirde ilk basamağı, bilmekten geçmektedir. Bildikçe sevgi, sevdikçe de yakınlık artacaktır. Bu yakınlık öyle bir safhaya gelecektir ki, sevilende yok olma hâli tahakkuk edecektir. Bundan sonra ise seven değil, sevilenden başka ortada bir şey kalmayacaktır.(...) Sufilerin varoluşu anlamlandırmada sıkça başvurdukları temel argümanlardan biri “ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım” “Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u’rafe fe-halaktü’l halka li-ye’rifunî” rivayeti ve bunun sağladığı fikri açıdır.” der ve ilave eder: “Cenab-ı Hak, insanı ve diğer varlıkları, Kenz-i mahfi vahdetinden izhar edip yaratmıştır. Kenz-i mahfinin ilk mazharı Hz. Muhammed’dir. (s.a.v) O, olmasaydı diğer varlıklar da yaratılmazdı. Bütün mahlûkat kenz-i mahfi zatının aynasıdır.¹⁹²

“Leyse fiddâr gayr deyyâr”, “Evde Allah’tan başka kimse yok” demektir. İlâhî’nin bununla kastettiği de gönülde yalnızca Allah’ın var olduğu ve O’nun dışındakilerin ise gönle giremeyeceğidir. Yine İlâhî, görüşünü desteklemek için “Lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke leh lehül mülkü ve lehül hamdü yühyî ve yümît ve hüve hayyün lâ yemût bi-yedihil hayr ve hüve alâ külli şey’in kadîr” (Allah’tan başka ilâh yoktur, O birdir ve dengi, ortağı yoktur. Mülk O’nundur ve hamd O’nadır. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayır, O’nun elindedir ve O, her şeye muktedir.) hadis-i şerifini kullanmıştır. Allah tektir, birdir. Gönülde O’ndan başkasına yer yoktur.

Ay ve güneş kavramları üzerinde duran İlâhî; “ay, güneşin aynasıdır.” der. Güneş olmasa ay ışık vermez. Güneş ayı nurlandırır; buna karşın aydan ışık almaz. Yani ki varlık, Allah’tandır; var oluşunu Allah’a borçludur. Allah’ın ise ona ihtiyacı yoktur. Allah, zamandan ve mekândan bağımsızdır, iyiden güzelden ayıdır. Ay, ışığını güneşe borçlu olduğu gibi seven de sevilenle ilişkilidir. Yaratıcı tektir ve O’nun dışındaki her şey O’nunla vardır, izafidir, geçicidir. Nasıl ki ay, güneşin nuruyla aydınlanıyorsa, geçici olan âlem de O’ndan vücut bulmuş, şekillenmiştir. O’nun tecellisidir, yansımasıdır.

Burada İlâhî, tasavvufi felsefedeki varlık birliği inancına (Vahdet-i vücut) sahiptir. Her şeyi yaratan tanrı, yarattıklarını kendinden yaratmaktadır. İnsanı da o yaratmıştır. O halde insan tanrının bir parçasıdır. Yaratmak, yoktan var etmek değil; görünmezken görünür olmaktır.

¹⁹² Engin Söğüt, Enstitüsü, **İsmâil Hakkı Bursevî’nin Kenz-i Mahfi Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler İstanbul, 2007, s. 20-22

Beyitte bir de “âh” kavramı üzerinde durulmuştur. İlâhî’ye göre leyse fi’ d-dâr yani gönlünde Allah’tan başkası olmayan salikin artık şüpheleri ortadan kalkmıştır. Öyle bir mertebeye varmıştır ki sürekli “âh” ederek Allah’ı zikretmektedir. Çakıroğlu, “âh” kavramını farklı kaynaklardan alıntılarla şöyle anlatmıştır:

Allah kelimesindeki ilk ve son harf bir araya getirilirse âh meydana çıkar. O halde âh Allah demektir. Âşıkın âh demesi, O’na sığınması anlamına gelir. Güneşin ışıkları elife(1) kütləsi h(2) harfine benzediğinden hergün âh (Allah) diyerek doğar. Cebecioğlu, “âh”ın anlamını “Arapça bir iç çekiş ve iştiaf nidası ve kulun aşk ateşi ile inleyişi” olarak verdikten sonra, tıpkı Uludağ’ın sözlüğünde olduğu gibi Allah kelimesinin ilk ve son harflerinden meydana geldiğine dikkat çeker. Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddi veya manevi bir acıyı, ağrı, ızdırıp, pişmanlık, esef, acıma, özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifade eder.¹⁹³

Pezük ise, “Tasavvuf kültürümüzde “âh” , Hak’tan gelen her şeye sessizce boyun eğmek gerektiğini ve bunu yapabilmenin zorluğunu anlatır”¹⁹⁴ der. Yine İlâhî, “âh” kelimesindeki elif harfinin vahdete delalet ettiğini, he harfinin ise Allah’ı temsil ettiğini söyler.

Hırka-püş oluben dönüp diridi

Leyse fi-cübbetî siva^c ilâhî¹⁹⁵

Bu beyitte İlâhî, salikin mârifet makamından halvet ve celvet makamına ulaşması ve vahdet-i vücud anlayışı üzerinde durmaktadır. Uludağ mutasavvıflara göre mârifetin “kalbin Allah’la olan hayatı”, “Allah’ı sıfat ve isimleriyle tanıyanın niteliği” ve “kalp gözüyle İlâhî gerçekleri görmek” olduğunu söylerken¹⁹⁶ halvet kavramını da şöyle açıklamıştır:

Zahid ve sûfilerin sürekli biçimde veya belirli aralıklarla toplumdan ayrı yaşamalarına “halvet, uzlet, vahdet, inziva” gibi isimler verilir. Tasavvufta genellikle halk ile beraber olan bir kimsenin Hak’tan uzak kalacağına inanılır. Ancak zahid ve sûfiler, gerçek halvetin kalben ve zihnen halktan ayrı kalarak kendini Allah ile birlikte hissetmekle yaşanabileceğini, bu durumda toplum içinde yaşamının kalben Hak ile birlikte olmaya engel teşkil etmediğini belirtirler. Nitekim bedenlen halktan ayrı olan bir kimse zihnen

¹⁹³ Tuba Onat Çakıroğlu, Fuzûlî Divânı’nda Âh Kavramı, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/9 Summer, Ankara, 2013, s.1970.

¹⁹⁴ Zehra Pezük, Ahmed Paşa Divânı’nda Âh Kavramı, **Dede Korkut Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi**, C.1, say.2, 2015, s.143.

¹⁹⁵ “Cübbemin altında Allah’dan başka bir şey yoktur” (Cüneyd-i Bağdadî)

¹⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Mârifet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.55.

onlarla birlikte olabilir. (...) İbnü'l-Arabî, maddi ilişkilerden sıyrılıp Hak ile birlikte olma mertebesine ulaşmış bir salikin artık bedeni halvete ihtiyacı olmadığını söyler. Çünkü halk ile olma hali de (celvet) artık halvete dönüşmüştür. Bu mertebedeki salik, yaratılmışlardan gelen bütün sesleri vesözleri İlâhî hitaplar şeklinde algılar. Şu halde celvet halvetten daha üstün bir haldir (el- Fütûhât, II, 484).¹⁹⁷

Yemek yemenin, çarşıda pazarda dolaşmanın halvet haline yani Hak ile beraber olmaya engel teşkil etmediğini ifade eden “halvet der encümen” anlayışı da beyitte üzerinde durulan konulardan biridir. Yine bu durumu Uludağ şöyle izah etmiştir:

Sohbeti ve hizmeti bir tarikat esası olarak kabul eden Hâcegân silsilesinin kurucusu Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, toplumla ilişkiyi kesmeden manen Hak ile birlikte olmaya büyük önem vermiş ve bu düşünceyi “halvet der-encümen” tabiriyle ifade etmiştir. Gucdüvânî'nin halifesi Hâce Evliyâ-yı Kebîr'e göre bu şekilde kendini tam anlamıyla zikre veren bir salik öyle bir mertebeye ulaşır ki çarşı pazarda dolaşırken bile kendi zikrinden başka bir ses işitmez.¹⁹⁸

Ayrıca beyitte “aynü'l cem” mertebesine de dikkat çekildiğini anlıyoruz. Uludağ (1191:257), “Aynü'l-cem‘ (ayn-ı cem‘), kulun insanî benliğini bırakıp kendisinde Allah’ın benliğini bulmasıdır.”¹⁹⁹ Hallac-ı Mansur’un “Ene’l Hak” dediği mertebedir. Yani artık kul Allah’ın rızasını kazanmıştır. Allah onun vücudunu ele geçirmiş, onun yerine görür, duyar olmuştur. Kul insan olarak şekil bulmakta,görünmektedir. Ancak ruhunda, kalbinde Allah’tan başkası yoktur.

Ol şehûn bir kemîne bendesiyüz

Tapmışuz bizde ol tapan rāhı

Bu beyitte İlâhî, mürşid-i hakikinin öneminden ve hakiki bir mürşide kul köle olma gereğinden bahsetmiştir. Hüseyin Vedad, mürşidi “Tasavvufta mürşid, müridleri gafletten uyandırıp ikaz eden, yaratılış gerçeklerini gösterip, hakikat sırlarını öğreten kimsedir ki, tarikat piri ve şeyhi de denir”²⁰⁰ şeklinde tanımlar. Allah aşkını gönlünde taşıyana, aşk ülkesinin padişahına, seyr ü suluk edene, Hak yoluna gidene, emrolunduğu gibi dosdoğru yol üzere yaşayana zavallı bir köle olduğunu söyleyen İlâhî, gönülden bağlanmış olduğu o

¹⁹⁷ Süleyman Uludağ, “Halvet der Encümen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 15, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s.387.

¹⁹⁸ Süleyman Uludağ, a.g.e., s.387.

¹⁹⁹ Süleyman Uludağ, “Ayn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.257

²⁰⁰ Ell Hacc Hüseyin Vedad, **Mürşid-i Muhkem Derviş-i Sadık**, İstanbul: Seçil Ofset, 2009, s.19

mürşidin emrine aşkla uyacağını ve onun dışındakilere bağlanmaktan da ar edeceğini ifade eder.

Hakiki bir mürşide bağlanan salik Hak yolunda ilerler ve seyr-i sülûk eyler. Sırat-ı müstakim yolunda olan, hakiki mürşide kul köle olan salik böylece doğru yolu bulur ve Hakk’a varır. Hüseyin Vedad, mürşid kavramını şöyle açıklamaktadır:

Manevîyatta maddi ve manevî bilgiye ihtiyaç vardır. Onun için mürşid’e gidilir. O gönülde Allah bizzat irşad edendir. mürşid de bir yetiştirme noktasından gelmektedir ve O’na diğer insanlara hitap etme yetkisi verilmiştir. Sadece malûmat ile mürşid olunmaz. Yetiştirme belirli bir noktaya gelindiğinde konuşma yetkisi verilir. Artık ilâhî izin ile konuşulmaktadır. Mürşid, Allah’a imanlı, inançlı ve mutî gönüller yetiştirmekle sürur duyar.²⁰¹

‘İşk bālā-yıküfr ü dîn diyenüz
Şevkile ara yirde geh gāhî

İlâhî, bu beyitte de aşkın, her şeyden yüce bir mertebede olduğu, tasavvufta “aşk” meselesinin temel olduğu hususuna değinmiştir. Tabiki “Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en u‘rafe fe-halaktü’l-halka / Ben gizli bir hazine idim, bilinip tanınmayı sevdim ve mahlûkâtı yarattım.”²⁰² hadisi incelendiğinde ve metinde de anlatıldığı üzere vahdet-i vücud penceresinden bakıldığında âşık ve maşukun bir olduğu, bizlerin Allahın tecellisi olmamız hasebiyle Allahın bizlerde kendi güzelliğini seyrettiği meselesine de değinilmiştir. İlâhî, Cenab-ı Hakkın Tur Dağı’na tecelli etmesi ve Hazret-i Musa’nın buna dayanamayarak bayılması olayına telmihte bulunmuş ve aşkın akıl yoluyla anlaşılamayacağı üzerinde durmuştur. Aşkın olduğu yerde dinin inkâr edilmesi söz konusu olmayacağı gibi şüphe ve zanna da yer yoktur.

İlâhî bu beytin şerhinde aşkı, adı var kendi yok, hayali bir kuş olan Anka’ya benzetmiştir ki Kaf Dağı’nın ardında yaşadığına inanılan bu kuş tasavvufî felsefede yokluğun ve vahdetin simgesi olmuştur.²⁰³ Yine bu beyitte İlâhî, zamandan ve mekândan arî tuttuğu aşkın kalbi saflaştırdığını, dedikodu ve masivadan uzaklaştırdığını söyler. Aşkın

²⁰¹ Ell Hacc Hüseyin Vedad, a.g.e., s.60

²⁰² Aclûnî, a.g.e., s. 132.

²⁰³ Süleyman Uludağ, “Anka”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.200-201.

aklı saf dışı bıraktığını belirten şarih, âşık olanın ne cennet nimetlerini ne de cehennem azabından uzaklaşmayı ne de yüce bir makama sahip olmayı arzuladığını söyler. Asıl maksat sevenle sevilenin bir olması yani vahdettir. İslâmî-Tasavvufî kanaate göre de hiçbir şey yaratılmadan önce ezelde sadece Allah vardı. “Yer, gök, zaman, mekân, hülâsa hiçbir şey yaratılmamıştı. Yalnız varlıkların âyân-ı sâbitesi, yani ne şekilde yaratılacağı, taslağı, planı Allah’ın indinde vardı. Sonra, zaman, mekân vb. eşya yaratıldı. Zamansızlıktan zaman, mekânsızlıktan mekân yaratıldı.”²⁰⁴

Tasavvufta kenz-i mahfî düşüncesine göre Cenab-ı Hak gizli bir hazine iken bilinmeyi dilemiş ve bilinmek için mahlûkatı yaratmıştır²⁰⁵.

Ve insan, ezelde, “Kâlû Belâ” anında muhatap olduğu Cenab-ı Hakkın kendisini “Elestü bi-Rabbiküm/Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabının güzelliği karşısında adeta vurulmuş ve ilk aşk şerbetini o zaman içmiştir. Dolayısıyla esasen mutasavvıfın varlık, bilgi ve değerler alanında ortaya koyduğu düşünceler birbiri ile yakından irtibatlıdır ve çoğunlukla kenz-i mahfî düşüncesinden kaynaklanan yorumlardan ibarettir²⁰⁶.

Yine bu beyitte İlahî’ye göre Cenab-ı Hakk zatını ve sıfatını göstermek istedi ve âşık ve maşukun gözünden kendi güzelliğini gösterdi. Bakan ve bakılan ortaya çıktı; isteyen ve istenen hazır oldu, gizli olan görünenle zuhur etti. Dışı içe gösterdi. Böylece birlik yolunda olan salık, birliğin sırrına vakıf oldu. Âşıkla maşuk, yerle gök onun gözünde bir oldu. Aşk mutlak olandır ve âşık ve maşukun özü aşktır.

Biz ki şabr-ı belıyyet itmeyenüz

Câhiliyyet yoluna gitmeyenüz

Bu beyitte İlahî, tasavvufta bir makam olarak görülen “sabır” kavramı üzerinde durmuştur. İlahî’ye göre sabır, âşıklık makamıdır ve şabr-ı belıyyetten kasıt ise ayrılığa dayanamamak, özlem ve kavuşamamanın azabına güç yetirememektir. Allah’tan gelen her

²⁰⁴ Şefik Can, **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, C. I-II, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, s. 307.

²⁰⁵ Ahmet Ögke, “Tasavvufta ‘Kenz-i Mahfî düşüncesi’ ve Sofyalı Bali Efendinin (960-1553) ‘Küntü Kenzen Mahfiyyen’ Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 12, (2004), s. 9-42.

²⁰⁶ Ahmet Ögke, **Vahib-i Ümmî’den Niyazî-i Mısıri’ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım**, Van: Ahenk Yayınları, 2005, s. 150-151.

şeye razı olmak, belalara sabretmek; cehaletten uzaklaşıp kâmil insan mertebesine erişmek fikri beyte hâkim olmuştur.

Genel tasavvufî görüşte ise mutasavvıflar, belânın Allah'tan geldiğini, insanlara sızlanmanın, dertlenmenin, bir tür Allah'ı şikâyet manasına gelebileceğini söylerler. “İradesini Allah'ın iradesine teslim eden kul, O'ndan gelen iyi veyakötü her şeyi “el-hayru fimahtârahullâh” (Hayır, Allah'ın seçtiği şeydedir) anlayışıyla kabul eder.²⁰⁷ Beyitte de İlâhî, bu genel görüşü savunur. Sabretmenin belayı kabul etmek ve Allah'a itaat etmek, ondan gelen her şeye boyun eğmek olduğunu ifade eder. Allah için, Allah yolunda, O'na kavuşma isteğiyle, O'nun aşkıyla, ondan gelen her şeye sabır gösterenin gerçek âşık olduğunu; böylece makamları kat edebileceğini söyler.

Tasavvufta bir makam olarak kabul edilen sabır,²⁰⁸ tasavvuf ıstılahında salikin Allah'tan başkasına şikâyetten ve inlemekten nefsinin uzak tutması olarak anlaşılmış, zahidlerin ve ahiret yoluna sulûk edenlerin en önemli esaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Yani sabır, dinin övdüğü ve teşvik ettiği ahlâkî bir sıfat ve ruhî bir kemal ifadesi olarak görülmektedir. Bu ahlâka ise nefsin, emredilen şeylere yönlendirilmesi ve zorlanması suretiyle ibadetlerin meşakkatine, belalara ve günah dışındaki zararlara tahammül göstererek ulaşabileceği vurgulanmaktadır.

Kur'an'da sabır, belâ ve musibetler karşısında direnç göstermeyi, hayırlı bir çabada zorluklara karşı dayanıklı olmayı, metaneti ve cesareti ifade eder.²⁰⁹ İmanın içindeki sabır ise; kişinin, başına gelen iyi kötü her şeye razı olup Allah'a olan güveninin esaslı bir cephesini yansıtmaktadır.²¹⁰ Önal (2008: 444), çeşitli bakış açılarıyla birlikte şöyle bir sabır değerlendirmesi yapmıştır:

Tasavvufta en mühim esaslarından biri olarak kabul edilen sabır, zâhitlerin dilinde de değişik anlamlara gelmektedir. Ebû Said Arabî sabrı, “bütün belâları gönül rahatlığıyla karşılamaktır” şeklinde açıklarken, İbn Atâ (ö.309/922), musibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayet etmenin sabır olduğunu ifade etmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) sabrı nefis mücadelesi bağlamında değerlendirerek şöyle tanımlamıştır: “Sabır, nefsin

²⁰⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 223.

²⁰⁸ Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî, **Avârifü'l-Meârif**, (trc., Dilaver Selvi), 2. Baskı, İstanbul: Umran Yayınları, 1995, s. 620.

²⁰⁹ Recep Önal, “Kur'an'da İmânî Ve Ahlâkî Bir Tavr Olarak Sabır”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2, (2008), s. 440.

²¹⁰ Önal, a.g.e., s.441.

arzularına karşı, insanın içindeki kötü duygulardan temizlenmesi, edepli ve güzel ahlaklı olmasıdır.” Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö.297/909) sabrın ne olduğu sorulduğunda: “Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermek, yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmektir” şeklinde cevap vermiştir. Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221) ise sabrı, tıpkı bir ölüde olduğu gibi, nefsin haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalması şeklinde yorumlamıştır. Yapılan tasavvufî târiflerden anlaşıldığı kadarıyla sabır, Allah’a teslim olmayı ve takdire rıza göstermeyi gerektirir. Allah’tan gelen her şeyi, ondan gelmiş olması münasebetiyle, hoşnutlukla karşılamak şeklinde anlaşılmaktadır.²¹¹

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda beyte tekrar baktığımızda İlâhî’nin de aynı görüşlere sahip olduğu çıkarımına varırız. Ona göre gerçek sabır, belaya katlanmak, Allah’tan gelene itiraz etmeden rıza göstermektir. Kur’an’da da ifade edildiği üzere azim sahibi peygamberler gibi sabretmek ilke edinilmelidir. Böylece bela ehli olanlar gerçek âşık olurlar ve makamları kat ederler.

Âkil ve âşığı karşılaştıran İlâhî, âkil olanda sabrın olmadığını ancak sabreden gerçek âşık olduğunu söyler. Ferhad ve Mecnun’u örnek göstererek âşıklığın sabır gerektirdiğini, ayrılığa ve acıya sabretmek gerektiğini söyler. Ancak ve sadece dünyevi arzularından arınan kişi aşkı bulur.

İlâhî, beyitte cahiliyet yolunda olmayanlar diyerek kastettiklerinin, yönünü Allah’tan çevirmemiş, arzu ve heveslerinin emrine girmemiş, gaflet uykusunda olmayan, gözleri Allah yolunda açık olup sapkınlıktan uzak kalanlar olduğunu söyler. Bunlar Allah’ı unutmazlar ve şeytanın vesvesesinden uzaktırlar. Şeytanın olduğu yere uğramazlar ve üzerlerinde şeytanın hiçbir etkisi yoktur. Kendini cehalet kirinden temizlersen ve hayvani özelliklerini terk edersen gayb âleminde işaretler alarak parlarsın ve böylece Mevla’yı görmeye kabiliyetin olur. Kişi “Allahtan korkun, Allah size öğretiyor”²¹² ayetine uyarak gözlerini Allah dışındakileri görmemek için kapatırsa Allah’ı görmesini sağlayan nurlarla donanır. “Şüphesiz o çok bağışlayandır”²¹³ vesvese elbisesini yıkarsa, takva elbisesinin nurlarına mazhar olur ki takva elbisesi, çok hayırlıdır.

²¹¹ Önal, a.g.e., s.444.

²¹² Bakara: 282.

²¹³ Nuh: 1.

Ruh kendini nefsin kayıtlarından temizlerse “mutmaine” makamının nurlarına mazhar olur.Bütün makamlarda vesveselerin mahvedilmesive hatıra gelen kötü şeylerin def edilmesi gerekir. Çünkü bu vesvese ve hatıra gelen şeyler tarikat yolunda ilerleyen mücahitlere engel olur. “En şiddetli riyazet gönle gelen düşünceleri bertaraf etmektir” demişlerdir.²¹⁴

İbadetler insanı Allah’a yaklaştırırlar, günahlar ise O’ndan uzaklaştırırlar. Bu nedenle salık, Allah’ın emirlerini yerine getirme konusunda ve nefse hoş gelen isteklerle mücadele etme hususunda sabra mecburdur. Çünkü nefsin, mayasında tembellik ve rahatlık vardır ve ibadetlerden hoşlanmaz. Hak üzerinde yoğunlaşmak ancak sabır sayesinde ki nefis hak yolunda olarak ibadetlerini gerçekleştirir.

Biz de rindiz ne şavm var ne şalât
Bize kallâşuz anıma hacc ü zekât

Bu beyitte ise İlâhî, tasavvufi literatürdeki gerçek oruç ve namaz kavramları üzerinde durmuştur. İmsak vaktinde başlanılan oruç ve namazla kibirlenilmemeli ve övünülmemelidir. Rind olan zahid gibi kibirli, hodbin ve bencil olmaz. Zahidin orucu ve namazı sadece bir ayinden ibarettir. Oysa rind, kibir ve kinden uzaktır. Tasavvufi felsefede olduğu gibi beyitte de savunulan görüş zâhidin tanrıya ibadet ve züdhle ulaşmayı amaçladığı buna karşın rindin ise bunun ancak aşkla mümkün olacağını savunmasıdır. İlâhî’ye göre rind ârif olandır ve Allah’ın sırlarına vakıf olmuştur. Onun namazı ve orucu riyasızdır. Onun tek amacı Allah’tır; Allah’la, O’nun isimleriyle var olmaktır.İbadetlerini cennet arzusuyla değil; Allah’a ulaşma arzusuyla yerine getirir.

Üç çeşit oruçtan bahseden İlâhî, bunları şu şekilde sıralamıştır: Savm-ı âvâm, savm-ı havâs, savm-ı hâssü’l hâs. Savm-ı âvâm, yemekten ve nefsi arzulardan uzak durmaktır. Savm-ı havâs, Hakk’ın zikrinden başka her şeyden kalbi uzak tutmaktır. Savm-ı hâssü’l hâs ise hem nefsin arzularından hem de sevgilinin müşahedesinin dışındaki her şeyden kalbi ve ruhu uzak tutmaktır. İlâhî’nin de asıl anlatmak istediği hass-ı havasın orucudur.

²¹⁴ Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar, **Hazînî, Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler -Yesevîlik Âdâbı ve Menâkıbnâmesi**, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 67.

Nefisle mücadele etmenin esası açlıktır. Açlık peygamberlerinvarı, evliyaların uydukları rehber, mârifet sahiplerininintaze baharı, zikredenlerin bülbül öten bahçesi ve ibadetehtlinin gözlerinin gül bahçesidir. Mârifet sahiplerinden şöyle demişlerdir: “Açlık, manevi ilhamlara mazhar olmak için ruhun cilasıdır.”²¹⁵

Sufiler ilk dönemlerden itibaren Müslümanları avam ve havas diye ikiye, bazen de avam, havas ve havassü'l-havas şeklinde üçe ayırmışlardır. Bu tabakaların en aşağısında bulunan avam, dini hükümleri caiz olup olmaması açısından değerlendirir ve tevil yoluyla ruhsat imkânı arar. Havas (veya evasıt), ruhsattan çok azimete ağırlık verir. Havassü'l-havas (ârifler) ise dini hükümleri ötekilerin sezemediği bütün incelikleriyle en iyi şekilde anlar ve uygular.²¹⁶

İslam felsefesinde, dinin itikat, amel ve diğer sahalarıyla ilgili talimatını taklit yoluyla benimseyen, naslarla bildirilenleri olduğu gibi, düşünmeden kabul eden Müslümanlara avam, bilgi ve inanç konularını akli delillere dayandırıp irdeleme yoluna gidenlere de havas denilmiştir. Uludağ, havas kavramını şöyle açıklamıştır:

Tasavvufi felsefede havas, özel bilgiler ve özel hallere sahip veliler anlamında bir tasavvuf terimidir. Tasavvufta, herkeste bulunmayan birtakım bilgilere ve hallere, yetenek ve ruh temizliğine sahip velilere havas veya ehl-i husus, bunların en üstün olanlarına hassü'l-havas veya hassatü'l- hassa adı verilir. Bunlar ibadet, ahlak, edep konularında hassasiyet göstermek, ruh ve kalp hallerini kontrol altında tutmak, nefsi günah kirinden arındırmak, İlâhî hakikati ve sırrı kavramaya çalışmak suretiyle bu ilme ulaşmışlardır. Büyük bir ruhi çaba ve manevi tecrübe ile kazanılan bu bilgilere “ilm-i husus” adı verilir. “Ledün ilmi” veya “batın ilmi” de denilen bu bilgi türü sufilere hastır. Havas ve hassatü'l-havas, bu ilim sayesinde Kur'an ve hadisten herkesin farkına varamadığı manaları bulur ve ortaya çıkarır. Mesela Hz. İbrahim'in gördüğü yıldız, his; ay, akıl; güneş, Hak nuru şeklinde yorumlanmış; bundan da avamın his, havassın akıl, hassatü'l-havassın Hak nuru ile irşat edildiği sonucuna varılmıştır.²¹⁷

Tasavvufta genellikle ibadet, hal, ahlak, edep, ilim ve irfan üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulur. Buna göre mesela bir ahlak kuralı alelade, iyi veya en iyi şekilde uygulanabilir. Avam bu kuralları alelade, havas iyi, hassü'l-havas ise en iyi şekilde yerine getirir. Kur'an'da, “Allah'a koşunuz! Zariyat/51” buyrulmuştur. Uludağ bunu şöyle yorumlar: “Bu buyruğu avam bilgisizlikten bilgiye, tembellikten çalışmaya, darlıktan genişliğe koşarak; havas habere dayanan bilgiden görmeye dayanan bilgiye, şekillerden ilkelere, huzurdan tecride koşarak; hassü'l-havas ise masivadan Hakk'a koşarak uygular.”²¹⁸

²¹⁵ Okuyucu ve Kaçar, a.g.e., s.77-86.

²¹⁶ Süleyman Uludağ, “Avam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 4, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 105-106.

²¹⁷ Süleyman Uludağ, “Havas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 16, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s.517.

²¹⁸ Uludağ, a.g.e., s. 517.

Beyitte İlâhî, Allah'ın rahmetine ulaşanların, namazın üç çeşit olduğunu bildiğinden bahseder. Bunlar da yine oruçta olduğu gibi avamın, havasın ve hass-ı havasın namazıdır. Avam için önemli olan namazı eda etmiş olmaktır. Havasın namazında amaç tüm varlığıyla ve tüm yönleriyle Allah'a varmak ve O'na yalvarmaktır. Hassü'l havasın namazı ise bütün samimiyetiyle Allah'ı beklemek ve O'nu gözlemektir. Çünkü onlar O'nun dergâhına yakındırlar ve tek gayeleri mârifete ulaşmak, Hakk'a varmaktır. Allah'a akıl yoluyla ulaşmaya çalışan zahidlerin gözü dünya malında olduğu için gece gündüz çalışırlar. Ancak nurani makamlara ulaşmaları için dünyalık olan canlarından vazgeçmeleri gerekir. Ârif olanın ibadeti yakarıştır ve hakiki yardım bağışlanma dileğidir. İbadetlerinde ikilik yoktur. Hak yolundaki rindler mârifet kadehiyle sarhoş olmuşlardır. Tüm makamları aşmışlar ve “Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik. Taha/1-2” ayetinin sırrına mazhar olmuşlardır.

Bize kâllâşuz anma hacc ü zekât

Burada İlâhî; kendilerinin veli olarak değil kallaş olarak isimlendirilmesini ister. Kallaş olanın; arzu ve heveslerinden vazgeçmiş, yokluğun ve fakir fukaranın şahı olduğunu söyler. Yani bu kişinin hac ve zekât gibi ibadetlere ihtiyacı kalmamıştır; görünüşte fakir olup keyfiyet olarak zengindir. Yokluk makamında olan kallaş, ibadetlere gereksinim duymaz ve yoklukta ilerler. Yokluk makamında olanlar, Hak yolunda olan rindler ve kendinden geçmiş olan kallaşlardır.

Her kim şavm u şalâtı terk itmez

Bulamaz hîç iki cihānda necāt

Kılmamağa şalâtile şavmı biz

Virenüz yazuben siccîl ü berât

Bu iki beytin şerhinde İlâhî; faydasız ibadetin zararlı olduğu dolayısıyla tarikat mürşitlerinden berat yani ilâhi yolun inceliklerini gösteren eğitim alınmadıkça namaz, oruç ve benzeri ibadetlerin sadece görünüşten ibaret kalacaklarını anlatmaktadır. Bir önceki beyitte olduğu gibi bütün ibadetlerin asıl manalarını bilmek ve bunları uygulamak gereğinden bahseder.

Sözlükte namaz ve oruç, Yahudilerin ve Hıristiyanların ibadetleridir. Oysaki namazın gerçek manası, Allah'tan rahmet ummak, bağışlanma, yakarış ve duadır. Eğer kişi, namazın ve ibadetlerin gerçek anlamına vakıf olmaz, batıldan ve anlamsız ibadetlerden vazgeçip, İslam dinine gelmez ve Hz. Muhammet'in ümmeti olmazsa dünya ve ahrette dert, hasret ve ıstırap içinde olur, meşakkatte kalıp kurtuluşa eremez, hayat bulamaz. Bu dünyada, her insanda bir Kâbe olduğunu söyleyen İlâhî, bu Kâbe'nin güneşinden ve nurundan birilerinin daha çok faydalandığından bahsederek yönünü kiliseden Kâbe'ye döndürmeyen ve gerçek bir rehberle bağlanmayan kişinin kurtuluşa eremeyeceğini, gerçek hacı olamayacağını ifade eder. Çünkü Hak ehli olan namaz ve oruçtan bir ders çıkarmalıdır ki sonunda cehennemden kurtuluşa vasıl olsun. Gerçek mürşide intisap eden onun güneşinin nuruyla karanlıktan, zalimlikten, azgınlıktan ve Hak yoldan ayrılmaktan kurtulmuş olur.

Hak yolundaki tarikat ehli kişiler, cimrilikten uzak dururlar ve aynı zamanda onlar cömertliğin ve bağışlamanın kaynağıdır. Kin ve kibirden uzak, fakirlik yolundadırlar. Bu insanları rehber edinip bu yolda olanlar, kıymetlenirler ve dünya ve ahrette kurtuluşa ererler.

Rûze bizim teyemmümüz komadı
Mişl-i Ceyhûn u Nîl ü Şaṭṭ u Fırât

Bu beytin şerhinde İlâhî, genel anlamda cezbesiz ve muhabbetsiz ibadetlerin boş ve faydasız olduğu üzerinde durmaktadır. Beyitte teyemmümle kastedilenin cezbesiz yolculuk olduğu söylenmektedir. Teyemmüm tarikata yeni giren için bir mertebedir ve Ceyhun, Nil, Fırat ve Dicle nehirleriyle anlatılmak istenen de bu cezbe halidir. Cezbe halinde olmayan salık, her ne kadar Allah'ı zikretse ve ibadetlerini en üst seviyede yerine getirse de Cenab-ı Hak'tan yardım gelmedikçe hidayet üzere olmaz. Yalnızca cezbe halinde olan kişi, gayret makamından seyir makamına ulaşır ve artık vasıtalı yolculuğa ihtiyacı kalmadığı gibi farz ibadetleri eda ederek değil seyr u süluk ederek bu makamda ilerler. Yılmaz'ın aşk ve cezbeyle dair tanımlaması şöyledir:

Tasavvufî manada aşk ve cezbe, insandaki iradeye etki eden bir iç kuvvettir. İnsan davranışlarını, karşı koymaya karşı yönlendiren bir iç çekim gücü, ya da iç motivasyondur. Hareket, ibadet ve davranışlarda gerekli olan enerjinin insanın iç dünyasında üretilmesi sonucu insanda herhangi bir zorlanma yaşamadan oluşan içten bir yöneliştir. Aşk ya da cezbe, ilâhî-vehbî bir çekiliş, Hak katına; iş cihetine süzülüdür. Mesleğinin âşığı, işinin muhibbi, ibadet ve hizmetinin tutkunu insanların içindeki ateşin adı aşk ve cezbedir. Aşk ve cezbe sayesinde insanlar işlerini “tav’an”; yani isteyerek ve hazla yaparlar.²¹⁹

Cezbe, Allah’ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan onu yakın nuru ile birden bire manevî makamlara yükseltmesidir. Allah’ın kuluna bir ihsanı olan cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu doğurarak ona bela ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Cezbe sırasında kul ruhuyla hakikatin kaynağına ulaşır, Allah’ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer ve kulluğundan habersiz hale gelir; vecd ve istiğrak haline girer. “Sûfiler, “Allah dilediğini kendisine çeker. Şura/13” mealindeki ayeti ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen, “Allah'ın kula olan cezbese, iki cihan halkının amellerine denktir.” anlamındaki sözü cezbeye delil sayarlar.”²²⁰

Beyitte cezbenin yanı sıra üzerinde durulan diğer bir kavram ise muhabbetir. Uludağ, muhabbet kavramını çeşitlendirip şu şekilde açıklamıştır:

Tasavvufta manevî hal olarak kabul edilen muhabbetin üç çeşidinden bahsedilir. Bunların ilki halkın muhabbetidir. Sevenin sevdiğini gönlünde tutup ona itaat etmesi bu tür muhabbetin şartıdır. İkincisi hakikat ehli dürüst müminlerin muhabbetidir. Bu türdeki muhabbet ehli, arzu ve heveslerinden arınarak sevdiğinin iradesine göre hareket etmeyi esas alır. Üçüncüsü sıddıklar ve âriflerin muhabbetidir. Sırf Allah’ın kadim olan sevgisine yönelmekten ve bu konudaki mârifetten kaynaklanan bu muhabbet, Cüneyd-i Bağdadi’nin dediği gibi seven kendi vasıflarının yerine sevgilisinin vasıflarına bürünür.²²¹

Beyitte İlâhî’nin sözünü ettiği muhabbet de bu üçüncüsü olan âriflerin muhabbetidir. Ona göre eğer salik muhabbetle dolu ise yüce Allah’ın sevgilisi olur. Teyemmüm safhasında olan salikin seyri henüz mülk âleminde bulunur. Oysaki cezbe hali temiz, saf ve yücedir. Bu hal üzere olan kişi “Biz sana kendimizden bir sevgi verdik”²²² ayetiyle vasıflanmıştır. Salik ölmedikçe yani nefsini öldürmedikçe teyemmümden kurtulamaz, övülen makama, Allah’la bir olmaya erişemez.

²¹⁹ H. Kâmil Yılmaz, “Eğitimde Gönül Faktörü Mevlânâ Örneği”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, say. 14, (2005), s. 24.

²²⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 504.

²²¹ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 386-388.

²²² Taha:39.

Ḳatl-i nefis itmişüz bilüb anı kim
Her ki bunda öldi buldı anda ḥayāt

Bu beyitte İllâhî'nin üzerinde durduğu konu, nefsin arzu ve heveslerinin tam tersini yaparak nefsi ıslah etme yani onu maddi dünyadan soyutlayarak öldürme düşüncesidir. Yani "Ölmeden önce ölünüz."²²³ hadisinden yola çıkılarak "nefsini öldürmek" meselesi anlatılmıştır.

İnsanın bu âlemdeki gerçek misyonu yaratıcısının belirlediği çizgide güzel ameller işlemek suretiyle kendindeki İllâhî sırları ve manevi latifeleri keşfedip açığa çıkarmak ve böylece; "kemale" erip, "tevhid" in hakikatine ulaşmak ve Hakk'a vasil olmaktır. Bu duruma ulaşmaya tasavvuf ehli "iradi ölüm" veya "ölmeden evvel ölmek" demişlerdir. "Ölmeden önce ölünüz." hadisi de buna işaret etmektedir.²²⁴

Ḥasenâtı bâ' id-i seyyi' edür
Seyyi' âtı mukarrebün hasenât

Ḥaḳḳ'a minnet şalât u şavmı şalup
Virenüz hoş Muḥammed'e şalavât

Biz daḥi bir 'alâ ḥiddetika vmiz
Bî-şalât u zekât u bî-şavmiz

İllâhî, terhib-i bendin bu üç beytinin şerhinde "ebrar ve mukarreb" kavramları üzerinde durmuştur. Ebrar kavramı, Allah katında üstün bir makamda bulunan veliler için kullanılmaktadır. Bu kişiler, oruç, namaz, hac ve zekât gibi ibadetlerini, bu ibadetleri gerçekleştirmiş oldukları için alacakları sevap gayesiyle yerine getirirler. Oysa mukarreb yani Allahın rızasını kazanmış, fena ehli olan kimselerin günah veya hasenat ile ilgileri kalmadığı bu yüzden de onlar için dünya ve ahretin önemsiz olduğu görüşü beyitlerin şerhinde ortaya konulmuştur. Erkaya, ebrâr ve mukarrebün kavramlarını şöyle açıklamıştır:

²²³ Aclûnî, a.g.e., s. 2/291.

²²⁴ Osman Türer, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, say. 5, (2001), s.12-13.

Ebrâr (الأبرار) ve *mukarrebûn* (المقربون) kavramları mutasavvıflarca müminlerin ve özelde tasavvuf ehlinin dereceleri ile ilgili olarak sıklıkla atıfta bulunulan kavramlardır. Öyle ki “Ebrârın hasenâtı mukarrebûnun seyyiâtıdır.” sözü mutasavvıflar arasında yaygın bir şekilde dile getirilen kelâm-ı kibâr haline gelmiştir. *Ebrâr*, *birr* (بر) kökünden türemiş bir kelimedir. *Birr* ise sözlükte “itaatkâr, sadakatli, vefâkâr, iyiliksever” anlamlarına gelmektedir. Râgıb el-İsfahânî, *berr* kelimesinin “denizin zıddı” yani “kara” anlamına geldiğini, ihtiva ettiği “genişlik/bolluk” anlamından dolayı “hayır işlerinde bolluk” yahut “kulun Allah’a itaatindeki bolluk” anlamında *birr* kelimesinin türetilmiş olabileceğini belirtir. Tasavvufta ise ebrârdan sâlih ve iyi müminler kastedilmekte, ahyâr (hayırlılar) ve ebdâl (özel bir evliya zümresi) kavramları ile aynı anlamda kullanıldığı da ifade edilmektedir.(...) Mukarrebûn, sözlükte “yakın olma, yakınlaşma ve yakınlık” anlamlarına gelen (قرب) kökünden türemiş olup “yakın olanlar” mânâsına karşılık gelmektedir. Tasavvufta ise Allah’a yakın olan kimseleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ayrıca tasavvufta kalplerini kötü huylardan ve süflî arzulardan arındırmış İlâhî inayetle ibadet etmeye muvaffak olan ama sürekli murakabe hal ve makamına henüz ulaşamamış olan kimselere *ashâb-ı yemîn* adı verildiği, bu mertebeye ulaşanların ise *mukarrebûn* olarak anıldığı belirtilmektedir.²²⁵

İlâhî’ye göre Allah’ı tanımayan kişi bencil ve kibirlidir. Ebrârın iyilikleri, mukarrebûnun günahları gibidir. Mukarrebûnun günahları Allah’a uzak olanın sevaplarıdır. Allah’ın makamından uzak olan bir kişi bir nefes kadar bu dünyada kalsa ve bu durumdan razı olsa bu, onun günahıdır. Çünkü mukarrebûnun sürekli teyakkuz halinde yani uyanık olması gerekir. Bunlar Allah dışındaki hiçbir şeye meyletmemelidirler. “Göz şaşmadı ve haddi aşmadı.” ayeti ve devamındaki “Gönül gördüğünü yalanlamadı.” ayeti bu durumu açıklayıcı mahiyettedir. Mukarrebûnun gözü Allah’tadır; O’nun yanında ve O’nun zatının arzusundadır. Sürekli O’nunla beraberdir, O’nu temaşa eder ve gözü O’nun dışında hiçbir şeyi görmez. Mülkün gerçek sahibinin yalnızca Allah olduğunu bilen mukarrebûn, yalnızca O’na muhtaç olduğunun da bilincindedir. Gayret edip dünyadan vazgeçenler yalnızca O’na ulaşabilirler. Mukarrebûnun amacı dünya nimetleri, dünyanın malı mülkü, tahtı tacı değildir. Onların isteği sadece Allah’a ulaşmak ve O’nunla bir olmaktır. Onların tek korkusu Allah’tan uzak kalmaktır.

İlâhî’ye göre yaratanın dışında halk ile meşgul olan kişi Allah’a uzak olur. Oysaki onun tek isteği Allah’la bir olmaktır. Çünkü onun malı da mülkü de Cenab-ı Hakk’ın zatıdır, cemâlidir. O’ndan başka her şey fanidir; bir ve tek olan O’dur. Bu yol mukarrebûnun yoludur ve onlar yalnızca Allah’a kul olurlar. Ancak bu yoldaki yolcu, kesretten vahdete erişir ve sevenken sevilen olur; yani Allah’la bir olur. Allah’ın sırlarına

²²⁵ Mahmud Esad Erkaya, **Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.53-57.

vakıf olan mukarrebûn için Allah’a uzak olanın amelleri gûnahtır. Mukarrebûn, artık “seni hakkıyla şükredemedik” makamına ulaşmıştır.

Îlâhî’ye göre samimi bir dil ve temiz bir gönle sahip olup doğruluk makamına nail olanlar için dünya ve ahret bir anlam ifade etmez. Onların tek isteği daha önce de belirtildiği üzere Allah’ın zatıdır ve “Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline; bu ikisi de Allah dostlarına haramdır” hadisi de bu söylenenleri destekler niteliktedir. Bu dünyadan uzak olanlar ehlullahtır ve onlar eksik ve noksan olduklarını düşünürler. Bunlar artık namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerden geçmiş ve bunların işleri, fikirleri, zikirleri yalnızca Hak olmuştur. “Şükredene karşılığını veririz.” ayetinin sırrına vakıf olmuş, her şeyden bigâne kalmış, şükür üzere hareket eden evliyaullah için cennet ve cennet nimetlerinin bir anlamı yoktur. Bunların gayeleri, amelleri yapıp sevap kazanmak değil; kendisini aşağı kusurlu, günahkâr görüp Allah’a yakın olmak; O’nun nuruyla nurlanmaktır.

İdüben hâzrete münâcâtı
Dileyüb dürlü dürlü hâcâtı

Bu beyitte Îlâhî, salikin yolculuğunda (sülûkunda), insan-ı kâmil noktasına vardığında en mükemmele yani tenezzül makamına ereceğinden söz eder. Artık tüm yaratılmışları batıldan Hak yoluna, doğru yola davet eder ve tüm insanlara doğru yolu gösterir. Yalvarıp yakararak arzularını bildiren salik; böylece hem aczini itiraf eder, hem de kibir ve üstünlük göstermeyerek miskinlik makamına erişir.

Künc-i mescidde mu‘tekif oluben
Cân u dilden idüp ‘ibādâtı

Halvet-i hânkâhda diz çöküben
Çeküben şevk ile riyâzâtı

Bu beyitlerde Îlâhî, lisan-ı hal üzere vaiz olan Hz. Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) seher vaktinde Allah için dua ettiğinden ve duasına Allah’ın dışındaki hiçbir şeyi ortak etmediğinden söz eder. Bu durum O’nun ümmeti için gösterdiği bir terbiye şeklidir. Âdem’in ve âlemin yaratılış gayesinin bizzat Peygamberimiz’in zatı olduğunu söyleyen

Îlâhî, O’nu Cenab- Hakk’ın zatı ve sıfatlarının bir yansıması, aynası olarak gösterir. Öyle ki mürşit olan ve Hakk’a yakın olan, ibadetleri ve taatlerinde sürekli olmalı, böylece onu gören halk da o yönde hareket etmelidir.

Hamd-i bî-ḥad Ḥüdā-yı yektāya
K’eyledük özümüz ḥarābātī

Yukarıdaki beyitte , “حمد” (hamd) kelimesinden “حد” (had) kelimesi çıkarıldığında geriye “ م “ kalır; yani övgünün sınırı kaldırılınca “mim”in ortaya çıkacağını söyleyen Îlâhî, “mim”den kastedilenin sevgilinin ağzı olduğundan söz eder. Asıl kastedilenin ise yüce Allah’ın zatının eşsiz ve benzersiz sahibi olan Peygamberimiz Hz. Muhammet Mustafa (s.a.v.) olduğunu söyler. İnsanın sözünde sınır olmadığından bahseden Îlâhî, kişinin sürekli yaratana hamd ve şükretmeyi adet haline getirmesinin gereğinden bahseder. Çünkü Hz. Muhammed’in bile Arap olsun olmasın herkesin efendisi olduğu halde “Sana layık olduğun övgüyü yapamam.” ve “Sana hakkıyla şükredemem.” diyerek acz makamında bulunduğunu ifade eder. Ancak eşi ve benzeri olmayan yüce Allah’ın sırlarına vakıf olanlar bunu kavrayabilirler.

Îlâhî’ye göre, “hamd” kelimesindeki “mim” harfinden kasıt Hz. Peygamberdir. “Mim”, “Ahmed”in simgesidir ve O, Hakk’ın birçok isminin tecelligâhıdır. Çünkü Allah, bunu O’na layık görmüştür. O, Allah’ın zatını ve sıfatlarını zatında toplamıştır. Genel tasavvufi yorumlar da Îlâhî’yi destekler niteliktedir. Yeniterzi, mim harfi ile Hz. Peygamber ilişkisini şöyle yorumlamıştır:

“Mîm” harfi; Hz. Peygamber’in en meşhur isimlerinin ilk harfi olması sebebiyle kültürümüzde Hz. Peygamber için âdetâ bir sembol olmuştur. Yüce Peygamber’in “mîm” harfiyle temsil edilmesine dâir en ilginç örnekler halk edebiyatında mevcuttur. Halk şairleri elif-Allah, cim-Cebrâîl, kâf-Kuran-ı Kerim ve mîm-Hz. Muhammed ilgilerini sık sık dile getirirler. Mîm harfinin Yüce Peygamber’le bir diğer ilgisi de Ahmed isminden mîm çıkarıldığı zaman geride kalan Ehad ile Cenab-ı Hakk’ın birliğine işaret edilmesidir. Dolayısıyla Ahmed’den Ehad’ı yani Allah’ı ve Allah’ın birliğini bilmek esprisi ile Hz. Peygamber’in ehadiyyete mazhar olması ve nûrunu doğrudan Cenab-ı Hak’tan aldığı edebiyatımızda sık sık konu edilir. Mekân veya mevcudiyeti temsil eden mîm harfiyle de hem Hz. Peygamber’in, hem de âlemlerin cismânî varlığı anlaşılır.²²⁶

²²⁶ Emine Yeniterzi, **Edebiyatımızda Hz. Peygamberin İsimleri ve Harflere Dair**, İstanbul: Yüzakı, 2006, s. 3.

İlâhî'ye göre Hz. Peygamberi simgeleyen “mim” tüm âlemi kuşatmıştır. O, sahip olduğu ilmi ile âlim olanın dahi ilminin âlimi olmuştur. Mümindeki “mim” de budur. İnsandaki ilim de Hz. Peygamber'den insana öğretilmiştir. İnsandaki her şeyin kaynağı Hz. Peygamber'dir. Yani mümin, ciddiyet, gayretle ve sonsuz bir ahd ile tüm İlâhî ilimlere vakıf olup beytullahı gönlünde taşırsa, yaratanına hamd edip O'na layık bir kul olursa, O'nun rızasına ermiş olur. Allah'ın sıfatlarına ulaşmaktaki maksat, yokluk makamına erip orada ikamet etmektir. Sonsuzluk yokluktadır. Allah aşkının cezbisine tutulan, hakikate ulaşır ve Allah'ın ilmine nail olur. Hz. Mevlana'nın beytini örnek gösteren İlâhî, bülbül gibi kokuya ve renge, zahid ve abit gibi cennetteki huri ve köşklere aldananın, Hazretin huzurundan uzaklaşıp huzurunun kaçacağını söyler. Allah dışındaki şeylere ilgi duyan, kibirlenir, büyüklenir; dünyanın malında, mülkünde gözü olmayan ise yokluk makamına nail olur, Allah'a ulaşır. Ebrara bağlanan Allah'ın sırlarına ulaşır. Sekizinci cennette olanlar onun meyvesini yiyebilirler. Çünkü orda huriler, köşkler ve cennet bekçileri yoktur; gönülden zikretmeyene de burada yer yoktur. Burada olan için züht, taat, cennet, huri amaç değildir. Orada ikilik yoktur. Şayet salık, Allah'ın habibini rehber edinirse Allah'ın sonsuzluğuna erişmiş olur. Bu durumda onun için cennet de cehennem de bir olur. Aşk, âşık ve maşuk bir olmuş, ikilik ortadan kalkmış olur.

Müdmîn-i hâmr olup müdâm içêrüz
İdüben hoş kazâ-i mâ-fâtı

Terk idüb şürb-i şerbet-i şekeri
İçenüz 'ışkile şarâbatı

İlâhî'ye göre, himmet şarabını sürekli olarak içmekten kuvvet bulan aşk sarhoşu, kabı görse içindeki şarabı tanır ve sürekli onu gözetip Allah'ın dışındakine, fani olana değer vermez. Süluk ehli, bir şeye baksa, Allah'ın dışındaki bir şeyden üzüntü duysa, “Gördüğüm her şeyde Allah'ın tecellisini görürüm” anlayışı onun gözünün aydınlığı olur ve “Her şeyi Allah'la görürüm, hiçbir şeyi Allah'tan ayrı görmem” anlayışı onun yaşam tarzı olur.

Yine İlâhî'ye göre, aşk sarhoşu mana şarabını içerse, bu aşkla zahirden batına geçer. Kendinden geçip sürekli Allah'la beraber olana aşk sarhoşu denir. Her şeyde

hakikati, kesrette ise vahdeti görür. Nebi aleyhisselamın, “Allah’ım bana eşyanın hakikatini göster” duasında dediği gibi artık gözündeki perdeler kalkar ve eşyanın hakikatini görmeye başlar. Eşyanın hakikati hak olandır, mecaz olan değildir. Mecazlar hakikate ulaşmada köprü görevi gördüğü için, tarikat ehli olmadan, hakikat ehli olunmaz. Mana yolunun yolcusu olan salık, ancak başladığı mertebeden pişman olup, eşyanın hakikatini bilir ve kavrarsa yolculuğunun sonuna ulaşabilir. Kaybettiklerini kazanıp hakiki mükâfatı elde etmek isteyen tarikat ehli, dünyanın nimetlerini ve nefsin arzularını terk edip gerçek aşkı bularak hakikat erbabı olur.

Bizüz ol dilber-i harâbâtî

Ortadan götüren izâfâtî

Îlâhî, bu beytin şerhinde üç konu üzerinde durmuştur:

1. İnsan-ı kâmil olan bir şeyh artık kendi vücudunu ortadan kaldırıp Allah’ta fani olduğu için kâinatta Allah’ın isim ve sıfatlarıyla iş görür. Zira kendi benliği artık ortadan kalkmıştır.
2. Kendi benliğinden geçip insan-ı kâmil mertebesine erişen böyle bir şeyhe intisap etmeyen salık, bu makama kendi başına varamaz.
3. Allah’ta fani olmanın şartı kendi izafî varlığından vazgeçmektir. Bundan vazgeçen kişi tevhidi bulur.

Kul, bu durumu şöyle açıklamıştır:

Mürit, gassalın önündeki cenaze gibi kendini şeyhine teslim etmeli, iradesini tamamen ona bırakmalıdır. Allah’a teslimiyetin yolu, şeyhine teslimiyetten geçer. Şeyhinde fani olmak, Allah’ta fani olmaya başlangıçtır. Müridinin her hâline vâkîf olan, onun manevi gereksinimlerine göre zikir, vird, nafile ibadet gibi eylemlerini nicelik yönünden belirleyen ve ona en uygun yol haritasını çizen şeyh; Allah’ın yeryüzündeki halifesi, Hz. Muhammed’in de nâibi olarak görülür. Tasavvufi görüşe göre “insan-ı kâmil” denilen bu kişiler, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması itibarıyla onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve beş hazreti, yani varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insanlardır. Allah’ın zat, sıfat ve isimlerinin aynası olan bu kişiler âdeta Allah’ın sureti, Allah da onların ruhu gibidir. Diğer taraftan insan-ı kâmil âlemin ruhu, âlem de onun suretidir.²²⁷

²²⁷ Erdoğan Kul, “Tasavvufî İzlekler Açısından Necip Fazıl’ın Şiirleri Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, say. 2, (2015), s.174-175.

İlâhî'ye göre mürşit fena makamında bulunur ve o, beka ehlidir. İyi bir mürit, beka ehli olan ve fena makamında bulunan şeyhine tam bir teslimiyetle bağlı olmalı ve mürşidinin sözlerinin sırrına vakıf olmalıdır. Yani Hakk'ın aşığı, halkın sevgilisi olmalı; içi dışı Hak sevgisiyle dolmalıdır. Mürit, fena makamında bulunan bir mürşide ilgi gösterir ve intisap ederse kendinden geçer; mürşidinin sıfatıyla sıfatlanır. Tarikat ehline rehber olan mürşit ise Allah'ın yeryüzündeki tecellisidir. Bu yönüyle o, birçoklarının gönlünü alıp onlara kalben yol gösterici olur.

İlâhî'ye göre bir mürit, kırk yıl boyunca taat üzere ömrünü geçirmiş olsa da eğer bu yolda kendine bir mürşidi rehber edinmemişse isyankârdır ve günah ehlidir. Onun için bir mürit ancak Hak ehli bir mürşide hizmetkâr olursa hidayete erer, Hak yoluna ulaşır. Dünya ile alakayı kesip Musa'nın asası gibi himmet asasını eline alan kişi, Musa'nın karanlık bir gecede ateşi görüp yolunu bulduğu gibi nefsinin karanlıkları içinde hidayeti bulur ve böylece Hakk'ın tecellisine mazhar olur.

Hakka vasıl olabilmek için kâmil bir mürşide intisap etmek şarttır. Bunun için de dünya ile tüm alakayı kesmek gerekir. Vahdete ulaşmanın yolu, maddi varlığı yani dünyevi istekleri ve nefsi arzuları terk etmektir. Sonsuzluk yolunda Hakk'a ulaşmanın şartı vücudu yok edip dünyayla bağını koparmak ve benliğinden geçmektir. İzafet yok olmadan tevhide ulaşılamayacağını söyleyen İlâhî, bunu da ancak dünyayla alakasını kesen tevhit ehlinin bilebileceğinden bahseder. İzafet yani geçici olan, şahsi de olabilir, bedeni de. Enaniyet ise benlikle alakalıdır. Hak yolunda olan hal ehline enaniyet yakışmaz. Yani bir kıl nispetinde dahi olsa enaniyetten uzak olmalıdır. Hak yolunda olan kişi aynı zamanda dedikodu etmekten de sakınır. İkilikten vazgeçen birliğe ulaşır ve dünyayla alakayı kesip Allah'a yönelir. İkiliğin ve birliğin manasına vakıf olabilen kişi ancak vahdete ulaşır tek ve bir olana erişir. Tüm varlıkların hakiki kaynağına ulaşmanın yolu taklitten kurtulmak; benliğinden ve bedeninden geçerek tek, bir olan Hakk'a kul olmaktır.

Eydeyüm yine diñle bir ma' nî

‘Ayn-ı ma' nî durur degül da' vî

Biz hemân bir elif diyüp duranuz

Dimeyüp ‘ömrümüzde bir kez bâ

İlâhî bu beyitlerde, “elif-vahdet” ilişkisi üzerinde durmuştur. Aşkın birliğine inandığından beri onun dışındaki her şeyle alakayı kestiğini söyleyen İlâhî; yaratıldığımız zaman, evveli olmayan Rabbimizden ilk öğrendiğimiz harf, “elif” olduğu için daima onu tekrarladığını vurgular. Ayrıca birlik toprağıyla yoğrulduğundan, ikiliği ortadan kaldırıp, benliği günah sayarak, Hak yoluna yöneldiğini de belirtir. “Elif’le Allah’a bağlandık, kulluk ettik, bu kullukla vahdete erdik, onun dışında kalan her şeyi günah bildik.” diyen İlâhî, bir kez bile “ba” demediğini, ikilikten uzak durduğunu, ikilikte kalanın ise Allan yolunda olmayacağına kanaat getirdiğini ifade eder.

Yine beyitin tamamında; Allah yolunda gece gündüz, sürekli “elif” gibi dik durup onun hizmetinde bulunduğu, Allah’ın cemâline ulaşma niyetindeki salikin daima elifle bir olmak zorunda olduğu, elifin kesret ehli için çokluğu, vahdet ehli için birliği ifade ettiği, elifin bütün harfleri bünyesinde topladığı ve bu yüzden bir kez dahi eliften geçip “ba” demediği yani vahdetten kesrete düşmediği, ömrünü vahdete adadığı, ömrü boyunca asla ikiliğe kapılmayacağı ve daima birlik üzere olacağı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Düz bir çizgiden ibaret olan elif harfî, noktası bulunmadığı ve kendisinden sonraki gelen harfe bitişmediği için kesrete bulaşmamış, kayıtsız, olarak da vasıflandırılır.²²⁸

Yine Taşlıcalı Yahya Bey’in,”Harf-i elif gibi yürüvar ayn-ı vâhid ol / Halk ortasında kalma hemîşe niteki lam” şeklindeki beyti “elif harfî gibi tek ve yalnız yürü, lam harfî gibi halkın arasında kalma.” diyerek elifin tasavvufî düşüncede kazandığı kesretten kaçıp vahdete ulaşma anlayışına örnek verilmiştir.²²⁹

Ğusl idenüz gelende gönlümüze

Bâğ-ı Firdevs ü ravza-i ‘uqbâ (cennet-i a‘lâ)

Bu beyitte İlâhî, salik için önemli olanın cennet ve nimetleri değil; Allah’ın rızası ve cemâli olduğu düşüncesini vurgulamıştır. Hak ehli için huriler ve köşkler, cennetin süsü olarak görüldüğünden, kusursuz bir hak ehlinin bunları arzulaması günah sayılır. Âşık olan, cennetten ve onun nimetlerinden uzak durur. Şayet kalbine cennet hevesi düşer ve o durumdayken pişmanlık gözyaşlarıyla gusl etmezse temizlenemez; “Şüphesiz Allah çok temizlenenleri sever.” ayetinin sırrına da mazhar olamaz. Bu kişi için cennetin nimetleri,

²²⁸ İskender Pala, “Harfler Dünyası”, **Müstesna Güzeller**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997, s. 146.

²²⁹ Mustafa Uzun, “Elif”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 37.

cehennemden beter olur. Çünkü asıl gaye, Allah'ın cemâline nail olmak değil de cennet nimetlerinin hevesine düşmek olursa bu salık için en büyük günah sayılır.

İdeal olan Allah'ın cemâlinin görülmesi bütün cennetten çok üstün ve yücedir. Bu bağlamda ahiret bizi Allah'tan ayıran bir perdedir; ahiret fikri insanın benliğini o kadar çok sarmaktadır ki, insanları Allah fikrinden uzaklaştırmakta ve onlara dalgınlık vermektedir. Bundan dolayı Allah'ın yüzünü perdeleyen her şey sûfiler için iğrençtir. Allah'ı görmeye ulaşmak için yeryüzü engelinden daha kalın olan ahiret perdesidir. Mükâfat arzusu ve ceza korkusuyla bu perde müminlerin kalbinden çıkarılmalıdır, zira Allah'ın bizzat kendisi sevilmelidir.²³⁰

Yunus Emre, “Cennet cennet dedikleri /Üç beş köşkle üç beş huri /İsteyene ver sen anı / Bana seni gerek seni” beytiyle tasavvuf ehlinin tek amacının Allah'ın cemâline kavuşmak olduğu ve dünya nimetlerine bağlanmadığı gibi, cennet, huri ve köşk gibi ahiret varlıklarına da bağlanmamak gerektiğini anlatmaktadır.²³¹

Hoş vuzû dutanız geçende müdām
Fikrümüzden bizüm gam-ı dünyā

Bu beyitte İlâhî, zahir-batın temizliği meselesi üzerinde durmuştur. Dünya işleriyle meşgul olmayız; ancak az da olsa dünya zevkleri aklımıza gelse nedamet duyar, hasret suyuyla temizlenir ve o pislikten hemen uzaklaşırız. Taharet iki türdür; biri zahir ve biri batındır. Batın temizliği yani iç temizlik, Allah ehline özgüdür ve onun kalbi daima nöbettedir, uyanıktır. Zahir temizliği yani dış temizlik ise avama özgüdür, havasın değildir. İhlâs sahibi olanlar bunu bilirler. Zahir temizliği cismi pak ve arı eder, batın temizliği ise kalbi saf ve temiz tutar. Gönül Allah'ın dışındaki her şeyden pak olmalıdır, kalbi temizleyerek ruh arındırılmalıdır. Dışını kötülüklerden arındır, içini ise Allah aşkıyla doldur; böylece tam bir birlik oluşur. Zahiri ve batını saf olanın zahiri, batınının aynası olur ve bu kişi boş heveslerden uzak olup güvenli makamda oturur.

Zahirî ve bâtinî olmak üzere iki çeşit temizlik olduğunu söyleyen Semerkandî, zahiri tahareti sağlayan şeyin, şeriatın vasfettiği ölçüdeki bir su; bâtinî tahareti sağlayanın ise tevbe, telkin, tasfiye ve sülûk olduğunu ifade eder. Semerkandî, batın abdestinin, kibir, kendini beğenme, haset, kin, gıybet, dedikodu, iftira, yalan, hıyanet vb. fiillerle bozulduğunu ve yenilenmesinin gerektiğini belirttikten sonra şöyle devam eder: “Batın abdesti, kötülüklerden ihlâslı olarak tevbe etmek, pişmanlık duymak ve istiğfar ederek tevbeyle yenilemekle elde edilir, ârif, namazının tam olması için, bu tür afetlerden tevbesini

²³⁰ Kasım Kocaman, “Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya”, **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. 1, say. 4, (2016), s.573.

²³¹ Süleyman Gökbulut, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 19, (2007), s. 259.

muhafaza etmelidir. Zahir abdesti ve namazı günde beş vakit olduğu halde, batın abdesti ve namazı gece gündüz, bütün hayat boyu, süreklidir.”²³²

Mutasavvıflara göre batın ilmi, Hz. Peygamber tarafından bazı sahabelere öğretilen, İslam’ın yanında olan ve ondan ayrı olmayan ayet ve dogmaların anlamlarını kapsayan bir ilimdir. Uludağ, batın ilmi kavramını örneklerle birlikte şu şekilde açıklamıştır:

Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre Hz. Musa’nın Hızır’dan öğrendiği “ledün ilmi”²³³ ile Hz. Ali’nin öğrendiği ilim aynı şeydir, batın ilmidir. Nitekim sûflere göre, “Allah size zahir ve batın nimetlerini bol bol vermiştir. Lokman/20” mealindeki ayette bu hususa işaret edilmektedir. Cibril hadisinde sözü edilen “İslâm”, zahirdir; “iman” ise batındır. Yine aynı hadiste bahsi geçen “ihsan” ise zahir ve batın hakikatlerinin birliğidir ²³⁴.

Erile tutub öldüren anasın

Şer‘-i ‘ışkile virenüz fetvâ

Bu beyitte İlâhî, “Nefsi terbiye etmenin çaresi, nefse muhalefettir.” şeklindeki tasavvufî düşünce üzerinde durmuştur. Tasavvufta, nefse muhalefet etmek, onun arzu ve isteklerine karşı çıkmak önemli bir yer tutmaktadır:

“Ey Nebi! Kâfirler ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir. Tevbe/73” ayetinde geçen “küffar” kelimesi Tusterî ve Sulemî’ye göre nefse işaret etmektedir. Nefse karşı yapılan cihad ise nefsin isteklerine muhalefet etmek ve onu günahlardan pişmanlığa sevk etmekle olur. Baklî’ye göre de ayette geçen “küffar” ifadesi nefs-i emmâreye, “münafıklar” ise şeytan ve ordularına işaret etmektedir. O, nefse karşı cihadın nefsin isteklerini kesmekle, şeytana karşı cihadın ise açlık ve hüzn gibi riyazet yollarıyla yapılacağını beyan etmektedir. Dâye’ye göre ise “kâfir” ifadesi nefse işaret ettiği gibi “nebi” kelimesinde de şeyhlik makamına işaret vardır. Binaenaleyh şeyhler kendi nefislerine ve müritlerinin nefislerine karşı mücadele etmekle memurdurlar. Bu yorumuna bağlı olarak o, ayette geçen “kâfirler” ifadesinin şeyhin terbiyesini reddeden nefse, “münafıklar” ifadesinin ise şeyhin terbiyesini kabul etmiş gibi görünen nefse işaret ettiğini söylemektedir. Ayette geçen “onlara karşı sert davran” ifadesi ise nefsin isteklerine şiddetle muhalefet etmeyi gerektirir. Aksi takdirde nefis pişman olup Allah’a yönelmezse varacağı yer Rabbinden uzak olma cehennemidir.²³⁵

²³² Ramazan Muslu, “Ali Semerkandî’nin Keşfü’l-Esrar Adlı Eserinde Zahir-Batın İlişkisi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, say.2, (2000), s. 5.

²³³ Tasavvufta Allah’tan vasıtasız gelen bilgi, ilham. bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 306.

²³⁴ Süleyman Uludağ “Batın İlmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 188.

²³⁵ Mehmet Zeki Süslü, “Tasavvufî Tefsîrlerde Müşterek Yorumlar- Nefs, Kalp ve Ruh’a İşaret Ettiği İddia Edilen Kur’ân Kelimeleri Bağlamında Bir Çalışma-“, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, say.24, (2016/2), s. 126.

Beyitte “er” diyerek kastedilen dünya hevesi, nefsin arzularıdır; “anası” denilerek kastedilen ise nefistir. Hilekâr olarak nitelendirilen, heves ve arzularının hâkimiyetinde olan nefis; damat, altın, gümüş isteyen bir geline benzetilmiştir. Ruhu da dul bir anneye benzeten İlâhî, salike ise ruhun evladı demiştir. O, annesini yani nefsini yok ederse, öldürürse; ruhunu güldürmüş olur. Yani salik, nefsinin arzularına meyl ettiği anda takva sahiplerinden aldığı fetva ile Allah aşkıyla ruhunu güldürerek nefsini yok etti. Nefsin arzularını öldürmeyen salik, Allah’a yakın olamaz. Sonuç olarak nefsin arzularını terk eden, hakiki bir mürşide intisap eden kişi ancak aşağılık olanı terk edip yüce olana bağlanır, vahdete nail olur.

Ĥāceñüñ ĥācesiyüz ey ĥāce

Ķulumuz Ķulısın bizüm ya‘nı

İlâhî’ye göre nefis ehli dünya işleriyle meşguldür. Zahirde yani görünüşte hocadır ve zengindir, ancak aşağılık dünyaya meyl etmiştir. Batında yani içte ise köledir. Hak ehli, şeriatın hükümlerine boyun eğerek ve şeriatın imtihanından geçerek nefsini kul eder ve böylece Allah’a kul olur. Artık o, kölenin kölesi, zevk ve arzularının ehli, hocaların hocası olmuştur. Zahirde fakir ve kimsesiz görünen Allah katında üstün olmuştur. Yine nefis ve heveslerden bahseden İlâhî, nefsin heveslerini kendisine kul edenin, nefsin padişahını da hizmetkâr ettiğini söyler. Çünkü nefsin arzularını kendisine köle kılan, ruhî hayatını canlı ve zinde kılar. Dünya ehlinin padişahı hevestir ve onun tüm değer ve makamı da bu heveslerdir. Dünyanın değerlerine ve makamlarına kanan, kendini çukura atmış olur; gerçek aşkın kölesi olanlar, şaha çıkar, makamlarında yükselirler. Aşkın kölesi dünyaya değil, cennete bile değer vermez. İlâhî’ye göre “Ey dünya bana hizmet edene hizmet et.” kudsi hadisini iyi kavrayan hizmetin yalnız Allah’a ve O’nun yüce dergâhına olduğunu bilir. Bunu bilen kişiye dünya hizmetkâr olur. Kamil insan bu hakikati bilir ve söyler. Beyitte, görünüşte mal, mülk ve makamdan yoksun olanların, hakikatte yüz padişahтан kudretli olduğunu vurgulayan şarihe göre dünya beylerinin mülkü geçicidir; ama Allah’a kul olanın mülkü ebedidir. Dünya beyleri ulu gibi görünseler de hakikatte ölüdürler. Çünkü onlar, şehvetin ve şöhretin kulu, kölesi olmuşlardır. Buna karşın Allah’la beraber olanlar, yalnız O’na layık bir kul olurlar.

Dünya beyleri şayet, “Dünya, ahretin tarlasıdır.” hadisiyle ifade edileni iyi kavrarlar, zahir ve batınlarını Hak’la ve şeriatla bezeyip, zalim olmayıp adil olurlarsa, dünyadayken ahreti kazanmış olurlar ve böylece ebedi makama erişirler.

Oldur olduğ[1] sözümüzde rumûz

Ki meşâyih kelâmıdır mermûz

Bu bölümde, şeyhlerin rumuzlu ve anlaşılması güç sözler söyledikleri, bu sözleri de herkesin anlayamayacağı meselesi anlatılmaktadır. İlâhî’ye göre bu sözleri herkes anlayamadığı için, işin ehli olan kimseler bu sözleri şerh edebilirler. İlâhî, bu rumuzlu sözlerle örnek olarak Şeyh Ebû Said’in “Huri(ler), güzel sevgilimi seyretmek için sıraya girdi/ Rıdvan hayretten elini eline vurdu/ Sevgilinin aydınlık yanağında bir ben belirdi, örtü gerdi/ Abdâl, korkudan elini mushafa vurdu.” anlamına gelen Farsça bir rubaisini metnine örnek vererek bu metnin geniş bir şerhini yapar.

İlâhî’ye göre, gizli sırları bilen ve irfan sahibi olan şeyhler, sözlerini mahrem olana bazen remizli söylerler; ancak bazen de sırları bilinmesin, gizli hazinelerine ulaşılmasın diye, sözlerini açık açık söylerler.

İsimleri çok yüce olan Allah’a kavuşma isteği duyanlar, kulun kuvve-i ameliyesi kesildikten sonra bile nimetleri devam eden, zat ve sıfatlarının tecellisini arzulayanlar, şeriatın hükümlerine mutabık olup zahiren belli olurlar. Bunlar görülmeyen âleme bağlıdırlar ve kutsal suretlerle vasıflandırılmışlardır. Batınlarını ise Allah’a karşı olmaktan arındırmışlardır. Bedeni meşguliyetlerden uzaklaşınca Allah’ın cemâl ve celâline vakıf olup arzularına ulaşmışlardır.

Yine İlâhî’ye göre, cüz’i ve külli, tüm yaratılmışlar, zatın tecellisinde yok olurlar ve “Varlık âleminde O’ndan başkası yoktur.” anlayışına erişirler. Allah’tan başkasının olmadığı bu mertebe, “fenafillâh” mertebesidir. Tüm sufilerin “havra” demekle kastettikleri işte bu fenafillâh makamıdır. Bu makamdakiler sürekli sevgiliye bakıp dururlar ve O’nun cemâlinin güzelliğine hayran olurlar. Hayret şarabını içmişler ve Allah’ın tecellisinin nuruna dalmışlardır. Ezeli ve ebedi olan Rablerine bakarken “Bazı yüzler o gün mutlulukla parlayacak, Rablerine bakarken.” ayetinin gereği o dergâha yakın

olmuşlardır. Melekler bile “Doğrusu bu çok tuhaf bir şeydir.” ayetine vakıf olup bu makamda olanlara hayret edip, bu yakınlığa da hayran kalmışlardır. Tam bu durumda “Âdemoğullarına çok ikram ettik.” ayetinin sırrı ortaya çıkmış olur. Bu makamda bulunanlar artık her şeyden müstağni olurlar ve “Allah âlemlerden müstağnidir.” ayeti onlara işaret olur. Böylece ümitsizlik ve korku âlemi yok olur; yalnızca Allah’ın bildiği bir âleme ermiş olurlar. Ulaştıkları bu istiğna makamında ortaya çıkabilecek herhangi bir hatadan korkarlar ve nedamet duyarlar. Çünkü onlar artık fasılasız o İlâhî ele ulaşmışlardır. “Kâfirlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.” ayeti ilkeleri olmuştur ve Allah’ın inayetine nail olmuşlardır. Şeyhlerin sözleri bu nedenle remizlidir ve onlar Allah tarafından korunurlar. O remizli sözleri bu makamlara erişmemiş olanlar söyleyemezler ve “İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır.” sözüyle de ifade edildiği gibi bu sırlı sözleri idrak edemezler. Yani İlâhî burada, şeyhlerin anlaşılmayan sözleri işitildiğinde, hemen itiraz etmek yerine, bunların rumuzlu sözler olabileceğinin düşünülmesini, dolayısıyla da “kişi bilmediğinin düşmanıdır” sözü gereği hemen şeyhe düşmanlık beslenmemesini öğütler.

Meyte-i kâfiri dutub yударuz
İçürüp konşımuza bevl-i ‘acüz

İlâhî’ye göre ölüden kasıt, balıktır; kâfirden kasıt, denizdir; bevlü’l acüz, deve sütü demektir. “Deniz” ilâhi ilimlerin kaynağıdır ve sonsuzdur. “Balık”, mârifetin sembolüdür ve kaynağı denizdir; yani ilâhi ilimlerdir. Balığın hayatı denize bağlıdır ve denizden çıkan balık ölüdür. Mârifetin kaynağı da ilâhî ilimlerdir ve ondan ayrı olan mârifet yoktur. İlim deryasının avcısı ve dalgıcı, salikin kalbidir. Zira ki onun söz cevheri kaynağını o ilâhî ilimlerin deryasından alır. Salikin bu İlâhî yoldaki rehberi ise lü’lû-i lâlâ, yani Cenab-ı Hak’tır. Onun her sözü Hakk’ın öğretisidir ve onu kıymetli kılan da Hak’tır. Onun söylediği hiçbir söz boş ve kendiliğinden değildir, her lafzı Hak’tandır. Ayette de belirtildiği gibi, “O, nefis arzusuyla konuşmaz.” ve yine ayette belirtildiği üzere, “Size ilettiği, kendisine indirilen vahiyden başka bir şey değildir.”

Beyitte, “konşu” denilerek kastedilen ise Hakk’a komşu olan ve İlâhî ilimler denizinde kendinden geçerek Allah’a yakın olandır. Her kim ki kendi bildiğini unutup onlara yakın olmak ve onların kutsal mabetlerine girmek isterse Hakk’ın gölgesi olup tek arzusu Hak olmalıdır. Yani o denizin balığı mârifetullahtır, ondan mahrum olmamalı ve

nasipsiz kalınmamalıdır. Onlar balıktan balığa geçerler ve zafer kanadıyla kuş olurlar. Onlara yakın olanları en aşağı seviyeden, en yüce seviyeye yüceltmek ve böylece Allah katına ulaştırmak isterler. Bunlara komşu olanların makamı yedinci göktür ve bunları bulan şahın mahremi olur. Mevkileri daima yücedir. Bevl-i acuz, deve sütü demektir. Beyitte bununla kast edilen ilim, yumuşaklık ve vakardır. O yüzden Allah yolunda olana yakın olanlar sağlam olurlar; gazap, öfke ve kötü ahlaktan arınırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: Hz. Peygamber beşeri âlemde yüceler yücresi makam olan miraca yükseldiğinde ve Cenâb-ı Hak'la perdesiz olarak görüştüğünde, Cebrail aleyhisselam onu yücelterek selam verdi. Belinde hizmet kemeri, elinde ise iki kadeh vardı. Bunların birinde şarap, diğerinde süt vardı ve birini iç dedi. İki âlemin övüncü ve Âdemoğullarının önderi Hz. Peygamber (s.a.v.) süt kâsesini aldı, içti ve bereketli hatırında ilim deryası coştı.

Rivayetten de anlaşıldığına göre süt kâsesi, ilim ve sükûna işarettir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şarap içmemiştir; çünkü şarap, coşup taşmaya yani taşkınlığa ve boş lakırdıya sevk eder. Tarikat ehli için şarap, aşkın zuhur etmesidir. Haddini aşan aşk, Hak yoluna engeldir.

“Allah’ım, beni miskin olarak yaşat ve miskin olarak öldür ve miskinler zümresiyle haşret.” anlayışıyla terbiye olunmalıdır. “Ey Rabbim, ilmimi arttır.” ayeti ona nakşedilir. Ehli irfana yakın olan, mârifet ve ilim sütünü kana kana içer. Böylece ilme’l yakîn’i, ayne’l yakîn’e; ayne’l yakîn’i ise Hakke’l yakîn’e döner. Süt; su, süt ve yağdan meydana gelmiştir. Âb (su), ilmin ortaya çıkmasıdır ve onun sağlamlığı da şeraittendir ve her şey şeraitle temizlenir. Süt, gözün tezahürüdür ve o da tarikattir. Yağ ise özdür ve o, hakikatin ortaya çıkmasıdır.

İtmeziz biz hilâf üzere sücûd

Bizde yoğ dime lâ-yecûz[u] yecûz

İlâhî’ye göre “hilaf”, elbisenin yeni demektir. Ehl-i safa olanlar hilaf yani elbisenin yeni üzerinde ibadet etmenin doğru olmadığını bilirler. Zira ki zayıf sözle amel edilmez. Hilaf ile kast edilen diğer bir mana ise söğüt ağacıdır. Söğüt ağacı, meyvesi olmayan, meyve vermeyen bir ağaçtır. Eğer bir kişi ibadetinde, cömertliği ve iyiliği göz ardı ederse, o ibadet faydasız ve sonuçsuzdur. Onun Hakk’a ulaşması mümkün değildir. Tarikat ehlinin

secdesinde, enaniyet ve vücut terk edilir. Zaten mana bağının lezzetli meyvesi de budur. İlâhî, varlığı ön plana almanın başka günahlarla kıyaslanamayacak derecede büyük bir günah olduğunu söyler. Bu nedenle kendi vücuduna değer vermek Allah katında günah sayılır. “Secde et ve yakınlaş.” ayeti bu yakınlığa delildir. Ledünni ilme sahip olanlar bunu böyle bilirler.

İlâhî’ye göre bu âlem su ve meniden ibarettir ve bu da savaşın kaynağıdır. İlim; dedikodu, hayal ve fikirlerden oluşur. “İlmi, âlimlerden öğren.” sözü de bunu anlatır. İlim, âşıkların göğsündedir ve bunu herkes bilemez. Amelsiz kalan kişi de ilmin özüne erişemez. Âşıkların ilmi sonsuzdur ve onda caiz olmayan bir şey yoktur. Aşkın, sazı ve sözü vardır; saz ve söz caiz olmazsa şevkinin değeri düşer. Aşk göğüste küçüktür, göğüs ise yüce bir kalptir. Âşıkların dersi gönüldeki servinin sazıdır. Onun şahidi ise mum, şarap ve uddur. Âşıklar, onun çengiyle mest olup, onun ahengiyle dans ederler; gönül onun huzuruyla coşup taşar.

Bizer ü zür rez kızın alanuz
‘İşk bāzārınun içinde ucüz

İlâhî, altın ve güce sahip olmadığı için fakir olarak nitelendirildiğini ancak; aşkın esiri olduğundan ah u zar ettiğini söyler. Beyitte üzüm kızı ifadesiyle kast edilen şaraptır ve o, akıl sahiplerinin nikâhlısıdır. Bundan kasıt ise feyz-i İlâhî ve Allah’ın sırlarıdır. Bu feyz, altın ve güç ile olmaz; acı ve gözyaşı gereklidir. Çünkü zevk u safa ile Allah’a ulaşılmaz. Aşk için ezeli inayet ve sonsuz hidayet lazımdır. Sadece çalışma ve gayret tek başına Allah’a ulaşmada yeterli değildir. “Allah’ım senin verdiklerine mani olacak, mani olduklarını da verecek kimse yoktur.” hadisi ve “tasavvuf, vasıtasız doğrudan Allah’tan gelen feyzdir.” sözü buna delildir. Suffe ashâbı, bu manaya ve davaya şahittir.

İlâhî’ye göre, eğer İlâhî feyz olmasaydı, gizli olup Allah’ın sırlarına ulaşmasaydı, riyazetsiz ve ibadetsiz olarak hal-i dünyaya gelseydi, dünya ehlinin değeri düşerdi ve onun alış-verişi kusurlu olurdu. Çünkü bu, Rabbimizin kullarına bağışıdır. Yani ilâhî aşka bağlanmak için altının, gümüşün ve gücün bir değeri yoktur. Önemli olan zevk ve huzurdur.

Hırzumuzdur tehevüd ey zâhid
Bizüz anuñla her nefes mañrüz

İlâhî, “Tevbe etmek, tevbedir.” yani tevbenin bizim Hak’tan gelen bir korumamız olduğunu ve bizim bu yolda daima ona muhtaç olduğumuzu söyler. Ona göre, avamın tevbesi günah işlediği içindir; ancak havasın tevbesi Allah’tan ayrı kaldığı içindir. Hak yolundaki salık, şayet ansızın birlik âleminde çokluk âlemine düşerse, bu merteye ona gûnahtır. Ancak halkı, Hak yoluna davet için bu yola girmesi istenirse, o davete uymak ona vaciptir. Bu davet ibadet içinse eğer, evvelki makama nispetle gûnahtır. Yani tekrardan beşeri âlemden çıkmak ve vahdet âlemine yükselmek için tevbe etmek mecburidir.

Yine İlâhî’ye göre; tevbe, pişmanlık sonucudur ve pişmanlık menziline varmak için ilk adımdır. “Bazen kalbimi bir örtü bürür de ben her gün Rabbime, yetmiş veya yüz kere istiğfar ederim.” hadisinde olduğu gibi bu tevbe ehass-ı havassa mahsustur. Heva vü heves ehlinin mürşidi ve nefes ehli, her nefeste bir yol olduğunu ve o yolun da sağ ve solu olduğunu söyler. “Allah’a ulaşan yollar, mahlûkatın nefes sayıları adedinceidir.” hadisi, buna ışık tutar. Nefes iki türlüdür: Hak ve batıl. Hak olan ashabü’l yemin’dir, batıl olan ise nefis-i emmareye sahip olan ashabü’s şimal’dir. Hz. Peygamberin Veysel Karani için söylediği rivayet edilen “Rahman’ın nefesini Yemen yönünde buluyorum.” sözü ashab-ı yemine özgüdür. “Şiddetli fırtına” sözü ise dinsiz olan ashab-ı şimal’indir. “Ey cömertlik ve fazilet sahibi olan Allah’ım, bizi kıyamet günü amel defteri sağından verileceklerden eyle, solundan verileceklerden değil!” hadisini iyice anlamak gerekir.

Râstî râstuz elif kimi biz
Şanma kej mişl-i hemze-i mehmûz

İstikamet yolunda “elif” gibi doğru, dürüst olduğunu söyleyen İlâhî, Kıyamet günü doğruların safında yer alacağını ve “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız.” hadisi ile vasıflandığı için de harfler içinde doğruluğuyla bilinen elif gibi dosdoğru olduğunu belirtir. Ayrıca, hakikat âleminde tek olduğunu ve birlik âleminde elif gibi dosdoğru bir şekilde birlik ile vasıflanmış olduğunu da sözlerine ekler.

Elifin sakın olmasına karşın hemzenin; hareketi, benliği temsil ettiğinden emin olan İlâhî, “Elif, durgunluk makamında sakindir, hemze ise hareketlenme makamında hareket halindedir.” der. Ayrıca, hemze bir bakış atsa gammazdır, elif ise bu tarz işvelerden uzaktır. Hemze benlik sahibi zahid gibi eğri görünür, elif ise Allah yolundaki âşık gibi doğrulukta sağlam ve güvenilirdir. Âlem-i telvinde olan hemze hareketlidir; temkin makamında bulunan elif ise gönlü aydınlatandır. “âlem-i telvindeyim.” diyen ârifin kastettiği şey, bilgiye vakıf olmasıdır. Beyitte, “benim kuyruğumun ucunu eğ ki ben mahmuzlanmış hemzeyim.” derken kastedilen, temkin makamından telvin makamına dönen kişinin asıl amacının bu şekle bürünerek halkı, Allah’ın birlik makamına davet etmek olduğudur. Amacı uğrunda cismen hemze gibi eğri görünen salık aslında elif gibi dosdoğrudur. Çünkü hareket cisimdedir, ruhta değildir. Kişi, görünüşte hemze misali eğri olsa da zikir ve fikir olarak elif gibi doğrudur. Zaten hemzenin hareketi alınsa elif olur.

İlâhî’ye göre hemze, benlik sahibi zahide ve Allah yolunda olmayan dinsize misaldir. Onun doğru olmadığını herkes bilir. “İçinde elif olan “Allah” isminin hakkına bizi de doğru yola yönelt.” diyen İlâhî, içindeki günahlardan ve eğriliklerden kurtulmak ve affolunup doğru yola yönelmek için Allah’a yakarışlarda bulunur.

‘ Aks-i zülf ü rûhı durur yârün
Zulmet ü nûr-ı Rûşenî şeb u rûz

İlâhî, beyitte Müretteb Leff ü Neşr sanatı olduğundan bahseder. Saçın siyahı, gecenin karanlığına benzetilmiştir. Sevgilinin gönlü süsleyen yanağının güzelliğine de yeni gün, aydınlık benzetmesi yapmıştır. Ruşeni’nin bu makamda söylediği şey şudur: Saçın yansıması, celâl sıfatıdır, yanağın yansıması ise cemâl sıfatıdır. Nurlu bir gönül sahibi olan salık için gerçek manada cennet ve huriler, karanlık ve aydınlıktır. Karanlıkta “nur” vardır; çünkü nur, karanlıktadır. Cennette nasıl huri varsa, karanlıkta da nur vardır. “Ey kullarım, cemâlimde celâl vardır, celâlimde cemâl vardır.” ayetinde de bildirildiği üzere celâlin cemâlden, cemâlin de celâlden ayrı olması söz konusu olamaz. Nasıl ki karanlıkta aydınlık, aydınlıkta ise karanlık vardır.

O’nun zehrinde zevk, zevkinde de zehr olduğunu; kışında yaz, yazında da kış olduğunu ve O’nun kahrının da lütfunun da hoş olduğunu söyleyen İlâhî’ye göre saçının

karası, cemâlinin nuruna aydınlık bir delildir. Yanağının aydınlığı ise celâl sıfatına işarettir. Bu makama ulaşan salık, korku ve ümit arasında kalarak seyr ü sülukunda meleklerden üstte olur.

İlâhî'ye göre mü'min, her hal üzere imtihanda olduğunu ve Hakk'ın tuzakları olduğunu bilmelidir. Hakk'ın bazen cemâli, bazen de celâli tecelli eder. Bu iki halin biri korku, biri ümit halidir. "Samimi ve ihlâslı insanlar büyük bir tehlike üzeredirler." sözü de ihlâslı insanların imtihanların büyükleriyle karşılaşacaklarını anlatır. Yani korku ile ümit arasındadırlar. "Allah'ın mekrine karşı emin olunmaz." ayeti günahkârlar için bir yol göstericidir. Süluk makamında olanlar bunu bilmelidir; çünkü hizmette bu, gece gündüz gereklidir. Fani olanlar, bu lütuf ve kahrı bilemezler. Müşahede ehli olanlar ve Allah'ın dışındakilerden vazgeçenler, korku ve ümit kaygısından kurtulmuşlardır. Bunların makamı fenafillahtır. "Kendimi tesbih ederim, şanımlı ne yücedir." hadisi onların sözleridir. Hallac-ı Mansur'un "Ene'l Hak" demesi de bu manadadır. Sufi olanlar, bu mücadelenin sebebini bilirler; çünkü fenafillâh makamındaki kişi Mansur'un aşk ağacı olayından haberdardır. "Kula söyle denildi, o da söyledi. Ancak onun söylediğini yalnız gönül ehli bildi." diyen İlâhî'ye göre Ene'l Hak sözü görünüşte küfürdür; ancak bu sözdeki muammayı fenafillâh ehli olan bilir. "Teslim olmayız." diyen selamet üzere olmaz. Sufi olan safa ve vefa ehli olmalıdır.

Şüfîyüz bizden isteme bâmı

Çâştı zuhrı ' aşrı ahşâmı

Bu beyitte İlâhî, cismani kudretlerden uzak olan sufiyi, sahte olan kalbi anlayan bir sarrafa benzetir. Çünkü o, "Allah ile beraber olma" makamındadır ve "kalbiyle Allah arasına kimse giremez" makamında sürekli. Yerden ve gökten vazgeçmiş bir sufi, dünya makamının derdinde değildir. Çünkü aşk nuruyla boyanmış olanın dünya malında gözü olmaz. Ona göre gece ve gündüz kavramları bu âlem için vardır, onun bulunduğu âlemde gece gündüz kaygısı yoktur ve bu da onun için bir eksiklik değildir. Sabahı ve akşamı, geceyi ve gündüzü fark edenler fikir ehlidir; gece ve gündüzü bir olanlar ise hayret ehlidir. Sufi olan kesretten geçip vahdeti bulandır. O görünüşte fakirdir, lakin hakikatte büyük hazinelere sahiptir. Beş vakit namazın hepsini bir bilir ve hepsini de gece ve gündüzde kılar.

SONUÇ

Tek nüshası olan ve Manisa İl Halk Kütüphanesinde bulunan Müşkil-Güşâ, 15. yüzyılda yaşamış olan mutasavvıf şairlerden Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'ye ait olan bir terhib-i bendin şerhidir.

Dede Ömer Rûşenî, Halvetiyye tarikatının Ruşeniyye kolunun kurucusudur. Bakü, Tebriz ve civar bölgelerde halkı irşad etmekle meşgul olan Rûşenî'nin dilinde Azeri Türkçesinin izleri vardır. Divana ve birçok esere sahip olmakla birlikte üzerinde çalıştığımız eser Rûşenî'ye değil, İlâhî mahlaslı bir şahsa aittir. Ancak yapmış olduğumuz kaynak taramalarında Müşkil-Güşâ adlı bir esere sahip, İlâhî mahlaslı bir şarihe rastlanmamıştır. Abdullah İlâhî ve Ahmet İlâhî olarak karşımıza çıkan isimlerin de eserimizin müellifi olan İlâhî ile aynı şahıslar olduklarının kanıtı yoktur. Çünkü Abdullah İlâhî adlı şahıs her ne kadar eserimizin telif tarihi olan 884/1479 tarihinde yaşıyor olsa da kaynaklarda Nakşibendî şeyhi olarak yer almaktadır. Oysaki çalışmamızın müellifi Halvetiyye tarikatına bağlıdır. Diğer bir isim Ahmed İlâhî ise kaynaklara göre eserin telif tarihinden önce vefat etmiştir. Hem bizim çalışmamıza konu olan eserin hem de İlâhî'nin başka bir şerh metni üzerinde yüksek lisans çalışması yapan Büşra Kaplan'ın tezine konu olan eserin müellifi olan İlâhî'nin kaynaklarda adı geçmeyen, büyük ihtimalle de Rûşenî'nin müritlerinden biri olabileceği düşünülmektedir.

Şerhin muhtevası boyunca İlâhî, çoğunlukla vahdet-i vücud, seyr-i süluk, nefis terbiyesi gibi tasavvufi kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Manzum ve mensur karışık olarak yazılmış olan eserde müellif, söylediklerini desteklemek için ayet ve hadislerin yanı sıra Arapça-Farsça şiirler ve kelâm-ı kibârlar ile kendi şiirlerinden yararlanmıştır. Bunun dışında İlâhî, Harîrî'nin Makamât adlı belagat eserinden de faydalanmıştır.

İlâhî'nin şerhinde Azeri sahası dil özellikleri dikkat çekmektedir. En dikkat çekici üslup özelliği ise cümlelerinde kullandığı secilerdir. İlâhî, metnini adeta secili cümleler üzerine kurmuştur. Neredeyse her cümlesinde bir mutarrafi veya mütevâzî seci örneği

veren İîâhî, bu secileri adeta noktalama yerine kullanmıştır. İîâhî'nin üslubunda ve nesrinin etkileyciliğini artıran unsurların başında iştikak sanatı da en az seciler kadar önemli bir yer tutmaktadır. O, her bir cümlesinde aynı kökten türemiş kelimeleri bir arada kullanmaya ve adetâ cümlelerinin sonunu seciyle bağladığı gibi her cümleinin anlamını da iştikak sanatından yararlanarak sağlamlaştırır. Seci ve iştikak dışında, İîâhî'nin nesrinde dikkat çeken diğer hususlar metinde sık sık akis sanatına başvurusu, ses bakımından uyumlu kelimeler kadar, birçok anlamı olan ve metinde anlatılan meseleyle ilgili bir takım anlamları çağrıştıran kelimeleri de seçmeye özen göstermesidir.

İîâhî'nin şâirliğinin de genel hatlarıyla incelendiği çalışmamızda görülmüştür ki aruz kusurları açısından zihâf gibi büyük aruz kusurlarını işlemediğini, herhangi bir usta şâirin şiirlerinde karşılaşılabilecek türden imâle, med ve vasl gibi uygulamalara anlama da uygun olarak yerinde başvurduğunu görmekteyiz. Şiirlerinde sağlam bir teknik ve sanatlı ifadeler kullanan İîâhî'nin usta bir şâir olduğu düşüncesindeyiz.

Bu çalışmamızın ilk dönem şairlerinden Dede Ömer Rûşenî ve kurucusu olduğu Ruşeniyye tarikatının araştırılmasına, mensur metinlerde secilerin öneminin ortaya konmasına ve kimliği henüz tam olarak ortaya çıkarılamamış olan İîâhî'nin kimliğinin araştırılarak varsa diğer eserlerinin gün yüzüne çıkarılması çalışmalarına yardımda bulunacağını temenni ediyoruz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Aclûnî, İsmâil bin Muhammed(1988), **Keşfü'l-hafâ**, C. II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (1981), es-Sahîh, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Can, Şefik (2003), **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, C. I-II, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem(2005), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anka Yayınları.
- Ceyhan, Semih (2011), “Tecellî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 40, (241-243), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çakıroğlu, Tuba Onat (2013), Fuzûlî Divânı'nda Âh Kavramı, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/9 Summer, 1969-1982.
- Çelik, İsa (2001), “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”, **Ekev Akademi Dergisi**, 3 (2),191-206.
- Dönmez, İbrahim Kâfi (2007), “Niyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 33, (169-172), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ece, Hüseyin Kerim (2000), **İslâm'ın Temel Kavramları**, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ell Hacc Hüseyin Vedad, (2009), **Mürşid-i Muhkem Derviş-i Sadık**, İstanbul: Seçil Ofset.
- _____ (2009), **Vahdet-i Vücûd**, İstanbul: Seçil Ofset.
- Eraydın, Selçuk (1994), **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Marmara İlâhîyat Fakültesi Yayınları.

- Erkaya, Mahmud Esad (2015), **Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fahrüddin Irakî, (2012a), **Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair**, (terc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, notlar ve haz. Ercan Alkan), İstanbul: İlk Harf Yayınları
- _____ (2012b), **Lemaât: Aşk Metafizigi**, (çev. ve haz. Ercan Alkan), İstanbul: Hayykitap.
- Gökbulut, Süleyman (2007), “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (19), 245-264.
- İnce, Ömer (2010), **Klasik Türk Edebiyatı Metin Şerhinde Geleneksel-Modern İkilemi**, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu:15-16 Mayıs 2009, Süleyman Çaldak, İbrahim Halil Tuğluk (ed.), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, 357-363.
- Kaplan, Büşra (2015), **Rûşenî-nâme: Şerh-i Ebyât-ı Rûşenî (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, Mustafa ve Algar, Hamid (1988),”Abdullah-ı İlâhî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, C. 1, (110-112), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaköse, Saadet (2013), “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2 (1), 199-228.
- Kocaman, Kasım (2016), “Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya”, **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 1 (4), 561-588.
- Kul, Erdoğan (2015), “Tasavvufi İzlekler Açısından Necip Fazıl’ın Şiirleri Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (2), 163-194.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm (1990), **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, (tah. Ali Baltacı), Beyrut: Daru’l-Cil Yayınları.
- Muslu, Ramazan (2000), “Ali Semerkandî’nin Keşfü’l-Esrar Adlı Eserinde Zahir-Batın İlişkisi”, **Sakarya Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi**, (2).

Okuyucu Cihan ve Kaçar, Mücahit (2014), **Hazînî, Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevîlik Âdâbı ve Menâkıbnâmesi**, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Okuyucu, Cihan ve diğerleri, (2011), **Klâsik Dönem Osmanlı Nesri**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Baskı, Kesit Yayınları.

Ögke, Ahmet (2004), “Tasavvufta ‘Kenz-i Mahfî düşüncesi’ ve Sofyalı Bali Efendinin (v. 960-1553) ‘Küntü Kenzen Mahfiyyen’ Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, (12), s. 9-24.

_____ (2005), **Vahib-i Ümmî’den Niyazî-i Mısırî’ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım**, Van: Ahenk Yayınları.

Önal, Recep (2008), “Kur’an’da İmânî Ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi**, 12 (2), 439-466.

Pakalın, M. Zeki (1972), **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pezük, Zehra (2015), Ahmed Paşa Divânı’nda Âh Kavramı, **Dede Korkut Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi**, 1(2), 142-151.

Saraç, M. A. Yekta (2013), **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Söğüt, Engin (2007), **İsmâil Hakkı Bursevî’nin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunar, Cavit (1977), “İnsan-Âlem İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi İslam Enstitüsü Yayınları**, (3), 49-99.

_____ (1981), **Aşk’ın Terbiyede Rolü**, Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi, (25), 95-128

Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer (1995), **Avârifü'l-Meârif**, (trc., Dilaver Selvi), 2. Baskı, İstanbul: Umran Yayınları.

- Süslü, Mehmet Zeki (2016), “Tasavvufî Tefsîrlerde Müşterek Yorumlar -Nefs, Kalp ve Ruh’a İşaret Ettiği İddia Edilen Kur’ân Kelimeleri Bağlamında Bir Çalışma-”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (24),111-132.
- Şimşek, Selami (2006), “Son Dönem Rifâî Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi’nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (17), s. 237-266.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2005), Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (16/02/2015).
- Tunç, Semra (1997), Dede Ömer Rûşenî, s.1.[SÜ TAE Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, say. 5, s. 317-328] http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20/TURK%20%20EDEBIYATI/tunc_03.pdf (16/02/2015)
- Türer, Osman (2001), “Tasavvufî Düşüncede İnsan”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (5), s.10-15.
- Uludağ, Süleyman (1991a), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Mârifet Yayınları.
- _____ (1991b), “Anka”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, C. 3, (200-201) Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1991c), “Aşk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, C. 4, (11-17), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1991d),”Avam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, C. 4, (105-106) Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1991f), “Ayn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 4, (256-257), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1992), ”Bâtın İlmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 5, (188-189), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1997a),”Havas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 16, (517), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1997b),”Halvet Der-Encümen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C.15, (387-388), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- _____ (2003a), "Mârifet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 28, (54-56), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (2005), "Muhabbet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 30, (386-388) Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (2008), "Riyâzet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 33, (143-144), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uyan, Ömer (2015), **Ömer Rûşenî'nin Bir Tercî'-Bendi'nin Şerhi: Müşkil-Güşâ, İnceleme - Açıklamalı Metin - Tasavvufi Kavramlar Sözlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tezin yayımlanmış hâli için bkz: Ömer Uyan, **Müşkil-Güşâ (İnceleme-Metin)**, İstanbul: Kitabevi, 2016.
- Uzun, Mustafa (1995), "Elif", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 11, (36-37), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yardımcı, Kazım, **İslam'da Şeriat ve Tarikat**, <http://www.varliktanveriler.com/nefestekihuu-sirri> (16/02/2015)
- Yazıcı, Turgay (2004), **Gazâlî'de İnsanı Tanımlayan Temel Kavramlar (Ruh, Kalp, Akıl, Nefs)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, Emine (2006), **Edebiyatımızda Hz. Peygamberin İsimleri ve Harflere Dair**, İstanbul: Yüzakı.
- Yetik, Erhan (1998), "Hayret", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 17, (60-61), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1993), "Cezbe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** içinde, C. 7, (504), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (2005), "Eğitimde Gönül Faktörü Mevlânâ Örneği", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (14), 13-24.

ÖZGEÇMİŞ

Canan ATEŞ, 25.07.1984 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 2000 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 2004 yılında fakülte üçüncülüğü ve bölüm ikinciliği ile mezun oldu. 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Meram Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde Tezsiz Yüksek Lisansını tamamladı. 22.02.2006 tarihinde ilk görev yeri olan Hakkari ili Şemdinli ilçesinde bulunan Şemdinli Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliğine atandı. Ardından Çayırbağı Çok Programlı Lisesi ve Akçaabat Anadolu İmam-Hatip Lisesinde öğretmenlik görevine devam etti. 2010-2012 yılları arasında Düzköy Lütfü Ofloğlu Öğretmenevinde Müdür Yardımcılığı, 2012-2013 yıllarında da Akçaabat Şehit Gökhan Uzun Fen Lisesinde Müdür Başyardımcılığı yaptı. 23.10.2013 tarihinde Şalpazarı Anadolu Lisesi Müdürlüğüne atandı ve halen bu görevi yürütmektedir. ATEŞ, evli ve iki çocuk annesidir olup İngilizce bilmektedir.